

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**MUHAMMED B. ALİ EN-NÎMEVÎ VE
“ÂSÂRU’S-SÜNEN” ADLI ESERİNDEKİ METODU**

Yüksek Lisans Tezi

Abdulhamit KILIÇ

**Danışman
Doç. Dr. Salih KESGİN**

Samsun, 2019

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**MUHAMMED B. ALİ EN-NÎMEVÎ VE
“ÂSÂRU’S-SÜNEN” ADLI ESERİNDEKİ METODU**

Yüksek Lisans Tezi

Abdulhamit KILIÇ

Danışman
Doç. Dr. Salih KESGİN

Samsun, 2019

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

... / ... / 2019 (İmza)

Abdulhamit KILIÇ

TEZ KABUL VE ONAYI

Abdulhamit KILIÇ tarafından hazırlanan Muhammed b. Ali en-Nîmevî ve “Âsâru’s Sünen” Adlı Eserindeki Metodu başlıklı bu çalışma, (.../.../.....) tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan: _____

Üye: _____

Üye: _____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

/_____/_____

Enstitü Müdürü (İmza ve Mühür)

ÖZET

MUHAMMED B. ALİ EN-NÎMEVÎ

VE

“ÂSÂRU’S-SÜNEN” ADLI ESERİNDEKİ METODU

Abdulhamit KILIÇ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Haziran / 2019

Danışman: Doç. Dr. Salih KESGİN

Bu tezde bazı ahkâm hadislerini ihtiva eden *Âsâru’s-Sünen* isimli eser ile eser üzerine bizzat müellifi tarafından kaleme alınmış olan *et-Ta’lîku’l-Hasen* ve *Ta’lîku’t-Ta’lîk* isimli ta’lîklerin metot bakımından incelenmesi hedeflenmektedir.

Çalışma, iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, *Âsâru’s-Sünen*’in müellifi; müellifin hocaları, eserleri, hocalarından dinlediği hadisler, *Âsâru’s-Sünen*, *et-Ta’lîku’l-Hasen* ve *Ta’lîku’t-Ta’lîk* isimli ta’lîkâtların kaynakları hakkında bilgi verilmiş; eser üzerine yapılan çalışmaların tanıtımı yapılmıştır. İkinci bölümde ise Muhammed b. Ali en-Nîmevî’nin eserde dikkat ettiğini ifade ettiği hususlara değinilmiş, eserdeki açıklamalar kategorize edilerek örnekler üzerinden müellifin *Âsâru’s-Sünen*’deki metodu ortaya konulmuştur. Ayrıca tenkitçi yönüyle tanınan müellifin bu yönünü göstermek adına, gerek klasik gerekse son dönemde yaşayan âlimlere yönelik tenkitleri incelenmiştir.

Bu çalışma neticesinde müellif ve eserinin hadis edebiyatına katkısını ortaya koymak hedeflenmiş; ahkâm hadisleri literatürünün son dönem ürünlerinden olan *Âsâru’s-Sünen* ve döneminin tartışmalarının izlerini taşıyan ta’lîklerinde takip edilen metot ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Hadis, Muhammed b. Ali en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, Metot.

ABSTRACT

MUHAMMAD IBN ALÎ AN-NÎMAWÎ
AND HIS METHODOLOGY REARDING HIS WORK
“ÂTHÂR AS-SUNAN”

Abdulhamit KILIÇ

Ondokuz Mayıs University, Institution of Social Sciences,

Department of Basic Islâmic Sciences, MA, June / 2019

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Salih KESGIN

In this thesis, it was aimed to examine in depth *Âthâr as-Sunan* which contains some of ahâdîth al-ahkâm along with the work called *at-Talîq al-Hasan* and *Talîq at-Talîq* written by the same author.

The study consists of two main parts. In the first part, information about the author of *Âthâr as-Sunan*; his teachers and works are given along with a brief presentation on *at-Talîq al-Hasan* and *Talîq at-Talîq*. In the second part, a light was shed on the points highlighted by Muhammad Ibn Alî an-Nîmawî himself, the explanations were categorized and the stability of the author was proved. In addition, to show this aspect of the author who is known for his criticism; his criticisms about the former and current scholars were mentioned.

As a result of this work, the contribution of the author to the hadîth literature was examined. *Âthâr as-Sunan* which has the traces of discussions of that period was highlighted and examined in depth along with its explanation.

Key Words: Hadîth, Muhammad Ibn Alî an-Nîmawî, *Âthâr as-Sunan*, Method.

ÖN SÖZ

Kur’ân-ı Kerîm, insanları çeşitli ideolojilerin karanlıklarından İslâm’ın aydınlığına taşımak için inzâl edilmiş, beşeri sistemlerin çözemedikleri ferdî ve ictimâî problemlere getirmiş olduğu çözümlerle insanlık tarihinin en büyük inkılabını yapmıştır. İnsanlığın yaşadığı maddi krizlere dair çıkış kapısı gösterdiği gibi mana planında yaşanan en büyük problemleri o çözmüştür. İlâhi hitabın cemiyetle buluşması noktasında sünnetullah gereği peygamberleri vazifelendiren Allah Teala Kur’ân-ı Kerîm’in insanlığa tebliği için ise Hz. Muhammed’i (sas.) seçmiştir.

Allah Rasûlü (sas.) Kur’ân-ı Kerîm’i tebliğ etmekle görevli idi. Ancak bu, bizzat Kur’ân-ı Kerîm’in beyanına göre “yalın bir tebliğ” vazifesi değil aynı zamanda tebliğ edilen ilahî hitabın açıklanması görevini de (tebyin) kapsayan bir vazife idi.¹ Allah Rasûlü (sas.) tebyin vazifesi bağlamında Kur’ân-ı Kerîm’deki bir takım mücmel âyetleri açıklayarak onları belirgin hâle getirmiş, anlaşılmasında müşkil olan âyetleri açıklamış, mutlak ifadeleri takyid ederek murâd-ı ilâhînin doğru anlaşılmasını sağlamış ve Kur’ân-ı Kerîm’deki hükümleri teyit etmiştir. Allah Rasûlü ile (sas.) Kur’ân-ı Kerîm arasındaki bu “mübeyyin-mübeyyen” ilişkisinden dolayı onun beyanları olmadan Kur’ân-ı Kerîm’in doğru anlaşılabilmesi ve hayata tatbik edilmesi asla mümkün değildir. Bu hususu çok iyi kavrayan Ashâb-ı Kirâm, Allah Rasûlü’nün (sas.) beyanlarına aşırı derecede ihtimam göstermiş, O’nu dinlerken sanki başlarına bir kuş konmuş gibi sükûnet içerisinde olmuş², herhangi bir meşguliyetleri olup O’nun meclisinden geri kalacakları zaman ise nöbetleşerek sohbetine devam etmişlerdir.³ Ashâb-ı Kirâm, Allah Rasûlü’nün (sas.) açıklamalarına gösterdikleri bu ihtimamı O’nun vefatından sonra da devam ettirmiştir. Gerek yazdıkları gerek ezberledikleri hadis-i şerifleri muhafaza ederek Sünnet-i Seniyye’yi kendilerinden sonraki nesillere doğru bir şekilde aktarmışlar, murâd-ı ilâhînin sonraki nesiller tarafından sahîh bir şekilde anlaşılmasını sağlayarak dinî muhafaza etmişlerdir.

Rivayetler hicrî birinci asırda şifâhen aktarılmakta iken hicrî ikinci asırda yazılı rivayete geçilmiş, üçüncü asırda ise temel hadis kaynakları tasnif edilmiştir. Bunlar içerisinde Sünen, Musannef, Muvatta, Âsâr ve Câmi türü eserler, ahkâm hadislerini

¹ İbrâhim, 14/4; Nahl, 16/44, 64.

² Ebû Dâvud, “Tıp”, 1; “Sünnet”, 27.

³ Buhârî, “İlim”, 27.

ihativa eden kaynaklardır. Tezimizin konusunu teşkil eden ve Hindistanlı Hanefî muhaddis ve fakih Muhammed b. Ali en-Nîmevî'ye ait olan *Âsâru's-Sünen* isimli eser de Sünen literatürünün son dönem ürünlerindendir.

Çalışmamızın ilk bölümünde eserin müellifi; müellifin hocaları, eserleri, talebeleri ve eserin kaynakları hakkında bilgi sunulmuştur. İkinci ve son bölümde ise eserin hususiyetleriyle birlikte müellifin *Âsâru's-Sünen* ve ta'liklerinde izlemiş olduğu metot örneklerle ortaya konulmuştur.

Gerek Lisans gerek Yüksek Lisans dönemindeki yönlendirme ve teşvikleriyle ufkumuzu açan, tezimizin her aşamasında desteklerini, katkılarını ve eleştirilerini esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Salih Kesgin'e, tenkit ve tahlillerinden istifade ettiğim jüri üyesi hocalarım Sayın Doç. Dr. Nevzat Aydın ve Doç. Dr. Hüseyin Akgün'e, İslâmî ilimlerin temelini oluşturan kadîm eserleri kendisinden okuduğum muhterem hocam Dr. İhsan Şenocak'a, tez yazımı süresince yardımlarını esirgemeyen Ammar Derviş Ali, Abdülhakim Murad, Odıl Khamıdov hocalarıma ve katkıda bulunan tüm arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım.

Abdulhamit KILIÇ

Samsun- 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x

GİRİŞ

1. Araştırmanın Problemi	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED B. ALİ EN-NİMEVÎ'NİN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1.1. İsmi ve Nesebi.....	7
1.2. Ailesi	8
1.3. Kişiliği.....	9
1.4. Tahsil ve Tadrîs Hayatı	10
1.5. Hadis İlmine Yoğunlaşması	11
1.6. Vefatı.....	11
1.7. Hocaları, İcazeti ve Dinlediği Hadisler	12
1.8. Öğrencileri.....	23
1.9. Eserleri	23
1.9.1. Dinî Eserleri	24
1.9.1.1. <i>Âsâru's-Sünen, et-Ta'liku'l-Hasen ve Ta'liku't-Ta'lik</i>	25
1.9.1.1.1. <i>Âsâru's-Sünen</i> Hakkında Yapılan Çalışmalar	29
1.9.1.1.2. <i>Âsâru's-Sünen</i> 'in Kaynakları	33
1.9.1.1.3. <i>Âsâru's-Sünen</i> 'den İstifade Eden Âlimler.....	34
1.9.1.1.4. <i>et-Ta'liku'l-Hasen ve Ta'liku't-Ta'lik</i> 'in Kaynakları	35
1.9.1.2. Diğerleri	41
1.9.2. Edebî Eserleri.....	47
1.10. en-Nîmevî'nin Âlimler Nezdindeki Konumu	49

İKİNCİ BÖLÜM

“ÂSÂRU’S-SÜNEN MA‘A’T-TA‘LÎKÎ’L-HASEN VE TA‘LÎKU’T-TA‘LÎK”TEKİ METODU

2.1. Âsâru’s-Sünen’deki Rivayetler	52
2.2. Bâb Başlıkları.....	54
2.3. Bâb Sonundaki Açıklamalar	55
2.4. İsnadla İlgili Açıklamalar.....	56
2.4.1. İsnadın Tamamını Zikretmesi.....	56
2.4.2. İsnadın Sahih / Hasen / Zayıf Oluşunu İzahı	56
2.4.3. İsnadın “Vâhî” Oluşunu İzahı.....	58
2.4.4. İsnâdında “Lîn” Bulunan Rivayetler.....	59
2.4.5. İsnadın Mürsel Oluşunu İzahı.....	59
2.5. Ravi İle İlgili Açıklamalar	60
2.5.1. Ravilerin İsmi Açıklaması	60
2.5.2. Sika Ravi.....	60
2.5.3. Meçhul Ravi.....	61
2.5.4. Mestûr Ravi.....	62
2.5.5. Müdellis Ravi.....	62
2.5.6. Ravinin Teferrüdü.....	63
2.6. Fikhî İzahları	63
2.6.1. Rivayetin Delâlet Ettiği Hüküm	63
2.6.2. Rivayetin Hangi Mezhebin Delili Olduğunu Açıklaması.....	64
2.6.3. Sahâbe’nin İctihadı ve İcmâi	64
2.7. Diğer Hususlar	65
2.7.1. Konuyla İlgili Diğer Rivayetleri/Tarikleri Aktarması ve Rivayetlerin Birbirini Takviyesi.....	65
2.7.2. Şâhid ve Mütâbi‘ Rivayetler	66
2.7.3. Rivayetleri Cem‘ Ederek Anlaması ve İfade ettikleri Ortak Manaya Değınmesi	67
2.7.4. Şâzz Rivayet ve Lafızlar	68
2.7.5. Müdrec Lafızlar	69
2.7.6. Garîb Lafızları İzahı.....	69
2.7.7. Mekân İsimlerini Açıklaması.....	70
2.7.8. Mukadder Sorulara Cevap Verişı	70
2.7.9. Çok Anımlı Bir Kelimeye Kur’ân-ı Kerîm’den Örnek Vermesi	71

2.7.10. Tashîf'e Değınmesi ve Yazma Nüşalara Müracaatı	72
2.7.11. Zahiri İcmaya Muhalif Olan Bir Hadisi Tevil Etmesi	73
2.8. Eserdeki Usûl Meseleleri	74
2.8.1. An'ânetü'l-Müdelis.....	74
2.8.2. Hükmen Merfû Olan Mevkûf Rivayet.....	76
2.8.3. Sahâbe Mürseli	77
2.8.4. İ'tidâd.....	78
2.9. en-Nîmevî'nin Tenkitçi Yönü	78
2.9.1. İsnad Tenkidi	78
2.9.2. Metin Tenkidi	87
2.9.3. Diğer Tenkitler.....	98
SONUÇ	104
KAYNAKÇA.....	107
ÖZGEÇMİŞ	110

KISALTMALAR

b.	: İbn
Bkz/bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
d.	: Doğum Tarihi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Thk.	: Tahkîk
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
SBF.	: Sosyal Bilimler Fakültesi
v.	: Vefat Tarihi
h.	: Hicri
m.	: Miladi
s.	: Sayfa
sas.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
ts.	: Tarihsiz

GİRİŞ

1. Araştırmanın Problemi

Rivayetlerin aktarımında ağırlıklı olarak hicrî birinci asırda şifahî rivayet hâkim iken hicrî ikinci asırda yazılı rivayet yoğunluk arz etmeye başlamış, ayrıca başta hadisin sıhhatini tespit olmak üzere hadislerle ilgili farklı metot ve yaklaşımlara sahip Ehl-i hadis, Ehl-i re'y, Mu'tezile, Şia ve Ehl-i zühd ve tasavvuf gibi ekoller ortaya çıkmıştır. Hadis tarihi için gelişme dönemi sayılan üçüncü asırda hadis usulü ve ıstılahlarının bir kısmı yazılı hâle getirilmiş, hadis ilimleriyle ilgili eserler kaleme alınmış ve temel hadis kaynakları telif edilmiştir. Hicrî dördüncü asırdan itibaren ise şerh çalışmaları başlamıştır.

Müslümanlar Hz. Peygamber sonrası değişen ve dönüşen sosyal şartlar içerisinde pek çok yeni problemle karşılaşmış ve bu durum her alanda olduğu gibi ahkâma dair konularda da hadislerden istifade edilmesini gerekli kılmıştır. Literatürde “Ahkâm hadisleri” şeklinde karşılık bulan bu birikim, İslam toplumunun karşılaştığı yeni sorunlara referans metinler olarak yaşamış, İslam toplumunun sosyal dokusunun oluşmasında birinci rol üstlenmiştir.⁴ Üstlenmiş olduğu bu rol vesilesiyle ahkâm hadisleri hakkında yapılan çalışmalara tarih boyunca gereksinim duyulmuş; ilk dönemlerde Sünen, Musannef, Muvatta, Âsâr ve Câmi türü eserlerle başlayan çalışmalar artarak devam etmiştir.⁵

Ahkâm hadisleri literatürü içerisinde Sünenler, tahâretten vasiyyete kadar bütün fikhî konulara dair hadisleri ihtiva ederler ve fikhî görüşle telif ve tasnif edildikleri için, genellikle Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini nakleden merfu rivayetleri ihtiva edip, mevkûf ve maktû rivayetlere çok yer vermezler. Sünenlerde sahih, hasen ve zayıf rivayetler olmakla birlikte az da olsa mevzu rivayetler de bulunmaktadır.⁶

Mekhûl b. Ebû Müslim'in (ö. 730) *Kitâbü's-Sünen*'i ve hadisleri ilk defa

⁴ Salih Kesgin, *Ahkâm Hadisleri Mahiyet, Tarihsel Süreç ve Literatür*, Selâmet Kitap, Samsun 2016, s. 20.

⁵ Ahkâm hadisleri literatürünün tarihi seyri hakkında detaylı bilgi için bkz. Kesgin, *Ahkâm Hadisleri*, 77-185.

⁶ Detaylı bilgi için bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 70-89.

konularına göre tasnif eden İbn Ebû Arûbe'nin (ö. 773) *es-Sünen*'i bu türün ilk örneklerindendir. Ayrıca Evzâî'nin (ö. 774) *Kitâbü's-Sünen fî'l-Fıkh*, İbn Ebû Zî'b (ö. 776) ve İbn Ebû Zâide'nin (ö. 798) *Kitâbü's-Sünen* isimli eserleri ve İmam Şâfiî'nin (ö. 820) *es-Sünenü'l-Me'sûre*'si de Kütüb-i Sitte içerisinde yer alan Sünenlerden önce oluşturulmuş Sünen çalışmalarıdır. Bunların dışında Sâid b. Mansûr'un (ö. 842) *el-Musannef* diye anılan eseri, Dârimî (ö. 869) ve Dârekutnî'nin (ö. 995) *es-Sünen*'leri ve Beyhâkî'nin (ö. 1066) *es-Sünenü'l-Kübrâsı* da bu türün meşhur örneklerindendir.⁷

Araştırmamıza konu olan *Âsâru's-Sünen* isimli eser de Sünen türü bir çalışma olup içerisindeki rivayetler muhtelif hadis kitaplarından derlenmiştir. Eserin müellifi Muhammed b. Ali en-Nîmevî, Hanefî kimliğiyle tanınan bir muhaddis ve fakihtir. Bu çalışmamızın temel konusu Sünen edebiyatının son dönem ürünlerinden olup sadece tahâret ve namaz konularındaki ahkâm hadislerini ihtiva eden *Âsâru's-Sünen* ve bu eser üzerine bizzat müellifi tarafından kaleme alınan *et-Ta'liku'l-Hasen* ve *Ta'liku't-Ta'lik* isimli iki ta'likinin metot bakımından incelenmesi ve bu bağlamda müellifin *Âsâru's-Sünen* 'deki metodunun ortaya konulmasıdır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Hindistan ve Arap dünyası ilişkilerinin tarihi İslâm öncesine dayanmaktadır. Arabistanlı tüccarlar Hindistan kıyılarına kadar gidip buradan aldıkları malları Mısır ve Suriye yoluyla Avrupa pazarlarına ulaştırıyordu. Allah Rasûlü'nün (sas.) Hindistan hakkında bilgisi olduğu, bir Hint racasının⁸ kendisine gönderdiği bir kavanoz zencefil turşusunu ashabı ile paylaştığı, kâfur ve öd ağacı gibi bazı Hint mallarını sevdiği, Hz. Âişe'nin (ra.) Hint elbisesi giydiği bize ulaşan bilgiler arasındadır. Ayrıca Hindistan kökenli birçok kabile erken dönemlerde Arap yarımadasına yerleşmişlerdir. Hicrî 92-93'te Muhammed b. Kâsım es-Sekafî (ö. 715) tarafından Sind'in fethedilmesinden sonra halka müsamahalı davranılması, mabetlere tanınan dokunulmazlık hakkı ve kendilerine gönderilen mektuplar neticesinde Hint racalarının müslüman oluşu, İslâm'ın coğrafyadaki yayılışının önemli faktörlerindendir. Bu yayılış Abbasiler döneminde artarak devam etmiş, Gazneliler döneminde ise İslâm kültürünün

⁷ Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Sünen", *DİA*, XXXVIII, s. 141-142.

⁸ Sanskritçe'de kral, ikinci derecede hükümdar, tâbi hükümdar anlamlarına gelmektedir. Bkz. D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul 1994, s. 653.

Hindistan’da yükselişi noktasında yeni bir dönem başlamıştır. Ayrıca 12 ve 13. asırlarda Orta Asya’dan Hindistan’a göç eden aileler de İslâm’ın yayılmasında etkili olan diğer bir faktördür.⁹

İslâm araştırmalarına büyük katkısı olan Hindistan’da İslâm eğitim ve araştırmaları sahasındaki ihtiyaç 19. yüzyıla kadar köklü bir geleneğe sahip olan medreseler yoluyla karşılanıyordu. Günümüze kadar devam eden Hint medreselerinin gelişiminde, Moğol istilasını sebebiyle ülkelerinden kaçıp buraya yerleşen Orta Asyalı İslâm âlimlerinin büyük bir payı vardır. İngilizlerin 18. Yüzyıl’da bölgeye hâkim olmaya başlamasıyla Batı tipi bazı eğitim müesseseleri kurulmuş ve bunlar zamanla medrese eğitiminin karşısında bir alternatif teşkil etmiştir. Ancak 1857 ayaklanması sonrası İngilizler’in alt kıtanın hâkimiyetini ellerine geçirmesi ve farklı alanlarda tedbirler uygulaması sebebiyle müslümanlar medrese eğitime yeniden ağırlık vermişler; bu dönemde İslâm eğitim ve araştırmalarında bir canlılık yaşanmıştır.¹⁰ Bu dönem içerisinde, hadislerle ilgili farklı yaklaşımları olan ekollerden bazıları şunlardır.

1. Hanefî Ekolü: Ekol, içerisinde Diyobendî Ekolü, Tebliğ Cemaati ve Birelvî Ekolü olmak üzere üç grup barındırmaktadır. Diyobend Ekolü, fûrû ve usûlde Ebû Hanîfe’yi taklit eder, taklidin sadece gerekli değil vacip olduğunu benimserler. Ekolde, Buhârî’nin Ebû Hanîfe’ye muvafık olan sözünün doğru olacağı, muvafık olmayan sözlerine bağlanılmayacağı görüşü mevcuttur. Tebliğ Cemaati, fertletin tek tek ıslahıyla bütün toplumun düzeleceğine inanır ve sadece ferdin ıslahı için çalışırlar. Dinî meselelerde Hanefî Mezhebi’ne göre amel eden ekol, dini meselelerin tartışılmasına izin vermemesi dolayısıyla Hanefî Mezhebi’nin yayılmasında önemli rol oynamaktadır. Tebliğ-i Nisâb (Fezâil-i A’mâl) isimli eserden başka eser okumadıkları için hadis kitaplarından doğrudan istifade adeti yoktur. Kurucusu Ahmed Rıza Han Birelvî’ye (1865-1921) nispeten Birelvî olarak tanınan ekol ise Hanefî Mezhebi’ne mensup olup meşrep olarak da sûfîdir. Hz. Peygamber’in sözü olduğu söylenen ve onun kutsallığını artıran, halk arasında dolaşan her Arapça ibareyi sahih hadis olarak kabul etmektedirler. Ekol içerisinde şöhret bulan bir hadisçi veya hadis çalışması

⁹ Bkz. Khaliq Ahmed Nizami, “Hindistan (Din)”, *DİA*, XVIII, s. 81-82.

¹⁰ Bkz. Abdülhamit Birişik, “Hindistan’da İslâm Araştırmaları”, *DİA*, XVIII, s. 94-95.

bulunmamaktadır.¹¹

2. Ehl-i Hadis Ekolü: İmamları taklit etmeme ve amelde hadise ittiba etme konusundaki ısrarları sebebiyle Ehl-i hadis olarak adlandırılan ekol hadislerin zahirine göre amel eder ve imamları taklit etmeyi kabul etmez. Taklidin Müslümanlar arasında ihtilaf sebebi olduğunu düşünmelerini yanı sıra, onu risâlete şirk koşmak olarak görürler. Onlara göre imamların ictihadı şariat olmadığı için devamlı uymak gerekmez. Bir mezhebe bağlı olmayıp hadisi hadisçiler gibi kabul ederler ve hanefileri hadislere uzak olmakla itham edip eleştirirler.¹²

3. Aligarh Ekolü: Ekolün kurucusu olan Seyyid Ahmed Han (ö. 1898) 1869 yılında İngiltere'ye giderek buranın eğitim sistemini incelemiş ve 1870'te geri dönerek eğitim alanındaki eksiklikleri gidermek amacıyla bir dernek, 1877'te ise Aligarh'ta bu derneğe bağlı olarak Muhammedan Oriental Collage (Muhammedî Şarkiyat Koleji) isimli bir kolejin temelini atmıştır. Ekolün Ahmed Han tarafından ortaya atılan görüşleri şu şekildedir: İster Buhârî'nin ister Müslim'in olsun hadisler Kur'ân ile aynı seviyede değildir. Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Muvatta'da şüpheli hadisler de vardır. Hadisçilerin rivayetleri kontrol etmek için kullandığı rivayet usulleri yeterli değildir ve bundan daha sağlam bir yol vardır. O da rivayete bakıp, onun peygamberlik şanına uygun olup olmadığını ve sahih olup olmadığını anlamaktır. Onlara göre ne kadar hadis kitabı telif edilmişse hepsinin esası sözlü rivayetlerdir. Ancak bu sözlü silsile Hz. Peygamberin vefatından sonra bir süre devam etmiş ve rivayetlere pek çok asılsız şey girmiştir. Ahmed Han'ın hadisler hakkındaki bu görüşlerini kendi dergi ve makalelerinde ortaya koyması sonucunda hadis kitaplarının niteliğinde şüphe ortaya çıkmış, rivayetlere itibar azalmış ve hadis inkâr hareketi için zemin hazırlanmıştır.¹³

4. Ehl-i Kur'ân: Kur'âniyyûn, Münkirîn-i Hadîs, Çekrâlevî, Pervizî olarak da isimlendirilen ekolün kurucusu Sir Seyyid Ahmed Han sayılır. Onlara göre Kur'ân mükemmel ve tafsilatlıdır, herhangi bir şerhe ve peygamberî tefsire ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla Kur'ân yeterlidir. “*Hüküm ancak Allah'ındır*” ayetinden sonra Hz.

¹¹ Bkz. Daudî, Zaferullah, *Şah Veliyyullah Dehlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

¹² Bkz. Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 251-255.

¹³ Bkz. Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 297-300.

Peygamber'e itaat etmenin şirk olduğunu, O'nun görevinin sadece Kur'ân'ı ulaştırmak olduğunu, Sünnet'in dinî bir niteliğe sahip olmadığını, Hz. Peygamber'in sadece mütevatir sünnetinin kesin ve dinî olduğunu, rivayetlerin Müslümanların birliğini yok ettiğini, Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerin bize Kur'ân gibi güvenilir şekilde ulaşmadığını, hadislerin zan ifade ettiğini ve dinin zan üzere bina edilemeyeceğini benimserler.¹⁴

Muhammed b. Ali en-Nîmevî'nin tezimize konu olan *Âsâru's-Sünen*'i ve üzerine kendisi tarafından kaleme alınan iki ta'lik, yukarıda değinilen ekollerin ortaya çıktığı ve özellikle Ehl-i hadisin Hanefîler'e yönelik "hadise muhalefet" ithamlarının yoğun olduğu bir dönemin çalışmasıdır. Müellif bu eser ve ta'liklerini Hanefîler'in hadis noktasındaki delillerini bir araya getirmek, bunları Hanefîler açısından değerlendirmek amacıyla kaleme almıştır.

en-Nîmevî'nin Hanefî Ekolü'ne mensup olması sebebiyle dönemin tartışmalarının taraflarından biri olması, *Âsâru's-Sünen*'de bulunan rivayetleri cerh-ta'dîl açısından değerlendirip Hanefîler'in yaklaşımlarını ortaya koyması, gerek ilk dönem gerek son dönem âlimlerine yönelik bazı hususlarda tenkitlerinin bulunması, Enver Şâh el-Keşmîrî (ö. 1933), Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1952) ve Ebu'l-Hasan en-Nedvî (ö. 1999) gibi âlimlerin övgüsüne mazhar olması, *Âsâru's-Sünen*'in Hindistan ve Pakistan'da bazı medreselerde hâlâ ders kitabı olarak okutulması bizi bu araştırmaya sevk eden temel etkenlerdir. Bu bağlamda, bu çalışma, dönemin tartışmalarının izlerini taşıyan önemli bir eserin tanıtılmasını ve Hanefî mezhebine mensup fakih ve muhaddis olan bir âlimin *Âsâru's-Sünen*'deki metodunu ortaya koymayı amaç edinmiştir.

3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Tezimizin birinci bölümünde en-Nîmevî'nin hayatı, eserleri ve hocaları hakkında bilgi vermek amaçlanmıştır. Müellif hakkında yapılmış müstakil herhangi bir çalışma olup olmadığını öğrenmek maksadıyla yaptığımız araştırma sonucunda Patna Hudâbahş Kütüphanesi Eski Müdür Yardımcısı Dr. Muhammed Atîkurrahmân'ın (d. 1946) en-Nîmevî'nin hayatı, eserleri, hocaları ve talebelerini konu

¹⁴ Bkz. Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 275-280.

edinen *el-Muhaddisü'l-Kebîr Zahîr Ahsen Şevk en-Nîmevî Hayâtuhu ve Âsâruhu fi'l-Hadîs* isimli bir çalışmasına rastladık. Gerek bu eserden gerek en-Nîmevî'nin oğlu Muhammed Abdürreşîd'in (d. 1894) *Âsâru's-Sünen*'in sonunda yer alan *Tercemetü'l-Müellifi'l-'Allâm* başlıklı yazısındaki beyanlarından ve Hindistanlı tarihçi Abdülhayy el-Hasenî'nin (ö. 1923) *Nüzhetü'l-Havâtır* isimli biyografi eserinden yola çıkarak müellifin hayatını anlatmaya çalıştık. Mümkün mertebe hiçbir detayı atlamamaya gayret ettik.

İkinci bölümünü yazarken müellifin *Âsâru's-Sünen*'deki metodunu ortaya koyma amacıyla olduğumuzdan dolayı *Âsâru's-Sünen* ve ta'liklerini baştan sona okuduk; okuma aşamamızda müellifin dikkat ettiği ve metoduna örnek olabilecek hususları maddeleştirdik. Ardından bunları tasnif ederek tezimizin mevcut içeriğini oluşturduk ve müellifin metodunu elimizden geldiğince ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca eserde geçen bazı kavramlar hakkında bilgi vermek amacıyla hadis usulü kaynaklarından istifade ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED B. ALİ EN-NİMEVÎ'NİN (ö. 1904)

HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1.1. İsmi ve Nesebi

Tam ismi Ebu'l-Hayr Muhammed b. Sübhân Ali en-Nîmevî es-Sıddîkî olan müellif, Zahîr Ahsen Şevk ismiyle meşhur olmuş; 4 Cemâziyelevvel 1278/7 Kasım 1861 tarihinde Hindistan'ın Bihâr Eyaleti'ne bağlı bir kasaba olan Salehpur'da dünyaya gelmiştir.¹⁵ Azîmâbâd'ın doğusunda bulunan Nîmî¹⁶ kasabasına nispetle “en-Nîmevî”, Hz. Ebubekir'e (ra.) dayanan nesebi sebebiyle “es-Sıddîkî” nisbeleriyle anılmıştır.¹⁷ Oğlu Muhammed Abdürreşîd, en-Nîmevî'nin Hz. Ebubekir'e (r.a) dayanan neseb bilgisini şöyle aktarmaktadır:

“Muhaddis Allâme Şevk Nîmevî b. Şeyh Sübhân Ali b. Şeyh Dehûmen b. Şeyh Feth Ali b. Şeyh Vezîr b. Şeyh Muhammed Velî b. Şeyh Ğulâm Bedr b. Şeyh Abdülhâdî b. Şeyh Muhammed Nasîr b. Şeyh Muhammed Sâlih b. Şeyh Ziyâullah b. Şeyh Abdülğanî b. Şeyh Abdurrahmân b. Şeyh Abdullah b. Şeyh Nûrullah b. Şeyh Muhammed Zâyid b. Şeyh Muhammed Âbid b. Şeyh İsmâîl b. Şeyh İbrâhîm b. Şeyh

¹⁵ Muhammed b. Ali en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen ma'a't-Ta'likî'l-Hasen ve Ta'liku't-Ta'lik*, Mevlânâ Feyz Ahmed (thk.), Mektebe İmdâdiye, Multan ts., s. 281. (en-Nîmevî'nin oğlu Muhammed Abdürreşîd'in kaleme aldığı “*Tercemetü'l-Müellifi'l-'Allâm*” başlıklı bölüm). Bazı kaynaklarda Muhammed b. Ali en-Nîmevî ve Zahir Ahsen en-Nîmevî iki ayrı şahsiyet gibi tanıtılmıştır. Örneğin *Fihrisü'l-Hizâneti't-Teymûriyye*'de “en-Nîmevî” şeklinde iki madde olup bunlardan birincisi “*et-Ta'liku'l-Hasen 'alâ Âsâri's-Sünen*” sahibi Allâme Muhammed Ebü'l-Hayr Zahîr Ahsen en-Nîmevî”, ikincisi ise “*Âsâru's-Sünen*” sahibi Muhammed b. Ali en-Nîmevî” şeklinde aktarılmıştır. Bkz. *Fihrisü'l-Hizâneti't-Teymûriyye*, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire 1947, III, s. 309. Benzer bir durum için bkz. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1994, III, s. 375.

¹⁶ İlmî ve dinî noktada özel bir yeri olan Nîmî'de Müslümanlar dinî ilimlere ve İslâmî kültüre geçmişten beri önem vermişlerdir. Âlimler dinin ve din ilimlerinin yayılması için dinî müesseseler kurmuş, mutasavvıflar da insanları Allah'a davet etmek için zaviyeler tesis etmiştir. en-Nîmevî ilim, dindarlık ve İslâmî kültür noktasında seçkin bir yer olması hasebiyle çok sevdiği memleketi hakkında 11 beyitlik Urduca bir şiir kaleme alarak doğal güzelliklerini zikretmiş ve burada onu Cennet'e benzetmiştir. Bkz. Dr. Muhammed Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr Zahîr Ahsen Şevk en-Nîmevî Hayâtuhu ve Âsâruhu fi'l-Hadis*, Merkezü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, New Azimabad Colony-Patna 2011, s. 101-103.

¹⁷ en-Nîmevî'nin “Zahîru'l-İslâm” diye başka bir ismi daha vardır ve bu ismin ebced hesabına göre çıkan sayısı onun doğum tarihi olan 1278'e denk gelmektedir. en-Nîmevî kendisine ait Farsça bir rubâide bu ayrıntıya değinmiştir. Bkz. Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 106.

Abdüsselâm b. Abdülğaffâr b. Abdürrezzâk b. Abdülazîz b. Osman b. Sâlim b. Saîd b. Abdullah b. Abdurrahmân b. Abdülmecîd b. Ca‘fer b. Yahyâ b. Abdullah b. Îsa b. Halîl b. Âsım b. Kâsım b. Ali b. Abdurrahmân b. Kâsım b. Muhammed b. Emîru’l-Mü’mînîn Ebûbekr es-Sıddîk (ra.).”¹⁸

1.2. Ailesi

en-Nîmevî’nin ailesi ilim, din, kültür ve cesareti ile göze çarpan bir ailedir. Dedesi Şeyh Dehûmen (d. 1782) saygın, gözü pek bir kişiliğe sahiptir. Babası Şeyh Sübhân Ali es-Sıddîkî (ö. 1878), zamanında yaygın olan ders kitaplarını farklı hocalarda okumuş ve henüz gençlik döneminde Şeyh Fasîh el-Ğâzîpûrî’ye biat etmiştir. İlim ehlinde olup Nîmî’de riyâset sahibi bir zattır. İki evlilik geçirmiş; ilk hanımından Muhammed Nezâr Ahsen (d. 1842), Münzir Zuhûr Ahsen (d. 1850) ikinci hanımından ise Zahîr Ahsen Şevk (d. 1861), Ferîd Ahsen (d. 1864) ve iki kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Şeyh Sübhân âlimleri ve salih zatlara sever, vaaz ve nasihat etmeleri için onları evine davet ederdi. Âlimlerle olan bu bağından dolayı dinî ve edebî ilimlere hizmet noktasında çok iştiaklı idi. Güzel yazı yazmaktaydı ve yazıya geçirdiği pek çok nadir edebî eser kendi kütüphanesinde yer edinmişti. en-Nîmevî’nin belirttiğine göre Firdevsî’nin (ö. 1020) *Şâhnâme*’si, Hâfız-ı Şîrâzî’nin (ö. 1390) *Dîvân-ı Hâfız*’ı; *Dîvân-ı Cûşîş* ve *Kıssa-i Hâtîm-i Tâî* gibi eserlerin Şeyh Sübhân’a ait el yazmaları kütüphanesinde mevcut idi.¹⁹

en-Nîmevî’nin ağabeyi Muhammed Nezâr Ahsen (d. 1842) Nîmî’de doğmuş, Şeyh Muhammed İbrahim’den dinî kitaplar, Şeyh Muhammed Fidâ Hüseyin’den de tıp eserleri okumuştur. Tahsilini bitirdikten sonra bir müddet Seyyid Fazlurrahman’ın oğluna öğretmen olarak görevlendirilmiş, daha sonra da bir kasaba hastanesine müdür olarak tayin edilmiştir. Diğer ağabeyi Münzir Zuhûr Ahsen (d. 1850) Nîmî’de doğmuş ve orada okumuştur. Farsça’da otorite sahibidir ve Farsça şiirler yazmıştır. en-Nîmevî *Yâdigâr-ı Vatan* isimli eserinde onun bazı beyitlerini zikretmiştir. Kardeşi Ferîd Ahsen (d. 1864) de Nîmî’de doğmuş; şer‘î ilimlerin bir kısmını Gâzîpûr’da bir kısmını da ağabeyi en-Nîmevî’den okumuştur. Tam bir şiir aşığı olan Ferîd Ahsen’in *Nîreng-i*

¹⁸ Muhammed Abdürreşîd İbnü’n-Nîmevî, *el-Kavlü’l-Hasen fi’r-Reddi ‘alâ Ebkarî’l-Minen fi Te’yîdi Âsâri’s-Sünen*, el-Matba‘u’n-Nâmî, Lekne 1382/1963. (Giriş, “Nesebnâme-i Fevkânî” başlıklı bölüm).

¹⁹ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 104-105.

Ülfet isimli bir mesnevîsi vardır.²⁰

en-Nîmevî'nin bir nikâhta iki hanımı bulunmaktaydı. İlki teyzesinin kızı Mahdûmen, diğeri ise amcasının kızı Gülsüm'dür. İlk hanımından Muhammed Abdürreşîd, diğlerinden ise buluğa yakın iken vefat eden Muhammed Abdüsselâm olmak üzere iki oğlu olmuştur.²¹

Dr. Muhammed Atîkurrahman, en-Nîmevî'nin *Yâdigâr-ı Vatan* isimli eserinde çocuklarına dair detaylı bilgi bulunmadığını ifade etmiş²²; oğlu Muhammed Abdürreşîd'in Bihâr vilayetindeki büyük âlimlerden olduğunu, 23 Safer 1312/26 Ağustos 1894'te Nîmî'de doğduğunu ve burada büyüdüğünü aktarmıştır.²³

1.3. Kişiliği

Muhammed Abdürreşîd'in aktardığına göre babası en-Nîmevî zayıf, kumral, orta boylu ve uzun sakallıdır. Son derece sabırlı, basiretli, ilmi ve ufku geniştir. İnsanlar arasında mevki sahibidir ve kendi döneminde ilim noktasında “imâm”dır. Mücmel meseleleri çözmeye melekeseine sahiptir. Neseben olduğu gibi ahlâken de “Sıddîkî”dir.²⁴

Küçüklüğünden itibaren Farsça ve dinî ilimleri öğrenme hususunda son derece iştiaqlı olan en-Nîmevî, Gâzîpûr ve Lekne'ye gittiğinde artan rağbet ve iştiaqlı neticesinde muhtelif kitapları mütalaa etmekte büyük gayret sarf etmiş ve vaktini ilmi konuların müzakeresi ile geçirmiştir. Zaman zaman gece yarılara ve daha da ileri vakitlere kadar uykusuz kalmış, dersleriyle ilgili müşkil hususları çözmek ve kapalı noktaları açığa kavuşturmak için çalışmıştır.²⁵ Aruz ilminde de maharetli olan en-Nîmevî, uzun müddet şiir yazmakla meşgul olmuştur.²⁶ Tezimizin “*Eserleri*” başlığı altında zikredeceğimiz üzere Urdu Edebiyatı'na da önem vermiştir.

²⁰ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 120-121.

²¹ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 281.

²² Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 118.

²³ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 96.

²⁴ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 281.

²⁵ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 117.

²⁶ Abdülhayy el-Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, Dâr İbn Hazm, Beyrût 1999, VIII, s. 1255-56.

1.4. Tahsil ve Tadrîs Hayatı

en-Nîmevî 5-6 yaşlarına geldiğinde babası onu tahsil için Nîmî'deki kasaba okuluna vermiştir.²⁷ Eğitime başlangıç düzeyindeki kitapları burada okuyan en-Nîmevî kısa bir süre içerisinde yaygın Farsça eserlerin tahsilini de bitirmiş, akabinde hocalarından bazı Arapça kitaplar okumuştur. Bu aşamadan sonra en-Nîmevî'nin ilim yolculukları başlamıştır. Öncelikle Azîmâbâd'a giden en-Nîmevî burada muhaddis Muhammed Saîd el-Azîmâbâdî (ö. 1887) ve diğer büyük hocalardan bazı Arapça eserler okumuştur. 1879'de Gâzîpûr'a gittiğinde ise bir müddet Müftî Muhammed el-Firengî Mahallî'nin yanında kalmış, daha sonra Gâzîpûr'da ikamet eden Şeyh Mîr Nurullah Ali'nin evine intikal etmiştir. Yaklaşık dört sene Gâzîpûr'da kalan en-Nîmevî bu süre içerisinde hem Müftî Muhammed el-Firengî Mahallî'den hem de Muhammed Abdullah el-Ğâzîpûrî'den (ö. 1920) dinî ilimlere dair bazı kitapları okumuştur. 1300 senesi Ramazan ayı bittiğinde (Ağustos, 1883) Lekne'deki hocalardan okumak maksadıyla arkadaşı Muhammed İbrâhîm ile birlikte vatanından ayrılarak Lekne'ye gelmiştir. Burada bir gece kaldıktan sonra arkadaşından ayrılmış, şiir sanatında hocası olan Emîrullah Teslîm el-Leknevî'yi görmek amacıyla Rampûr'a gitmiştir. Emîrullah Teslîm'in yanında birkaç gün kalan en-Nîmevî daha sonra büyük âlim Fazlurrahman el-Murâdâbâdî'yi (ö. 1895) ziyaret etmek amacıyla Ganj Murâdâbâd'a gitmiş ve ona biat ederek birkaç gün yanında kalmıştır. en-Nîmevî bu kısa yolculuklardan sonra Lekne'ye dönerek büyük muhaddis Abdülhayy el-Leknevî'ye (ö. 1886) talebe olmuş ve kendisinden çeşitli tefsir, hadis, fıkıh ve usûl kitapları okumuştur.²⁸

en-Nîmevî, Lekne'de dinî ilimleri tahsil etmekle meşgul olurken diğer faydalı ilimlerden de geri kalmamış, Şeyh Hakîm Bâkır Hüseyin eş-Şî'î el-Leknevî'den tıp kitapları okumuş ve tahsilini bitirdikten sonra hocasından bir tıp diploması almıştır. 1888 yılında Lekne'deki beş senelik aklî, naklî ve tabîî ilimler tahsilini bitirdikten sonra vatanı Nîmî'ye dönmüş²⁹, ardından Patna'ya giderek hem geçimini sağlamak hem de insanlara hizmet maksadıyla tabiplik yapmıştır. Fakat bu süre zarfında ders

²⁷ Tahsile başladığı andan itibaren hiçbir hocası en-Nîmevî'ye herhangi bir şekilde vurmamıştır. Ancak en büyük arzusu en-Nîmevî'yi büyük bir âlim olarak görebilmek olan babasının okula gitmekte gevşek davrandığı bazı zamanlarda tedib etmek amacıyla ona vurduğu nakledilmektedir. Bkz. Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 107.

²⁸ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 107-108.

²⁹ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 109.

okutmayı ve eser telif etmeyi de ihmal etmemiştir. Nitekim “*Yâdigâr-ı Vatan*” isimli eserinde Kur’ân, Hadis, Fıkıh, Usûl, Felsefe, Mantık gibi ilimleri ve diğer dinî, hikemî/felsefî, tıbbî ilimleri okuttuğunu, bunu da son derece gayretli, kapsamlı ve kafa yorarak yürüttüğünü ifade etmiştir.³⁰

en-Nîmevî Patna’daki tabâbet ve tadrîs faaliyetlerinin yanında vaaz ve irşâd ile de meşgul olmuştur. Nitekim her Cuma günü el-Mescidü’l-Câmi’de, başta Kur’ân-ı Kerîm olmak üzere, dinî konularda nasihat edip hutbe irad etmiş; hutbe konuşmalarında Kur’ân-ı Kerîm’i hatmetmişti. Atîkurrahman’ın belirttiğine göre Kur’ân-ı Kerîm’i diğer vaaz ve sohbetlerinde de hatmedebilmeyi arzulamaktaydı.³¹

1.5. Hadis İlmine Yoğunlaşması

en-Nîmevî meşgul olduğu ilimler içerisinde hadis ilmine özel bir önem atfetmiş, bu hususta özellikle Abdülhayy el-Leknevî’den (ö. 1886) çokça istifade etmiştir.³² Pek çok ilimle iştiğal eden en-Nîmevî’nin hadis ilmine yoğunlaşmasında gördüğü bir rüya etkili olmuştur: Bir gece rüyasında başının üzerinde Allah Rasûlü’nün (sas.) tabutunu taşıdığını görmüş; ardından bu rüyayı “O’nun ilmini taşıyacağı” şeklinde tabir edip bütünüyle hadis ilmiyle meşgul olmaya başlamıştır.³³

1.6. Vefatı

Müellif, oğlu Muhammed Abdürreşîd’in aktardığına göre 17 Ramazan 1322³⁴/25 Kasım 1904 Cuma günü Azîmâbâd’da hutbe ânında³⁵ vefat etmiş ve ertesi gün Nîmî’ye defnedilmiştir.³⁶

³⁰ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 117-118.

³¹ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 118.

³² Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 109.

³³ el-Hasenî, *Nüzhe*, VIII, s. 1256.

³⁴ Abdülhayy el-Hasenî vefat tarihini 1325 şeklinde aktarmaktadır. Bkz. el-Hasenî, *Nüzhe*, VIII, s. 1256.

³⁵ en-Nîmevî’nin hutbe irâd ederken mi hutbeyi dinlerken mi vefat ettiği hususunda bir detaya rastlayamadık.

³⁶ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 281. Atîkurrahman da *el-Muhaddisü’l-Kebîr*’de en-Nîmevî’nin vefat tarihini 1322 olarak aktarmış ve bu bilginin kaynağı olarak Muhammed Abdürreşîd’in *el-Kavlü’l-Hasen* isimli eserini göstermiştir. Bkz. Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 118. Ancak *el-Muhaddisü’l-Kebîr*’in ön ve arka kapak sayfalarında en-Nîmevî’nin vefat tarihi -muhtemelen sehven Abdülhayy el-Hasenî’nin naklettiği tarih esas alınarak- 1325 olarak aktarılmıştır.

1.7. Hocaları, İcazeti ve Dinlediği Hadisler

1.7.1. Şâh Muhammed Abdülhakk el-Mekkî (ö. 1915)

Tam ismi Muhammed Abdülhak b. Şâh Muhammed b. Yâr Muhammed İlâhâbâdî olup Şâban 1252/Kasım 1836'da İlâhâbâd'ın Nîvân kasabasında doğdu. Tûrâb Ali Leknevî'den (ö. 1864) ders okudu ve Şeyh Abdullah Gorakpûrî'ye biat etti. Daha sonra Delhi'ye gidip muhaddis Kutbuddin Dihlevî'den (ö. 1872) ve başka âlimlerden ders okudu. 1283/1886'da Mekke'ye hicret etti; Abdülğanî ed-Dihlevî'den (ö. 1872) ders okuyup hadis ve tasavvuf icâzeti aldı ve ders vermeye başladı. Mekke'de elli yılını geçirdi ve Ebü'l-Hayr Abdullah b. Ömer Dihlevî (ö. 1922) ve Abdülevvel Cavnûrî (ö. 1920) gibi pek çok talebe yetiştirdi. Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî'nin (ö. 1465) Delâilü'l-Hayrât'ını çok okutması sebebiyle “Şeyhü'd-Delâil” diye tanındı. Muhammed Abdülhak, 19 Şevval 1333/30 Ağustos 1915 tarihinde vefat etmiş ve Cennetü'l-Muallâ'da Rahmetullah el-Keyrânevî el-Hindî'nin (ö. 1890) yanına defnedilmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *Nihâyetü'l-Emel fî Mesâilî'l-Hacci'l-Bedel.*

2. *el-İklîl 'alâ Medâriki't-Tenzîl:* Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 1310) Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl adlı tefsirinin 7 ciltlik hâşiyesidir.

3. *Ta'likât 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr:* Haskefi'nin (ö. 1677) ed-Dürri'l-Muhtâr'ı üzerine yapılmış bir hâşiyedir.³⁷

en-Nîmevî, “hadis ilmindeki telifâtının en güzeli ve bu alandaki kitapların umdesi” olarak nitelediği eseri *Âsâru's-Sünen*'in matbu olan bazı cüzlerini 1900 yılı Kasım ayında Şâh Muhammed Abdülhakk el-Mekkî'ye gönderir ve kendisinden icâzet talep eder. Ardından Şevval ayının ilk günlerinde bir gece rüyasında Allah Rasûlü'nü (sas.) görür:

“Allah Rasûlü (sas.) bir yatağın üzerinde oturuyordu. Yanında da dolunay gibi beyaz bir kadın vardı. Buyurdular ki: ‘Beni bu değerli kadınla nikâhla!’ Bunun üzerine kadının yanına giderek ‘Seni Nebî'ye (sas.) nikâhladım.’ dedim. O da elde ettiği bu nimetten dolayı tebessüm ederek ‘Kabul ettim.’ dedi. Allah Rasûlü (sas.) ayağa kalkıp

³⁷ el-Hasenî, *Nüzhe*, VIII, s. 1262.

beni çağırdı ve bir odaya girdi. Ben de O'nun peşinden gittim. Ardından uyandım ve bu rüyayı tabir ederek Allah'a şükrettim.”³⁸

Bu rüyadan bir müddet sonra kendisine Şâh Muhammed Abdülhakk el-Mekkî'den bir mektup gelir:

“Hediyeniz bayram günü bana ulaştı; onun çiçekleri, dostlarımdan bir topluluk içerisinde bu mutlu ve bereketli vakitte önümde parlayıverdi. Hepsi onu inceledi, kaynaklarına göz gezdirip manaları hakkında fikir sundu ve izah edilemeyecek şekilde sevinip size çokça dua ettiler.”

Bir ay sonra en-Nîmevî'ye bir mektup daha gelir ve talep ettiği icâzet de bu mektubun içerisinde. en-Nîmevî'nin “arzulanan saklı bir inci” şeklinde vasıfladığı icâzet şu şekildedir:

“Bismillahirrahmanirrahim! Sözün en güzelini, kendisinde hiçbir bozukluk olmayan müteşâbih bir kitap olarak indirdiği gibi Sünnet-i Ğarrâ'yı da aydınlık bir sabahtan daha parlak şekilde indiren Allah'a hamd olsun! Salât ve selâm ise rasûllerin en hayırlısı, semâya urûc edenlerin en üstünü, kendisine hikmet verilenlerin en büyüğü, mucize ve hüccetler getiren Efendimiz Muhammed'e; O'nun hoş kokulu, mertebesi âlî ehl-i beytine, Sünnet'ini ihya etmek için canlarını feda eden ashâbına ve onların yoluna giren kimselerin üzerine olsun!

Besmele, hamd ve salâttan sonra; fezâilde önde gelen, şer'î ilimleri tahsil için gayret sarf edip kararlı uğraşan, değerli Mevlânâ Allâme muhakkik ve müdakkik Mevlevî Zahîr Ahsen -Allah onu korusun ve dâima faziletini artırsın- benden rivayet edebileceğim şeylere dair icâzet istedi. Ben de bu sahanın otoritesi olamayacak, ağza alınmayacak ve parmakla gösterilmeyecek kadar küçük olmakla birlikte onun bu talebine icabet ettim.

‘...Ancak şehirler yağmursuz kaldığında,

³⁸ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 282. en-Nîmevî rüyayı nasıl tabir ettiğini tasrih etmemekle birlikte oğlu Muhammed Abdürreşîd bu rüyayı şöyle tabir eder: “Belki de o beyaz kadın *Âsâru's-Sünen*'de bulunan sahih hadisler idi. Allah Rasûlü'nün (sas.) ‘Beni bu kadınla nikâhla!’ ifadesi bu hadislerin ona nispetinin sahihliğine, O'nun peşinden gidip odaya girmesi ve ardından uyanması da müellifin vefatının yakınlığına işaret idi. Böyle de oldu; bu rüyadan kısa bir müddet sonra müellif vefat etti.” Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 282, 1. Dipnot.

Kütüb-i Sitte, câmîler, sünen, müsnedler, hadis cüzleri, meşîhât, müstahrec, müstedrek, müselselât vb. rivayet edebileceğim hadis kitaplarına, hadis ilimlerine, tefsir kitaplarına ve ilimlerine, menkûlât ve menkûlâta dair telif edilen sâir eserlere, Tarîkat-ı Âliye-i Sûfiyye-i Sâfiyye'ye, evrâd ve ezkâra ve sâir şeylere dair muhterem hocalarımın bana verdikleri gibi ben de ismi geçen bu değerli zâta umumi icâzet veriyorum.”

Şâh Muhammed Abdülhakk el-Mekkî (ö. 1915) 4 Zilkade 1318/23 Şubat 1901 tarihli mektubun sonunda hocalarından Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin (ö. 1762) dördüncü ve en küçük oğlu⁴⁰ Müfessir Muhaddis Şâh Abdülğani ed-Dihlevî (ö. 1812) ve Muhammed Kutbuddîn ed-Dihlevî'yi (ö. 1872) zikreder; bu iki hocasının da Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin (ö. 1762) büyük oğlu Şah Abdülaziz ed-Dihlevî'nin torunu ve halifesi olan⁴¹ Muhammed İshak ed-Dihlevî'den (ö. 1846) rivayet ettiklerini belirtir. Ardından en-Nîmevî'ye takva, Allah'a itaat ve ilme bağlılık göstermesi, özellikle “*Lâ ilâhe illallâh*” olmak üzere zikri bırakmaması, mü'minlere -hususen ilme yönelenlere- şefkat ve yumuşaklıkla davranması tavsiyesinde bulunur ve kendisini, anne-babasını, hocalarını ve müslümanları salih dualarından eksik etmemesini talep eder.⁴²

1.7.2. Mevlânâ Şâh Fazlurrahman el-Murâdâbâdî (ö. 1313/1895)

Fazlurrahman b. Ehlullah el-Murâdâbâdî 1208/1793 yılında doğmuştur. Mevlânâ Nûr b. Envâr el-Ensârî el-Leknevî ve başka âlimlerden ders okumuş, daha sonra Şeyh Hasen Ali el-Leknevî ile birlikte Delhi'ye gitmiş ve orada Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî'nin oğlu Abdülaziz ed-Dihlevî (ö. 1824), Şeyh Gulâm Ali (ö. 1824), Şeyh Muhammed Âfâk (ö. 1835) gibi büyük âlimlere yetişmiştir.⁴³

³⁹ Abdülhakk el-Mekkî'nin tevâzu makamında zikrettiği beyit hakkında bkz. *Dîvânü Ebî Ali el-Basîr*, Yunus Ahmed es-Sâmerrâî (thk.), Dâru'l-Mevâhib, Beyrût 1999, s. 36. (وَلَكِنَّ الْبِلَادَ إِذَا افْتَعَرَتْ ... وَصَوَّخَ) (تَنْبِئُهَا رُغَى الْهَشِيمِ)

⁴⁰ Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 149.

⁴¹ Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 161.

⁴² en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 282-283. ('Umdetü'l-'Anâkîd min Hadâiki Ba'zi'l-Esânîd başlıklı bölüm.)

⁴³ el-Hasenî, *Nüzhe*, VIII, s. 1326.

Abdülaziz ed-Dihlevî'den “Müselsel bi'l-Evveliyye”⁴⁴ türünden olan “Rahmet” hadisini, “Müselsel bi'l-Mehabbe”⁴⁵ diye meşhur olan “Sevgi” hadisini ve Sahîh-i Buhârî'nin bir kısmını dinlemiştir. Kendi beldesine dönmüş ve burada bir müddet kalmış; Abdülaziz ed-Dihlevî vefat ettikten sonra tekrar Delhi'ye gelip onun torunu olan Muhammed İshak ed-Dihlevî'ye (ö. 1846) bağlılık göstermiş ve ona Sıhâh-ı Sitte'yi okumuştur.⁴⁶

Muhammed Âfak en-Nakşibendî ed-Dihlevî'den (ö. 1835) tarikat alan el-Murâdâbâdî, ilim ve marifet adına çokça istifade edinceye kadar onun yanında kalmış ve daha sonra kendi beldesine dönmüştür. Hanımı vefat ettikten sonra Murâdâbâd'a taşınmış ve evlenip oraya yerleşmiş ancak devamlı Lekne, Kanpûr, Benâres, Kannûc ve başka şehirlere seyahat etmiştir. Yaşı ilerledikten sonra seyahat etmeyi bırakıp Murâdâbâd'da uzlete çekilmiş; insanlar susamış kimselerin suya rağbet edişi gibi kendisine alaka göstermiş ve zamanında hiçbir meşâyihin görmediği bir hüsn-i kabûl ile rızıklandırılmıştır. Allah Rasûlü'nün (sas.) yolunu hiçbir işte terk etmemekle birlikte iffet, kanaat ve zühd sahibi idi. Cömertti ve fakirlikten korkmazdı. Mal biriktirmez, eline geçenleri insanlara dağıtırdı. Öyle ki evinde bir dirhem veya bir dinar var iken gecelemezdi. Giyinme ve yemesine özel bir ihtimam göstermez; büyük sarık sarmak ve elbisesinin yenlerini uzun tutmak bir yana, fakihler gibi sarık ve taylesân⁴⁷ giymezdi. Hakkı ve doğruyu söyleme hususunda kimseden çekinmezdi. Orta boylu, beyaz tenli ve kısa sakallı idi. Mescidde namaz kıldırır ve avlusundaki bir odada otururdu. Öğleden önce, öğle ve ikindi sonrası Kur'ân-ı Kerîm ve Hadis-i Şerif okuturdu.⁴⁸

Yukarıdaki bilgileri aktaran Hindistanlı tarihçi Abdülhayy el-Hasenî (ö. 1923), Kitâb ve Sünnet'i ondan daha iyi bilen ve bu ikisine ondan fazla itaat eden birini

⁴⁴ Senedindeki bütün ravilerin, hocalarından almış oldukları ilk hadis olma özelliği bulunan hadise “Müselsel bi'l-Evveliyye” denir. Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV Yayınları, İstanbul 2016, s. 218.

⁴⁵ Hadîsi rivayet eden her bir ravi, rivayet ettiği talebesine Allah Rasûlü'nün (sas.) Muâz b. Cebel'e olan hitabına ittibâen “Seni seviyorum!” dediği için “*Müselsel bi'l-Mehabbe*” diye meşhur olan hadistir.

⁴⁶ el-Hasenî, *Nüzhe*, VIII, s. 1327.

⁴⁷ Baş ve omuzları örten, yün ve benzerlerinden yapılmış dörtgen biçiminde örtü, şal. Bkz. Dr. Muhammed Revvâs Kal'ac'î, *Fıkıh Lugatı*, Ayhan AK (Çev.), Ocak Yayınları, İstanbul 2012, s. 207.

⁴⁸ el-Hasenî, *Nüzhe*, VIII, s. 1327.

görmediğini; kerametlerinin tevatür derecesine ulaştığını ve önceki veliler içerisinde Abdülkâdir el-Geylânî hariç onun gibi bir velî bulamadığını ifade etmektedir. el-Murâdâbâdî, 1895 yılında Murâdâbâd’da vefat etmiş ve Murâdhân Kabristanlığı’na defnedilmiştir.⁴⁹ Muhammed Abdürreşîd, babası en-Nîmevî’nin, el-Murâdâbâdî’ye biat ettiğini ifade etmektedir.⁵⁰

Kendi beyanına göre en-Nîmevî, tüm hadis kitaplarını âlî dereceli olarak el-Murâdâbâdî’den rivayet etmiş, ona Buhârî’nin *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*’inden bazı hadisler okumuş, ondan “Rahmet” ve “Sevgi” hadislerini dinlemiştir. Ayrıca hocası ona tüm rivayetlerine ve bazı viridlere dair icâzet vermiştir.⁵¹ Yine en-Nîmevî’nin aktardığına göre el-Murâdâbâdî, Muhammed İshak ed-Dihlevî’ye hadis okuyarak ondan umumi icâzet almış; Abdülaziz ed-Dihlevî de tüm merviyatına dair Muhammed İshak ed-Dihlevî’ye icâzet vermiştir.⁵²

1.7.2.1. Rahmet Hadisi

Muhammed b. Ali en-Nîmevî⁵³ → Fazlurrahman b. Ehlullah el-Murâdâbâdî → Şâh Abdülazîz ed-Dihlevî → Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî → Seyyid Ömer b. Ahmed b. Ukayl el-Hüseynî el-Mekkî → Şeyh Abdullah b. Sâlim el-Basrî el-Mekkî → Şeyh Yahya b. Muhammed eş-Şâvî → Şeyh Saîd b. İbrahim el-Cezâirî → Şeyh Saîd b. Muhammed el-Mukri’ → Şeyh Ahmed Haccî el-Vehrânî → İbrâhîm et-Tâzî → Ebu’l-Feth Muhammed b. Ebî Bekr b. el-Hüseyn el-Merâğî → Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn el-İrâkî → Ebu’l-Feth Muhammed b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bekrî el-‘Îdûmî → Ebu’l-Ferec Abdüllatîf b. Abdülmün‘im el-Harrânî → Ebu’l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. el-Cevzî → Ebû Saîd İsmâîl b. Ebî Sâlih en-Neysâbûrî → Ebu Sâlih Ahmed b. Abdülmelik → Ebu’t-Tâhir Muhammed b. Mahmeş ez-Ziyâdî → Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed b. Yahya el-Bezzâr → Abdurrahman b. Bişr b. el-Hakem → Süfyân b. Uyeyne → Amr b. Dînâr → Ebû Kâbûs → Abdullah b. Amr b. el-‘Âs (ra.) → Rasûlullah (sas.):

الرَّاجِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَنُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى إِرْحَمُوا مَنْ فِي الْأَرْضِ يَرْحَمَكُم مَّن فِي السَّمَاءِ

⁴⁹ el-Hasenî, *Nüzhe*, VIII, s. 1327-28.

⁵⁰ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 281.

⁵¹ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 283-285.

⁵² en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 285.

⁵³ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 284.

“Merhamet edenlere Rahmân da merhametle muamele eder. Yerdekilere merhametli olun ki göklerdekilere de size merhamet etsin.”⁵⁴

1.7.2.2. Sevgi Hadisi

Muhammed b. Ali en-Nîmevî⁵⁵ → Fazlurrahman b. Ehlullah el-Murâdâbâdî → Şâh Abdülazîz ed-Dihlevî → Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî → Ebû Tâhir el-Medenî → Şeyh Ahmed en-Nahlî → Şeyh Muhammed el-Bâbilî → Ali b. Muhammed → İbrâhîm b. Abdurrahmân el-Alkamî → Ebu'l-Fazl Celâlüddîn es-Suyûtî → Ebu't-Tayyib Ahmed b. Muhammed el-Hicâzî → Mecdüddîn İsmâîl b. İbrâhîm el-Hanefî → Ebû Saîd el-Alâî → Ahmed b. Muhammed el-Ermevî → Abdurrahman b. Mekkî → Ebû Tâhir es-Silefî → Muhammed b. Abdülkerîm → Ali b. Şâzân → Ahmed b. Süleyman en-Necâd → Ebû Bekr b. Ebî Dünyâ → el-Hasen b. Abdülazîz el-Ceravî → Amr b. Müslim et-Tinnîsî → Hakem b. Abde → Hayve b. Şureyh → Ukbe b. Müslim → Ebû Abdurrahman el-Halebî es-Sunâbihî → Muâz b. Cebel (ra.) → Rasûlullah (sas.) :

يَا مُعَاذَ إِنِّي أَحْبَبْتُكَ ، فَقُلْ: اللَّهُمَّ أَعْنِي عَلَى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ

“Ey Muâz! Seni gerçekten seviyorum! Şöyle de: Yâ Rabbi! Seni zikretmek, Sana şükretmek ve güzelce ibadet etmek için bana yardım et!”⁵⁶

1.7.3. Muhammed Abdülhayy el-Leknevî (ö. 1887)

Abdülhayy b. Abdülhalîm b. Emînullah el-Ensârî es-Sihâlevî el-Leknevî 1848’de Banda’da dünyaya geldi. Kur’ân-ı Kerim’i ezberledi; babasından makûlât ve menkûlâta dair eserler okumasının yanı sıra, babasının dayısı Müftî Nimetullah b. Nurullah el-Leknevî’den de bazı kitapları okudu. 17 yaşında tahsilini bitirdikten sonra Haydarâbâd’da bir müddet eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulundu. İki kez hacca gitti; Mekke-i Mükerrreme’de Ahmed b. Zeynî Dahlân eş-Şâfiî (ö. 1886) ve Müftî Muhammed b. Abdullah b. Humeyd el-Hanbelî’den (ö. 1878), Medîne-i

⁵⁴ Ebû Dâvud, “Edeb”, 66; Tirmizî, “Birr”, 16, Ahmed b. Hanbel, XI, 33. (No: 6494). Tirmizî hadîsin Hasen-Sahîh olduğunu belirtmiştir. en-Nîmevî yukarıdaki hadisi Ebû Dâvud, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel’in rivayet ettiğini aktarmıştır. Ebû Dâvud, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel rivayetlerinde (تَبَارَكَ وَتَعَالَى) ifadesi bulunmamaktadır.

⁵⁵ en-Nîmevî, *Âsârü’s-Sünen*, s. 284.

⁵⁶ en-Nîmevî’nin zikretmiş olduğu isnadla (يَا مُعَاذَ إِنِّي أَحْبَبْتُكَ ، فَقُلْ: اللَّهُمَّ أَعْنِي عَلَى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ) şeklinde gelen ve kaynaklarda bu şekliyle bulamadığımız hadisin diğer varyantları için bkz. Ebû Dâvud, “İstiğfâr”, 9; Ahmed b. Hanbel, XXXVI, 430, 443; Nesâî, “Sehv”, 60; Hâkim, Müstedrek, I, 407 (No: 1010); III, 307 (No: 5194).

Münevvere’de ise Muhammed b. Muhammed el-Mağribî ve Abdülğanî ed-Dihlevî’den (ö. 1812) icâzet aldı.⁵⁷

Usûl ve furû meselelerinde Hanefî Mezhebi’ne mensub olmakla birlikte bu meselelerde tam bir kudret sahibiydi. Mezhebi hususunda taassuba sahip değildi. Eserlerinde ifade ettiği üzere bir mesele hakkında mezhebine muhâlif sarîh bir nas bulduğunda taklidi bırakıp delilin gösterdiği şekilde amel ederdi.⁵⁸ 1304/1887’de 39 yaşında iken vefat etmesine rağmen sarf, mantık, felsefe, tabakât, akâid, fıkıh, tefsir, hadis ve diğer ilim dallarında birçok eser vermiştir.⁵⁹

en-Nîmevî, Abdülhayy el-Leknevî’den çeşitli tefsir, fıkıh ve usûl kitapları okumuş ve özellikle hadis ilmine dair çokça istifade etmiştir.⁶⁰

1.7.4. Mevlânâ Muhammed Abdullah el-Ğâzîpûrî (ö. 1920)

Abdullah b. Abdurrahim b. Danyâl el-Ğâzîpûrî, 1845’de Azamgarh eyaletine bağlı Mau şehrinde dünyaya geldi. Kur’ân-ı Kerîm’i ezberledi ve ilim tahsili için Ğâzîpûr’a gitti. Rahmetullah el-Leknevî (ö. 1888) ve Müftî Nimetullah el-Leknevî’den (ö. 1882) ders aldı. Daha sonra Conpûr’a gitti ve Medresetü’l-İmâmiyyeti’l-Hanefiyye’de Müftî Yûsuf b. Muhammed Asğar el-Leknevî’den (ö. 1870) ders aldı. Ardından Delhi’ye giderek Seyyid Nezir Hüseyin ed-Dihlevî’den (ö. 1902) hadis ve fıkıh okudu. 1879’da Hicaz’a gitti ve orada Muhammed b. Ali eş-Şevkânî’nin (ö. 1834) talebelerinden Abbâs b. Abdurrahim b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Kâsım el-Yemenî ile görüşüp ondan hadis aldı. Daha sonra Hindistan’a dönerek Ğâzîpûr’a yerleşti ve yirmi beş seneden fazla tüm ilimlere dair tedrîs faaliyeti yürüttü; sayılamayacak çoklukta ilim talibi ondan ders aldı. Hadisle amel eder, kimseyi taklit etmezdi. Bir müddet Ârah şehrinde yaşadı. Muhaddis Muhammed Beşîr es-Sehsevânî’nin (ö. 1905) vefatından sonra halkın onu Delhi’ye çağırması üzerine orada uzun bir müddet ders okuttu. Daha sonra Lekne’ye gitti ve yetim torunlarının eğitimi ile ilgilenmek için oraya yerleşti. 1920’de Lekne’de vefat eden el-Ğâzîpûrî’nin

⁵⁷ el-Hasenî, *Nüzhe*, VIII, s. 1268.

⁵⁸ el-Hasenî, *Nüzhe*, VIII, s. 1268.

⁵⁹ Bkz. el-Hasenî, *Nüzhe*, VIII, s. 1269-70. Leknevî hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Büyükmutu, *Muhammed Abdülhayy el-Leknevî’nin Hayatı, Eserleri ve Fıkıh İlmindeki Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

⁶⁰ Atıkurrahmân, *a.e.*, s. 108.

eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *Risâletün fî's-Sarf*
2. *Risâletün fî'n-Nahv*
3. *Risâletün fî'l-Mantık*
4. *Risâletün fî'l-Mevâris*
5. *Risâletün fî Tahkiki't-Terâvîh*⁶¹

el-Ğâzîpûrî', en-Nîmevî'nin hocaları arasında sayılmakla⁶² birlikte kaynaklarda kendisinin ondan ne yönde istifade ettiğine dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

1.7.5. Mevlânâ Muhammed Saîd el-Azîmâbâdî (ö. 1887)

Muhammed Saîd b. Vâiz Ali b. Ömer el-Ca'ferî ez-Zeynebî 1816'da Azîmâbâd'da doğdu. Başlangıç derslerini babası Mevlevî Mazhar Ali (ö. 1831) ve Mevlevî Ebu'l-Hasen el-Mantıkî'den (ö. 1876) okudu. Daha sonra Kanpûr'a gitti ve Selâmullah el-Bedâyûnî'nin derslerine devam etti. Seyyid Ahmed eş-Şehîd'in (ö. 1831) arkadaşlarından Şeyh Nezr Muhammed el-Belhurî'den tarikat aldı ve 1255/1840'da beldesine dönerek orada bir müddet ders okuttu. 1846'da Haremeyn'e gitti ve Seyyid Muhammed b. Ali el-Hüseynî es-Senûsî, Şeyh Abdülğanî ed-Dimyâtî, Seyyid Muhammed el-Atûşî ve Muhammed İshak ed-Dihlevî'nin kardeşi Muhammed Ya'kûb ed-Dihlevî'den (ö. 1867) hadis aldı.⁶³

Mütevazî, yumuşak huylu, cömert ve başkalarını kendisine tercih eden bir kişiliği vardı. İlim taliplerini okutur, ikram eder ve herkese verirdi. Gıybet, nemime ve zenginlerle birliktelik kurmaktan sakınırdı. Sabahtan öğleye kadar edebî ve hikemî ilimler, öğle sonrası ve akşam arasında ise dinî bilgiler öğretirdi. Azîmâbâd'da "Sa'diyye" diye meşhur olan büyük bir medrese kurmuş ve 1886'da 73 yaşında vefat etmiştir. Eserleri şunlardır:

1. *Kıstâsu'l-Belâğa ve Maksidu'l-Belâğa*
2. *Şerhu Mîzânî'l-Mantık*

⁶¹ el-Hasenî, *Nüzhe*, VIII, s. 1292-1293.

⁶² en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 281.

⁶³ el-Hasenî, *Nüzhe*, VIII, s. 1360.

3. *Tuhfetü'l-İhvân fi'l-Münâzara*
4. *İşmâmü'l-'Itr fî Ahkâmi'l-Fitr*
5. *Zâdü'l-Fakîr fî'l-Hacci Mütevekkilen 'ale'l-Latîfi'l-Habîr*
6. *Ta'likât 'alâ Şerhi Kâfiyeti İbni'l-Hâcib li'l-Câmî'*
7. *Ta'likât 'alâ Hâşiyeti Ğulâm Yahya 'ale'r-Risâle*⁶⁴

Muhammed Saîd el-Azîmâbâdî, en-Nîmevî'nin hocaları arasında sayılmakla⁶⁵ birlikte kaynaklarda kendisinin ondan ne yönde istifade ettiğine dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

1.7.6. Abdülazîz ed-Dihlevî (ö. 1823)

Şâh Veliyyullah'ın büyük oğlu olan Abdülazîz ed-Dihlevî, 1746'da Delhi'de doğdu. Onbeş yaşında iken bütün aklî ve naklî ilimlerde zâhirî ve batınî dereceler elde etmiş; babası vefat ettikten sonra yaş ve ilim itibarıyla diğer üç kardeşinden üstün olduğu için 17 yaşında babasının yerine geçmiştir.⁶⁶ Altmış yıldan fazla bu makamda hizmet vermek, tefsir, hadis, ve fıkıh okutmak, telif ve iftâ ile meşgul olmak suretiyle Hint Yarımadası'nda Şâh Veliyyullah'ın açtığı çığırın yayılmasında en büyük rolü oynamıştır. Onun uzun müddet süren bu tadrîs ve irşâd faaliyetlerinin bereketiyle yetiştirdiği birçok âlim, Hindistan içinde yayılarak ilmi açıdan olduğu kadar siyasi açıdan da Hint Müslümanlarının şuurlanmasına katkıda bulunmuştur. Onun hadis kitaplarına dair isnadları bütün Hindistan'da yayılmıştır. Öyle ki bugün bütün Hindistan ve Pakistan'daki hadis isnadları onda birleşmektedir. Abdülazîz ed-Dihlevî 1823'te Delhi'de seksen yaşında vefat etmiştir.⁶⁷

en-Nîmevî; *Âsâru's-Sünen*'in sonunda hocaları, dinlediği hadisler ve icâzetlerine dair bilgileri aktardığı “*Umdetü'l-'Anâkîd min Hadâiki Ba'zi'l-Esânîd*” başlıklı bölümde üç farklı tarîkle Abdülazîz ed-Dihlevî'ye ulaştığını ifade etmektedir.⁶⁸

İlk zikrettiği tarîk Şâh Muhammed Abdülhakk el-Mekkî tarîkidir. Bu tarîkte

⁶⁴ el-Hasenî, *Nüzhe*, VIII, s. 1360.

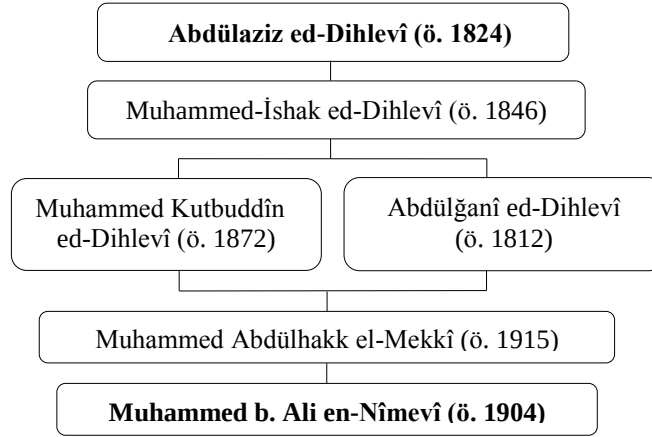
⁶⁵ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 281.

⁶⁶ Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 149.

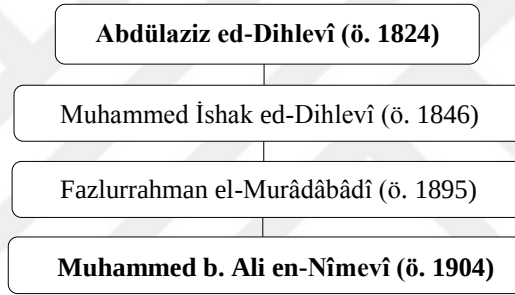
⁶⁷ Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, İFAV Yayınları, İstanbul 2014, s. 91.

⁶⁸ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 286.

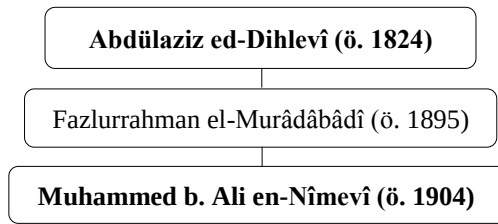
kendisiyle Abdülaziz ed-Dihlevî ile arasında üç vasıta vardır:

İkinci zikrettiği tarîk Fazlurrahman b. Ehlullah el-Murâdâbâdî tarîkidir. Bu tarîkte kendisiyle Abdülaziz ed-Dihlevî ile arasında iki vasıta vardır:

Üçüncü zikrettiği tarîk de Fazlurrahman b. Ehlullah el-Murâdâbâdî tarîkidir ki bu tarîkte kendisiyle Abdülaziz ed-Dihlevî arasında bir vasıta vardır:

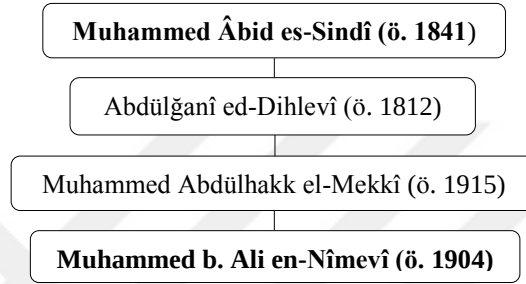

1.7.7. Muhammed Âbid es-Sindî (ö. 1841)

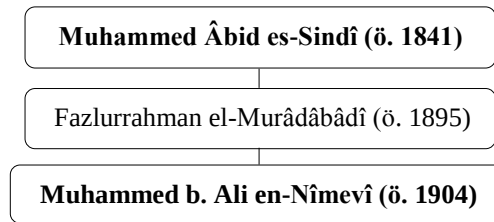
Hindistan'daki İslâm hâkimiyetinin son yarım asrında Sind bölgesinden çıkan meşhur muhaddislerden biri olan Muhammed Âbid es-Sindî, 1776'da dünyaya gelmiş olup soyu Ebû Eyyüb el-Ensârî'ye dayanmaktadır. Hayatının büyük kısmını Yemen ve Hicaz'da geçirmesi sebebiyle Hindistan'dan uzak kalmış ancak Medine'deki hadis okutma çalışmasıyla İslâm dünyasından gelen hadis taliplerinin mercii olmuştur.

Hicaz'daki Sind Hadis Ekolü'nün dördüncü şahsiyeti olan Muhammed Âbid es-Sindî, “fıkhu'l-hadis”e yönelik eserleri, hadis tedrîs ve telif faaliyetleri ve Sünnet'e bağlılık düşüncesi gibi hususlardan dolayı Hint Yarımadası'ndaki hadis uyanışına katkıda bulunan muhaddisler arasında sayılmaktadır.⁶⁹

en-Nîmevî'ye icâzet veren Muhammed Abdülhakk el-Mekkî'nin hocası Abdülğanî ed-Dihlevî, dönemindeki pek çok muhaddisten istifade etmiştir. Bunlardan biri de Muhammed Âbid es-Sindî'dir. en-Nîmevî, bu tarîkle, kendisi ve Muhammed Âbid es-Sindî arasında iki vasıta olduğunu ifade etmektedir.⁷⁰

en-Nîmevî'nin belirttiğine göre⁷¹ Muhammed Âbid es-Sindî, “*Hasru's-Şârid min Esânîdi Muhammed Âbid*” isimli eserinde, kendisine yetişen tüm müslümanlara kendi merviyâtını rivayet etmelerine dair icâzet verdiğini belirtmektedir.⁷² en-Nîmevî de, hocası Fazlurrahman el-Murâdâbâdî'nin, es-Sindî'nin umumi icâzetine dahil olduğunu ve bu vesileyle es-Sindî'ye, kendisiyle arasında bir vasıta bulunan başka bir tarikle daha ulaştığını ifade etmektedir.⁷³

⁶⁹ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 79-81. es-Sindî hakkında ayrıca bkz. el-Hasenî, *Nüzhe*, VII, s. 1096-98.

⁷⁰ en-Nîmevî, *Âsârü's-Sünen*, s. 286.

⁷¹ en-Nîmevî, *Âsârü's-Sünen*, s. 286.

⁷² Bkz. Muhammed Âbid es-Sindî, *Hasru's-Şârid min Esânîdi Muhammed Âbid*, Halil b. Osman el-Cebûr es-Sübey'î (thk), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003, s. 709.

⁷³ en-Nîmevî, *Âsârü's-Sünen*, s. 286.

Hocalarına dair yukarıdaki bilgileri aktaran en-Nîmevî; *Âsâru's-Sünen* ve iki ta'likine, diğer teliflerine, hocalarından almış olduğu aklî ve naklî ilimlere ve rivayet edebileceği eserlere dair, başta oğulları Muhammed Abdürreşîd ve Muhammed Abdüsselâm olmak üzere kendi zamanına yetişen herkese icâzet verdiğini ifade etmiştir.⁷⁴

1.8. Öğrencileri

Dinî ve tıbbî ilimleri okutmak yanında Urduca şiir tashihi ile de meşgul olan en-Nîmevî'nin bu alanlarda yetiştirmiş olduğu pek çok talebesi vardır. Atıkurrahman'ın aktardığına göre en-Nîmevî, *Yâdigâr-ı Vatan* isimli eserinde, Urduca şiir yazan ve kendilerine ait divanları (şiir kitapları) olan öğrencilerinin listesini aktarmış ve şiirlerinden de örnekler vererek kısaca hayatlarına değinmiştir.⁷⁵

Bu öğrencileri en-Nîmevî'nin sıralamasına uygun olarak şu şekilde sayabiliriz:

el-Hakîm Abdülhakk, Şeyh Muhammed Yûsuf, Şeyh Muhammed Beşîr, el-Münşî Emîruddîn Tathîr, Şeyh Ebu'l-Hayr, Şeyh Abdülaziz, Şeyh Mu'izzüddîn, Şeyh Emîr el-Hasen, Şeyh Hasen Murtaza, Şeyh Hüdâ Bahş, Şeyh Tefaddal Hüseyin, Şeyh Mu'inülhakk, Şeyh Abdüşşekûr, Şeyh Abdüssübân, Şeyh Abdülvâsi', Şeyh Muhammed Mahfûzulhakk, Şeyh Nâzir Hüseyin, Şeyh Mirzâ Ali Rızâ Ziyâ el-Azîmâbâdî, Şeyh Zübeyr ed-Dihlevî, Mevlânâ Ebu'l-Kelâm Âzâd.⁷⁶

1.9. Eserleri

en-Nîmevî yürütmüş olduğu tadrîs, tabiplik ve irşâd faaliyetleri yanında eser telif etmeye de özel bir önem atfetmiştir. Kendisinde bulunan tenkit ve araştırma kabiliyeti neticesinde henüz Lekne'de öğrenci iken dinî ve edebî sahada pek çok kıymetli eserler telif etmiş; tahsil hayatından sonra da eser telifine devam etmiştir. Eserleri incelendiğinde fıkıh ve hadis ile ilgili dinî meselelere ve Urdu Edebiyatı'yla ilgili dilsel ilmî tartışmalara önem verdiği görülmektedir.⁷⁷ Biz bu bölümde en-Nîmevî'nin eserlerini “*Dinî Eserleri*” ve “*Edebî Eserleri*” şeklinde iki ayrı başlık altında tanıtmaya çalışacağız.

⁷⁴ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 286.

⁷⁵ Atıkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 126.

⁷⁶ en-Nîmevî'nin öğrencileri hakkında detaylı bilgi için bkz. Atıkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 126-135.

⁷⁷ Atıkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 159.

1.9.1. Dinî Eserleri

Dr. Muhammed Atîkurrahmân, en-Nîmevî'nin ilmî hayatı ve dinî fikirlerinin şekillenmesinde etkisi olan bazı hususlar zikretmiştir. Dinî eserlerinin tanıtımına geçmeden önce bu hususlara kısaca değinmekte fayda görüyoruz:

1- *Hanevî Bir Çevrede Yetiştmesi*: en-Nîmevî Hanevî fikhına bağlılığı ile maruf bir ailenin çocuğu olarak doğmuş, yetişmiş ve ilk eğitimini de Nîmî'deki Hanevî hocalardan almıştır. Orta düzey ders kitaplarını da Gâzîpûr'a gittiğinde Hanevî yöntemle talim yapan hocaların ders halkalarında okumuştur.

2- *Hocası Abdülhayy el-Leknevî*: en-Nîmevî üst düzey ders kitaplarını kendi döneminde Hanevî fikhında otorite olan ve hadis ilminde zamanının en üstün şahsiyeti olan Abdülhayy el-Leknevî'den okumuştur. Abdülhayy el-Leknevî, Hanevî mezhebinin desteklenmesi noktasında Hindistan'ın genelinde büyük bir rol üstlenmiş, Ehl-i hadis âlimleri ile kendisi arasında geçen münakaşalarda, özellikle de Sıddîk Hasan Han el-Kannûcî (ö. 1890) ile yapmış olduğu "taklit" hakkındaki münakaşada, Hanevî mezhebini müdafaa etmiştir.⁷⁸ Uzun zaman kendisine talebe olan en-Nîmevî de onun yolundan gitmeyi ve hadis noktasında Hanevî mezhebini teyit ederek dine hizmet etmeyi tercih etmiştir.

3- *Ehl-i Hadis'in Yaklaşımı*: Muhammed Nezîr Hüseyin'in (ö. 1902) kurucusu olduğu son dönem Ehl-i hadîs, Hanevîler'e çok sert ithamlarda bulunmaktaydı ve bu ithamlar mezhep imamlarını küçümsemeye kadar varmıştı. Ehl-i hadis, bid'at ve hurafe kabul ettiği fıkıh mezheplerini taklit etmeyi kabul etmiyor ve medreselerde fikhî kitapların okunması ile istihza ediyordu.

4- *Takdîr-i İlâhî*: Yukarıdaki hususlar en-Nîmevî'nin ilmî hayatı ve dinî düşüncesinin şekillenmesine sebep olmuştur. Onun hadis ilmine hizmeti noktasında ise tüm bunların ötesinde Allah Teâlâ'nın dilemesi ve sevk edişi vardır. Nitekim en-Nîmevî kendisinin hadis ilmine yönelmesini işaret eden bir rüyasını şöyle anlatmaktadır: "Rüyamda Nebî'yi (sas.) gördüm. Mekke'den gelip Medine'yi şerefletirmiş ve benim de içerisinde olduğum bir topluluğa oturmuştu. Bir mesele

⁷⁸ Sıddîk Hasan Han el-Kannûcî'nin taklide dair yaklaşımı için bkz. Sabğatullah Tayfur, *Sıddîk Hasan Hân'ın Taklîde Karşı Duruşunun Kur'ânî Argümanları*, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kars 2019, Cilt: 6, Sayı: 11, s. 89-105.

sormak için ona doğru gittim. Ardından uyandım ve bu rüyadan dolayı şükrettim. Rüyadan uyandığıma ise üzuldüm.”⁷⁹

Böyle bir ortamda yaşayan ve eğitim alan en-Nîmevî, Hanefilerin ahkâm hadislerine yaklaşımlarını ve ilmi meselelerde Ehl-i hadise cevaplarını ihtiva eden eserler kaleme almıştır. Nitekim aşağıda tanıtacağımız dinî eserleri, döneminde tartışılan taklit, ref‘u’l-yedeyn, “âmin”in gizli veya cehrî söylenmesi, namazda ellerin göğsün veya göbeğin altına koyulması, Cuma namazının şehirlerde veya köylerde kılınması gibi konularda Hanefilerin değerlendirmelerini ihtiva etmektedir.

1.9.1.1. Âsâru’s-Sünen, et-Ta‘lîku’l-Hasen ve Ta‘lîku’t-Ta‘lîk

Tezimizin giriş kısmında belirttiğimiz üzere en-Nîmevî, eserlerini Ehl-i hadisin Hanefiler’e yönelik hadise muhalefet ithamlarının yoğun olduğu bir ortamda kaleme almıştır. en-Nîmevî’den önce Hanefiler’in fikhî görüşlerine mesned olan hadis ve âsârı toplayan kitaplara baktığımızda İmâm Ebû Hanîfe’nin *Müsned*’i, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’nin *Muvatta’* ve *Kitâbu’l-Âsâr*’ı, İmâm Tahâvî’nin *Şerhu Me‘âni’l-Âsâr*’ı gibi eserleri görmekteyiz. Hindistan ulemâsının aynı maksatla telif etmiş oldukları eserlere içerisinde ise Abdülhakk ed-Dihlevî’nin (ö. 1642) *Fethu’l-Mennân fî Te’yîdi Mezhebi’n-Nu‘mân*’ı ve Murtazâ ez-Zebîdî’nin (ö. 1791) *‘Ukûdu’l-Cevâhiri’l-Münîfe*’si önem arz etmektedir. Ancak bu eserlerde hadis ve ricâl tenkidi üzerinde yeterince durulmamıştır. Atîkurrahman’a göre hem Hanefiler’in delillerini toplayan, fikhî meseleleri tartışan hem de hadis ve ricâl tenkidi yapan ilk çalışma ise en-Nîmevî’nin *Âsâru’s-Sünen*’idir.⁸⁰

Hint Alt Kıtası özelinde müellifin yaşadığı dönem ve sonrasındaki çalışmalara baktığımızda ise Abdülhayy el-Leknevî’nin (ö. 1886) *‘Umdetü’r-Riâye fî Halli Şerhi’l-Vikâye* ve *es-Si‘âye fî Keşf-i mâ fî Şerhi’l-Vikâye*’si, Mahmûd Hasan Diyobendî’nin (ö. 1920) *el-Edilletü’l-Kâmile* ve *Evseku’l-Urâ fî Salâti’l-Cum‘a fî’l-Kurâ*’sı, Halîl Ahmed Sehârenpûrî’nin (ö. 1927) *Bezlü’l-Mechûd fî Şerh-i Sünen-i Ebî Dâvud*’u, Şebbîr Ahmed Osmânî’nin (ö. 1949) *Fethü’l-Mülhim bi Şerh-i Sahîhi’l-İmâm Müslim*’i⁸¹ ve Zafer Ahmed Tehânevî’nin (ö. 1974) *İ‘lâü’s-Sünen*’i gibi

⁷⁹ Bkz. Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 164-166.

⁸⁰ Bkz. Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 249-250.

⁸¹ Eser ve müellifi hakkında bkz. Yusuf Ziya Mermertaş, *Şebbîr Ahmet Osmânî ve Fethü’l-*

eserlerini görmekteyiz.⁸²

en-Nîmevî'nin "hadis ilmindeki telifâtının en güzeli ve bu alandaki kitapların umdesi"⁸³, "hadis ilmine dair nadir bir kitap"⁸⁴ olarak nitelediği ve en hacimli eseri olan *Âsâru's-Sünen*'i telif sebeplerini şu şekilde maddeleştirebiliriz:

1- Ehl-i hadisin eserlerinde Kitâb ve Sünnet'in eksik/yanlış yorumlanması.

2- Ehl-i hadisin Ebû Hanîfe'ye, mezhebine ve mezhebini taklit eden kimselere ağır ithamlarda bulunmaları.

3- Görüş ve fikirlerini yayma çabasında olan Ehl-i hadisin faaliyetleri.

4- Dönemin İslâmî eğitim veren medreselerindeki hadis kitaplarının şâfiî âlimlerin eserleri olması. (*Bulûğu'l-Merâm*, *Miškâtü'l-Mesâbih* gibi.)

5- Öğrencilerin Hanefî mezhebi hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması ve Hanefî mezhebi karşısında Şâfiî mezhebinin giderek yayılması.⁸⁵

en-Nîmevî mezkûr sebeplerle telif ettiği *Âsâru's-Sünen*'de Hanefîler'i destekleyen rivayetleri derleyerek bir araya getirmiş ve rivayetlerin ardından sıhhat derecelerini de zikretmiştir. Ancak yer yer Hanefîler'i destekleyen rivayetler yanında onlara muhalif olan rivayetlere de yer vermiş ve sıhhat derecelerini belirtmiştir. Örneğin meninin necis oluşuyla ilgili hadisler sıhhat dereceleriyle birlikte nakledilmiş ardından meninin temiz oluşuyla ilgili rivayetler ve sıhhat dereceleri zikredilmiştir.⁸⁶ İsnad ve metin tenkidıyla ilgili mütalaalara ve Hanefîler'in hadisler hakkındaki değerlendirmelerine ise eser üzerine kaleme alınan *et-Ta'liku'l-Hasen* ve *Ta'liku't-Ta'lik* isimli ta'liklerde yer verilmiştir. Ayrıca rivayetlerin tertibinde fıkıh kitaplarındaki konu sıralamasına riayet edilmiştir.

Müellif *Âsâru's-Sünen*'i telif edeceği zaman nâdir hadis kitaplarını toplamak için Hindistan'ın farklı şehirlerine ve muhtelif ülkelere gitmiş; bilgi edinmek amacıyla

Mülhim'deki Şerh Metodu, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Danışman: Yrd. Doç. Dr. Salih Kesgin), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2017.

⁸² Atıkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 163. Ahkâm hadisleri literatürünün oluşum, gelişim, duraklama ve dönüşüm dönemi literatürü şeklinde incelendiği çalışma için bkz. Kesgin, a.e., 77-185.

⁸³ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 282.

⁸⁴ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 282.

⁸⁵ Bkz. Atıkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 184.

⁸⁶ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 16-19.

hadis sahasında söz sahibi olan hocalara mektuplar yazmıştır. Neticede bir kısmını Hindistan'daki hadis müelliflerinin bilmediği matbu ve mahtut pek çok nadir hadis kitabı elde etmiştir. Bu hususta en-Nîmevî şunları söylemektedir:

“Bu günlerde *Âsâru's-Sünen*'i telif etmeye başladım. Bunun için Mısır, Anadolu ve Haremeyn-i Şerîfeyn gibi farklı beldelere gitmem gerekiyor.⁸⁷ Gayret bizden, tamamına erdirmek Allah'tan. Hindistan bir yana Araplarda bile bulunmayan bazı yazma nüshaları elde etmiş bulunmaktayım. *Âsâru's-Sünen* tamamlandığında Allah'ın izniyle Hanefiler için gerçekten faydalı olacak.”⁸⁸

Muhammed Enver Şâh el-Keşmîrî (ö. 1933), *Âsâru's-Sünen*'i telif sürecinde en-Nîmevî'nin, telifini parça parça kendisine yolladığını, ona pek çok şey eklediğini ve yardımcı olduğunu ifade etmektedir.⁸⁹

Âsâru's-Sünen neşredildiğinde Ehl-i hadisten bazı âlimlerin eseri eleştirmesi üzerine, içerisindeki hadislerin senet ve metin açısından durumlarının izah edilmesi zorunluluk arz etmiştir.⁹⁰ Bunun üzerine önce “*et-Ta'liku'l-Hasen*”i daha sonra da “*Ta'liku't-Ta'lik*”i kaleme alan en-Nîmevî, bu ta'liklerde, eserdeki hadisleri senet ve metin yönünden değerlendirmeye tabi tutmuş; raviler hakkında cerh-ta'dil açısından geniş mütalaalarda bulunmuştur. Tezimizin ikinci bölümünde en-Nîmevî'nin *Âsâru's-Sünen* ve bu ta'liklerdeki metodu ele alınacağından dolayı kısa bir tanıtım ile iktifa ediyoruz.

Âsâru's-Sünen, tahâret ve namazla ilgili toplam 1113 rivayet ihtiva etmektedir. Bu rivayetlerin 807 tanesi merfu, 306 tanesi ise âsârdır.⁹¹ Müellif her rivayetin akabinde sıhhat derecesini aktarmıştır. Müellifin tespitlerinden hareketle eserdeki rivayetlerin sıhhat derecelerine göre dağılımını şu şekilde ifade edebiliriz:

⁸⁷ en-Nîmevî'nin bu beldelere seyahat etip etmediğine dair bir bilgi elde edemedik.

⁸⁸ Atıkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 185.

⁸⁹ Bkz. Muhammed Enver Şâh el-Keşmîrî, *Neylû'l-Ferkadeyn fî Mes'eleli Ref'i'l-Yedeyn*, el-Meclisü'l-İlmî, Delhi 1350, s. 56.

⁹⁰ Atıkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 239.

⁹¹ Eserdeki merfû rivayetler ve âsârın ravilere göre dağılımı hakkında detaylı bilgi için bkz. Atıkurrahmân, *a.e.*, s. 195-227.

Sahih Rivayetler	825
Hasen Rivayetler	179
Zayıf Rivayetler	57
Sihhatine dair bir ifade kullanmaksızın sadece “ <i>Mürsel Kaviyy</i> ” Deddiği Rivayetler	15
Sadece “ <i>İsnâduhû Ceyyid</i> ” Deddiği Rivayetler	9
Sadece “ <i>Ravileri Sikadır</i> ” Deddiği Rivayetler	8
Sadece “ <i>fî İsnâdihi Makâl</i> ” Deddiği Rivayetler	6
Sadece “ <i>Mürsel Ceyyid</i> ” Deddiği Rivayetler	4
Sadece “ <i>Mürsel</i> ” Deddiği Rivayetler	2
Sadece “ <i>bi İsnâdin yu'teberu bihi</i> ” Deddiği Rivayetler	2
Sadece “ <i>Mürselün Cidden</i> ” Deddiği Rivayetler	2
“ <i>İsnadına Elde Edemedim</i> ” Deddiği Rivayetler	2
Sadece “ <i>bi İsnâdin lâ be'se bihi</i> ” Deddiği Rivayetler	1
Mevzu Rivayetler	1

Rivâyetler “kitâb”, “ebvâb” ve “bâb” şeklinde üst-alt konu başlıklarının altına yerleştirilmiştir. Eser, Kitâbu't-Tahâre'de 46, Kitâbu's-Salât'da 228 olmak üzere toplam 274 bâbdan oluşmaktadır. Muhakkik Mevlânâ Feyz Ahmed, *Âsâru's-Sünen*'in ilk baskısının, (birinci cüzü Kitâbu't-Tahâre'den “*Yemek Hazır İken Namaz Kılmak*” bâbına, ikinci cüzü ise “*İmâma Gerekli Olan Hususlar*” bâbından “Nebî'nin (sas.) Kabrini Ziyâret” bâbına kadar) iki cüz halinde olup her cüzün 300 sayfa civarında olduğunu ifade etmektedir.⁹² Eserin günümüzdeki baskıları ise tek cilttir.

Muhammed Abdürreşid'in aktardığında göre en-Nîmevî, *el-Mücellâ* isimli eserinin ilk sayfasında, *Âsâru's-Sünen*'in ikinci cüz'ünün yazımını 1314/1896 yılında bitirmiştir. en-Nîmevî ömrü vefa etmediği için ancak Kitâbu's-Salât'ı tamamlayabilmiştir. Muhammed Abdürreşid, eserin Kitâbu'z-Zekât ile başlayan ve müellif hattı olan üçüncü cüzünden bir bölümünü bulduğunu ancak bunun tam bir fayda sağlamayacak kadar kısa olduğunu ifade etmektedir.⁹³ *Âsâru's-Sünen*'in çeşitli baskılarını şu şekilde sıralayabiliriz.

1. *Âsâru's-Sünen ma'a't-Ta'likî'l-Hasen ve Ta'liku't-Ta'lik*, Esahhu'l-Metâbi', Lekne ts.
2. *Âsâru's-Sünen ma'a't-Ta'likî'l-Hasen ve Ta'liku't-Ta'lik*, Ahsenü'l-

⁹² en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 280.

⁹³ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 271.

Metâbi', Azîmâbâd 1319.⁹⁴

3. *Âsâru's-Sünen ma'a't-Ta'likî'l-Hasen ve Ta'liku't-Ta'lik*, Mevlânâ Feyz Ahmed (thk.), Mektebetü İmdâdiyye, Multan ts.
4. *Âsâru's-Sünen ma'a't-Ta'likî'l-Hasen ve Ta'liku't-Ta'lik*, Mevlânâ Feyz Ahmed (thk.), Mektebetü Hakkâniyye, Multan ts.
5. *Âsâru's-Sünen ma'a't-Ta'likî'l-Hasen*, Şeyh Zülfikâr Ali (thk.), Mektebetü'l-Büşrâ, Karaçi 2011.⁹⁵
6. *Âsâru's-Sünen ma'a't-Ta'likî'l-Hasen*, Mektebetü'l-İslâm, Bangladeş ts.
7. *Âsâru's-Sünen ma'a't-Ta'likî'l-Hasen*, Muhammed Saîd Enver el-Mezâhirî (thk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1434.⁹⁶

1.9.1.1.1. Âsâru's-Sünen Hakkında Yapılan Çalışmalar

Yukarıda belirttiğimiz üzere, iki ta'lik kaleme almak suretiyle *Âsâru's-Sünen* üzerine ilk çalışmayı müellifin kendisi yapmıştır. Bunun dışında yapılan ta'lik, şerh, hâşiye, reddiye, tercüme ve tahrîc çalışmalarını ise şu şekilde sıralayabiliriz:

1.9.1.1.1.1. Ebkâru'l-Minen fî Tenkîdi Âsâri's-Sünen

Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-Mübârekpûrî'nin (ö. 1935) *Âsâru's-Sünen* ve ta'liklerindeki bazı meselelere itirazlarını ihtiva eden Arapça çalışmasıdır. el-Mübârekpûrî bu eserin telif amacını şöyle izah etmektedir:

“Zahîr Ahsen en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen* isimli eserinin hadis ilminde telif edilmiş nadir bir kitap olduğunu söylemiştir.⁹⁷ Beni bu eseri telif etmeye teşvik eden şey, sadece onun nadir oluşudur. Bu ilimde ustalığı olmayanların ona aldanmaması

⁹⁴ Aynı matbaada 1319'da eserin birinci cüzü, 1321'de ise ikinci cüzü basılmıştır. Ayrıca bu baskının kapağında en-Nîmevî, “*en-Nâkıdu li'l-Hadîs/Hadis Tenkitçisi*” olarak vasıflanmıştır.

⁹⁵ Bu baskıda en son rivayet 1113 rakamıyla gösterilmişken Mektebetü İmdâdiyye ve Mektebetü Hakkâniyye baskılarında 1114 rakamıyla gösterilmiştir. Bu farklılık, baskılardaki bir rivayet eksikliği veya fazlalığından değil, rivayetlerin numaralandırılmasındaki bir hatadan kaynaklanmaktadır. Zira Mektebetü İmdâdiyye ve Mektebetü Hakkâniyye baskılarında 708. rivayetten bir sonraki rivayet 710 sayısıyla numaralandırılmışken, Mektebetü'l-Büşrâ baskısında böyle bir hata söz konusu değildir.

⁹⁶ *Âsâru's-Sünen* baskıları içerisindeki en güzel baskıdır. Muhakkik eserin girişinde Sünnet-hadis kavramları ve Sünnet'in delil oluşuna dair bilgi vermiştir. *Âsâru's-Sünen*'de yer alan ayet ve hadislerin tahririnin yapılması, bâbla ilgili fikhî meseleler hakkında müdellel ve mufassal izahlar yapılması da eserden istifade noktasında katkı sağlamaktadır.

⁹⁷ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 7. (وهو كتاب نادر غريب في هذا الفن)

adına ondaki nadir, enteresan ve tuhaf hususları izah etmek için gayret ettim.”⁹⁸

Eserde *Âsâru's-Sünen*'deki 96 bâb hakkında bazı itirazlar ve açıklamalara yer verilmiş ve “tenbîh”, “fâide” “fasl” gibi başlıklarla mevzuya dair bilgiler aktarılmıştır. el-Mübârekpûrî *Âsâru's-Sünen*'i tenkit etmekle birlikte, aynı zamanda en-Nîmevî'nin eserin mukaddimesindeki ifade tarzına yönelik üç hususta da itirazda bulunmuştur. Şöyle ki: en-Nîmevî *Âsâru's-Sünen*'in mukaddimesinde besmele, hamd ve salât cümlelerinden sonra kendisini (أما بعد: فيقول الخادم للحديث النبوي محمد بن علي النيموي) ifadeleriyle tanıtırken *et-Ta'liku'l-Hasen*'in mukaddimesinde (أما بعد: فيقول الراعي رحمة الله القوي محمد المكنى بأبي الخير الشهير بظهير أحسن النيموي ابن العارف المرحوم الشيخ سبحان علي) ifadeleriyle tanıtmıştır. el-Mübârekpûrî bu ifadeler bağlamında şu itirazları yapmıştır:

“Metinde zikredilen (علي) ve ta'lik'te zikredilen (سبحان علي) isimlerinin iki ayrı şahıs zannedilmemesi ve buralardaki ifadelerin birbiriyle uyumlu olması adına ya ta'lik'te (محمد بن الشيخ سبحان علي) demesi ya da metinde (محمد بن الشيخ سبحان علي) demesi daha uygun olurdu.

(المرحوم) lafzını zikretmemesi daha uygun olurdu. Zira görüldüğü kadarıyla en-Nîmevî bu kelimeyi (المتوفى/vefat eden) manasında kullanmıştır. Ancak (المرحوم) kelimesi Arap Dili'nde bu manada kullanılmaz. Bilakis, sadece bizim Hintçe diyaloglarımızda bu manada kullanılır.

(العارف بالله) kelimesinin yanına Lafzatullah'ı da eklemesi ve (العارف بالله) demesi daha uygun olurdu.”⁹⁹

1.9.1.1.1.2. el-Kavlü'l-Hasen fi'r-Reddi 'alâ Ebkâri'l-Minen fî Te'yîdi Âsâri's-Sünen

en-Nîmevî'nin oğlu Muhammed Abdürreşîd'in, el-Mübârekpûrî'nin (ö. 1935) *Ebkâru'l-Minen*'deki itirazlarına cevap olarak kaleme aldığı Arapça eseridir. Eserde önce el-Mübârekpûrî'nin itirazları aktarılmış, daha sonra da bunlar cevaplanmıştır. Muhammed Abdürreşîd, *Ebkâru'l-Minen*'in en-Nîmevî'nin vefatından 16 sene sonra basıldığını ve babasının onu görmediğini, dolayısıyla *el-Kavlü'l-Hasen*'i bu itirazlara

⁹⁸ Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekpûrî, *Ebkâru'l-Minen fî Tenkîdi Âsâri's-Sünen*, Ebu'l-Kâsım b. Abdulazîm (thk.) İdâretü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye (el-Câmiatü's-Selefiyye), Benâres 1990, s. 2.

⁹⁹ el-Mübârekpûrî, *a.e.*, s. 1-2.

cevap vermek için telif ettiğini ifade etmektedir.¹⁰⁰

1.9.1.1.1.3. el-Kavlü'l-Ahsen

Mevlânâ Hıfzurrahmân el-Bihârî tarafından yapılmış bir şerhtir. Giriş kısmında hadis kavramı ve bazı hadis ıstılahlarının tanımı yapılmıştır. Eserde hadislerin Urduca tercümesi yapılmış, gerekli görülen bazı lafızlar açıklanmış ve mezhep imamlarının hadisler hakkındaki ihtilafları zikredildikten sonra Hanefîler'in yaklaşımı aktarılmıştır.¹⁰¹

1.9.1.1.1.4. el-İthâf li Mezhebi'l-Ahnâf

Muhammed Enver Şâh el-Keşmîrî'nin (ö. 1933) *Âsâru's-Sünen* üzerine kaleme almış olduğu hâşiye ve ta'liklerden oluşan eserin müellif hattı İdaretü'l-Meclisi'l-İlmi tarafından yayımlanmıştır.¹⁰²

Ayrıca Keşmîrî'nin talebesi Muhammed Yûsuf Bennûrî de (ö. 1977) *Câmi'u't-Tirmizî*'nin Hanefîler'in metoduyla yazılmış en kapsamlı şerhi olan *Me'ârifü's-Sünen* isimli eserinde, Keşmîrî'nin *el-İthâf*'ta zikrettiği bazı hususların tahrîcine ve mübhem noktaların izahına yer vermiştir.¹⁰³

1.9.1.1.1.5. Teshîlü'l-Âsâr fî Hall-i (Şerhi) Âsâri's-Sünen

Mevlânâ Seyfurrahmân Sâhib tarafından yapılmış olan tercüme ve şerh çalışması olup aynı zamanda rivayetlerin tamamı i'rablanmıştır. İlk üç sayfasında hadis ve ilm-i hadis kavramları, hadis ilminin mevzusu, hadis talebesinin âdabı, haber-i mütevâtir, âhad haberin kısımları, edâ sîğaları ve Sıhâh-ı Sitte'nin mertebeleri izah edildikten sonra eserin tercüme ve şerhine başlanmıştır. Tek cilt olarak Multan'da basılmıştır.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Muhammed Abdürreşîd İbnü'n-Nîmevî, *el-Kavlü'l-Hasen fî'r-Reddi 'alâ Ebkâri'l-Minen fî Te'yîdi Âsâri's-Sünen*, el-Matba'u'n-Nâmî, Lekne 1382/1963, s. 2.

¹⁰¹ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 240.

¹⁰² el-Keşmîrî, *el-İthâf li Mezhebi'l-Ahnâf*, el-Meclisü'l-İlmi, Karaçi 1959. Keşmîrî hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Yusuf el-Bennûrî, *Nefhatü'l-Anber fî Hayâti İmâmi'l-Asri eş-Şeyh Enver, İdaretü'l-Meclisi'l-İlmi*, Karaçi 1969; Abdülfettâh Ebû Ğudde, *Terâcimu Sitte min Fukahâi'l-Âlemi'l-İslâmî*, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep 1997, s. 13-81; Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 213-218.

¹⁰³ el-Mar'aşlî, *Nesrî'l-Cevâhir*, II, s. 1540.

¹⁰⁴ Mevlânâ Seyfurrahmân Sâhib, *Teshîlü'l-Âsâr fî Hall-i (Şerhi) Âsâri's-Sünen*, Câmia 'Umerubnü'l-Hattâb, Multân 2011.

1.9.1.1.1.6. Ders-i Âsâru's-Sünen

Müftî Feydânurrahmân Kemâl tarafından yapılmış Urduca tercüme ve şerh çalışmasıdır. 12-25. sayfalar arasında hadis ıstılahlarına dair muhtasar bilgiler verilmiştir.¹⁰⁵

1.9.1.1.1.7. Âsâru's-Sünen (Terceme, İ'râb, Hâşiye, Tahrîc)

Muhammed Eşref tarafından yapılmış Urduca tercüme, i'râb, hâşiye ve tahrîc çalışmasıdır. Giriş kısmında en-Nîmevî hakkında kısaca bilgi verilmiştir.¹⁰⁶

1.9.1.1.1.8. Tavdîhu's-Sünen

Mevlânâ Abdülkayyûm el-Hakkânî tarafından yapılmış 2 ciltlik Urduca şerhtir.¹⁰⁷

1.9.1.1.1.9. Terceme ve Şerh Âsâru's-Sünen

Feyz Muhammed Belûc tarafından yapılmış iki ciltlik Farsça tercüme, şerh ve tahrîc çalışmasıdır.¹⁰⁸

1.9.1.1.1.10. Athar as-Sunan

Inam Uddin ve Abdassamad Clarke tarafından yapılmış 526 sayfalık İngilizce tercümedir.¹⁰⁹

1.9.1.1.1.11. Envâru's-Sünen fi Şerhi Âsâri's-Sünen

Müfti Abdülmustafa Muhammed Mâcid el-Kâdirî tarafından yapılmış Urduca tercüme ve şerhtir.¹¹⁰

1.9.1.1.1.12. Âsâru's-Sünen (Metin ve Terceme)

Âsarû's-Sünen'de yer alan hadislerin Hafız Muhammed Efdal Nakşibendî tarafından yapılmış Urduca tercüme ve tahrîcidir.¹¹¹

¹⁰⁵ Müftî Feydânurrahmân Kemâl, *Ders-i Âsâru's-Sünen*, Mübeşşir Publisher, Karaçi 2011.

¹⁰⁶ Muhammed Eşref, *Âsâru's-Sünen (Terceme, İ'râb, Hâşiye, Tahrîc)*, Mektebe Hüseyiniyye, Gujranwala 2007.

¹⁰⁷ Mevlânâ Abdülkayyûm el-Hakkânî, *Tavdîhu's-Sünen*, Câmia Ebû Hureyre, Hâlikâbâd-Pakistan 2010.

¹⁰⁸ Feyz Muhammed Belûc, *Terceme ve Şerh Âsâru's-Sünen*, Hâce Abdullah Ensârî, Türbet Câm 1396.

¹⁰⁹ *Athar as-Sunan*, Inam Uddin & Abdassamad Clarke (Trans.), Turath Publishing, London 2012.

¹¹⁰ Abdülmustafa Muhammed Mâcid el-Kâdirî, *Envâru's-Sünen fi Şerhi Âsâri's-Sünen*, Ekber Yayınları, Lahor 2007.

¹¹¹ Muhammed Efdal Nakşibendî, *Âsâru's-Sünen, (Metin ve Terceme)*, İştîyâk Muştâk Yayınları, Lahor

1.9.1.1.1.13. Şerh Âsâru's-Sünen

Ebu't-Türâb Muhammed Nâsiruddîn Nâsır el-Medenî tarafından yapılmış olan Urduca şerh çalışmasıdır. Şerh kısmından önce hadislerin Arapça'sıyla birlikte Urduca tercümesine de yer verilmiştir.¹¹²

1.9.1.1.1.14. Şerhu Âsâri's-Sünen

Allâme Muhammed Liyâkat Ali Rizvî tarafından yapılmış Urduca şerh çalışmasıdır.¹¹³

1.9.1.1.2. Âsâru's-Sünen'in Kaynakları

Âsâru's-Sünen'i incelediğimizde, en-Nîmevî'nin, esere almış olduğu 1113 rivayeti aşağıda zikredilen kaynaklardan seçmiş olduğunu görmekteyiz:

1. *el-Muvatta'*: Malik b. Enes (ö. 179)
2. *el-Âsâr*: Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (ö. 189)
3. *el-Müsned*: Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204)
4. *el-Musannefî'l-Hadîs*: Abdürrezzak b. Hemmâm es-San'ânî (ö. 211)
5. *el-Müsned*: Abdullâh b. ez-Zübeyr el-Humeydî (ö. 219)
6. *es-Sünen*: Saîd b. Mansûr (ö. 227)
7. *el-Müsnedü'l-Kebîr*: Müsedded b. Müserhed el-Basrî (ö. 228)
8. *el-Musannefî'l-Ehâdis*: İbn Ebî Şeybe (ö. 235)
9. *el-Müsned*: Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm el-Mervezî (ö. 238)
10. *el-Müsned*: Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241)
11. *Müsned*: Hâfız Ahmed b. Menî' (ö. 244)
12. *el-Müsnedü'l-Kebîr*: Abd b. Humeyd el-Keşşî (ö. 249)
13. *el-Câmi'u's-Sahîh*: Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (ö. 256)
14. *el-Edebü'l-Müfred*: el-Buhârî (ö. 256)
15. *Halku Ef'âli'l-İbâd*: el-Buhârî (ö. 256)
16. *Ref'u'l-Yedeyn fi's-Salât*: el-Buhârî (ö. 256)
17. *el-Câmi'u's-Sahîh*: Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261)

2007.

¹¹² Ebu't-Türâb Muhammed Nâsiruddîn Nâsır el-Medenî, *Şerh Âsâru's-Sünen*, Millet Yayınevi, İslâmâbâd-Pakistan 2016.

¹¹³ Muhammed Liyâkat Ali Rizvî, *Şerhu Âsâri's-Sünen*, Bhavnagar 2014.

18. *Târîhu 'l-Medîneti 'l-Münevvere*: Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî (ö. 262)
19. *es-Sünen*: İbn Mâce (ö. 273)
20. *el-Merâsîl*: Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275)
21. *es-Sünen*: Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275)
22. *es-Sünen*: et-Tirmizî (ö. 279)
23. *el-Müsned*: Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr (ö. 292)
24. *el-Müsned*: Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr (ö. 292)
25. *Kıyâmu 'l-Leyl*: Ebu Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahya el-Mervezi (ö. 294)
26. *Kitâbu 's-Sıyâm*: Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (ö. 301)
27. *es-Sünen*: en-Nesâî (ö. 303)
28. *el-Müsned*: Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (ö. 307)
29. *Târîhu 'l-Ümem ve 'l-Mülûk*: İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310)
30. *es-Sahîh*: İbn Huzeyme (ö. 311)
31. *el-Müsned*: Ebû'l-Abbâs Muhammed b. İshâk es-Serrâc (ö. 313)
32. *Şerhu Me'âni 'l-Âsâr*: Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö. 321)
33. *Şerhu Müşkili 'l-Âsâr*: Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö. 321)
34. *es-Sihâh*: İbnü's-Seken el-Bağdâdî (ö. 353)
35. *el-Müsnedü 's-Sahîh*: İbn Hibbân (ö. 354)
36. *el-Mu'cemu 'l-Evsat*: et-Taberânî (ö. 360)
37. *el-Mu'cemu 'l-Kebîr*: Ebu'l-Kâsım Süleyman et-Taberânî (ö. 360)
38. *el-Mu'cemu 's-Sağîr*: et-Taberânî (ö. 360)
39. *el-Müfred fî 'd-Duâ'*: et-Taberânî (ö. 360)
40. *Müsnedü 'ş-Şâmiyyîn*: et-Taberânî (ö. 360)
41. *es-Sünen*: ed-Dârekutnî (ö. 385)
42. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*: Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405)
43. *el-Hilâfiyyât beyne 'ş-Şâfi'î ve Ebî Hanîfe*: Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458)
44. *Ma'rifetü 's-Sünen ve 'l-Âsâr*: el-Beyhakî (ö. 458)
45. *Târîhu Medîneti Dımaşk*: İbn Asâkîr (ö. 571)

1.9.1.1.3. Âsârü's-Sünen'den İstifade Eden Âlimler

Hindistan'daki Hanefî âlimlerin bir kısmı en-Nîmevî'nin hadis araştırmaları ve

cerh-ta‘ dildeki uzmanlığından etkilenmiş ve telif ettikleri eserlerde *Âsâru’s-Sünen*’den yararlanmışlardır..

1.9.1.1.3.1. Enver Şâh el-Keşmîrî (ö. 1933)

Enver Şâh el-Keşmîrî, en-Nîmevî’nin hadisteki derinlik ve marifetinden çokça etkilenmiş ve başta Tirmizî şerhi *el-‘Arfü’s-şezî ‘alâ Câmi ‘i’t-Tirmizî* olmak üzere pek çok eserinde onun mülâhazalarından istifade etmiştir.¹¹⁴

1.9.1.1.3.2. Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî (ö. 1927)

Hindistanlı muhaddis ve fakih, Ebû Dâvud şârihi Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî de en-Nîmevî’nin kişiliğinden ve hadislere dair nadir mülâhazalarından etkilenmiş; Ebû Dâvud şerhi *Bezlü’l-mechûd*’da *Âsâru’s-Sünen*’den yararlanmıştır. Nitekim *Bezlü’l-Mechûd*’u yazdırdığı¹¹⁵ sırada yanında farklı ilimlere dair kitaplar bulunduğunu ifade etmiş; hadis ilimleri ve şerhlerine ilişkin belirttiği kitaplar arasında *Âsâru’s-Sünen*’i de zikretmiştir.¹¹⁶

1.9.1.1.3.3. Şebbîr Ahmed Osmânî (ö. 1949)

İmam Müslim’in *Sahîh*’ine yazılan son dönem şerhlerinden olan *Fethü’l-Mülhim bi Şerhi Sahîhi’l-İmâm Müslim*’in müellifi Hanefî âlim Şebbîr Ahmed Osmânî de *Âsâru’s-Sünen*’den yararlanmış ve eserinde en-Nîmevî’nin pek çok hadis hakkındaki mülâhazalarını nakletmiştir.¹¹⁷

1.9.1.1.4. et-Ta‘lîku’l-Hasen ve Ta‘lîku’t-Ta‘lîk’in Kaynakları

Tezimizin ikinci bölümünde en-Nîmevî’nin *Âsâru’s-Sünen*, *et-Ta‘lîku’l-Hasen* ve *Ta‘lîku’t-Ta‘lîk*’teki metodunu izah etmeye çalışacağız. Ancak ikinci bölüme geçmeden önce bu ta‘lîklerde en-Nîmevî tarafından atıf yapılan eserleri zikretmek, eserin farklı ilim dallarına dair kaynak zenginliğini görmemizi sağlayacaktır.

¹¹⁴ Atıkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 241.

¹¹⁵ es-Sehârenpûrî elindeki titreme ve gözündeki zayıflıktan dolayı kendisi yazamıyor, öğrencisi Muhammed Zekerîyya el-Kandehlevî’ye yazdırıyordu. Bkz. Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî, *Bezlü’l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrût 2006, I, s. 153.

¹¹⁶ Atıkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 242. Bkz. es-Sehârenpûrî, *a.e.*, I, s. 153-154.

¹¹⁷ Atıkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 243.

1.9.1.1.4.1. Hadis Eserleri

1.9.1.1.4.1.1. Hadis Kitapları

1. *el-Müsned*: Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204)
2. *Kitâbu'l-Kırâati Halfe'l-Îmâm*: Muhammed b. İsmâil el-Buhâri (ö. 256)
3. *es-Sünen*: Ebû Müslim el-Keccî (ö. 292)
4. *Sahîhu Ebî 'Avâne*: Ebû 'Avâne Ya'kub b. İshâk el-İsferâyînî (ö. 316)
5. *Mu'cemü's-Sahâbe*: Ebü'l-Kâsım Abdullâh el-Beğavî (ö. 317)
6. *es-Sünenü'l-Kübrâ*: el-Beyhakî (ö. 458)
7. *Şu'abu'l-Îmân*: el-Beyhakî (ö. 458)
8. *el-Mevzû'ât*: Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597)
9. *Câmi'ul-Usûl li-Ehâdisi'r-Resûl*: Mecdüddîn İbnü'l-Esîr (ö. 606)
10. *Münteka'l-Ahbâr*: Mecdüddîn İbn Teymiyye (ö. 652)
11. *et-Terğîb ve't-Terhîb*: el-Münzirî (ö. 656)
12. *Muhtasaru Sünen-i Ebî Dâvud*: Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîmel-Münzirî (ö. 656)
13. *el-Îmâm fî Ma'rifeti Ehâdisi'l-Ahkâm*: İbn Dakîk el-'İyd (ö. 702)
14. *Mişkâtü'l-Mesâbih*: Ebû Abdillâh Muhammed el-Hatîb et-Tebrîzî (ö. 737)
15. *Tenkîhu't-Tahkîk fî Ehâdisi't-Ta'lik*: Şemsüddîn İbn Abdülhâdî (ö. 744)
16. *el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar*: Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Mûsâ el-Halebî (ö. 803)
17. *Bulûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm*: İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852)
18. *el-Leâli'l-Masnû'a fî'l-Ahbârî'l-Mevzû'a*: es-Süyûtî (ö. 911)
19. *Kenzü'l-'Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*: Ali el-Müttakî (ö. 975)

1.9.1.1.4.1.2. Hadis Şerhleri

1. *el-İstizkârü'l-Câmi' li-mezâhibi fukahâi'l-emsâr ve 'ulemâi'l-aktâr fî mâ tezammenehü'l-Muvatta' min me'âni'r-re'y ve'l-âsâr*: İbn Abdülberr en-Nemerî (ö. 463)
2. *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta'i mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd*: İbn Abdülberr en-Nemerî (ö. 463)
3. *el-Minhâc fî Şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc*: en-Nevevî (ö. 676)
4. *İhkâmu'l-Ahkâm Şerhu 'Umdeti'l-Ahkâm*: İbn Dakîk el-'İyd (ö. 702)

5. *el-Cevheru'n-Nakî fî'r-Reddi 'ale'l-Beyhakî*: Alâüddîn İbnü't-Türkmânî el-Mardîni (ö. 750)
6. *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*: İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852)
7. *Hedyü's-Sârî*: İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852)
8. *'Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*: Bedruddîn el-Aynî (ö. 855)
9. *Tenvîrü'l-Havâlik 'alâ Muvatta'i Mâlik*: Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911)
10. *İrşâdü's-Sârî*: el-Kastallânî (ö. 923)
11. *Fethu'l-Muğattâ Şerhu'l-Muvatta*: Alî el-Kârî (ö. 1014)
12. *Mirkâtü'l-Mefâtîh*: Alî el-Kârî (ö. 1014)
13. *Ebhecü'l-Mesâlik bi Şerhi Muvatta'i'l-İmâm Mâlik*: Muhammed b. Abdilbâkî ez-Zürkânî (ö. 1122)
14. *el-Musaffâ Şerhu'l-Muvatta'*: Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî (ö. 1176)
15. *el-Müsevvâ min Ehâdisi'l-Muvatta'*: Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî (ö. 1176)
16. *Sübülü's-Selâm Şerh-u Bulûğî'l-Merâm*: Emîr es-San'ânî (ö. 1182)
17. *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*: Alî b. Muhammed eş-Şevkânî (ö. 1250)

1.9.1.4.1.3. Hadis Usûlü ve Hadis İlimleri

1. *el-İlelü'l-Kebîr*: Ebû İsmâ et-Tirmizî (ö. 279)
2. *İlelü'l-Hadîs*: İbn Ebî Hâtim er-Râzî (ö. 327)
3. *Ma'rifetü 'Ulûmi'l-Hadîs*: Hâkim en-Nisâbü'rî (ö. 405)
4. *el-İ'tibâr fî'n-Nâsihi ve'l-Mensûh*: Zeynüddîn el-Hâzimî (ö. 584)
5. *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*: Mecdüddîn İbnü'l-Esîr (ö. 606)
6. *Mukaddime*: İbn Salah eş-Şehrezûrî (ö. 643)
7. *İfsâh bi Tekmîli'n-Nüket 'alâ İbni's-Salâh*: İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852)
8. *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*: İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852)
9. *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyyeti'l-Hadîs li'l-'Irâkî*: Şemsüddîn es-Sehâvî (ö. 902)
10. *ed-Dürrü'n-Nesîr fî Telhîsi Nihâyeti İbni'l-Esîr*: Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911)
11. *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*: Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911)

1.9.1.4.1.4. Tahrîc Eserleri

1. *Nasbu'r-Râye li Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye*: Abdullâh b. Yûsuf ez-Zeyla'î (ö. 762)

2. *ez-Zehebu'l-İbrîz fî Tahrîci Ehâdîsi Fethi'l-Azîz li'r-Râfî'*: Bedrüddîn ez-Zerkeşî (ö. 794)
3. *ed-Dirâye fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye*: İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852)
4. *Netâiciü'l-Efkâr fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Ezkâr*: İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852)
5. *et-Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdîsi'r-Râfî'iyi'l-Kebîr*: İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852)
6. *et-Ta'rîf ve'l-İhbâr bi Tahrîci Ehâdîsi'l-İhtiyâr*: Kâsım b. Kutluboğa (ö. 879)

1.9.1.1.4.2. Fıkıh Eserleri

1.9.1.1.4.2.1. Hanefî Fıkıhı

1. *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*: Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö. 321)
2. *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*: Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Akta' (ö. 474)
3. *el-Mebsût*: Şemsüleimme es-Serahsî (ö. 483)
4. *el-Hâniyye (Fetâvâ Kâdîhan)*: Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî (ö. 592)
5. *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*: Burhânüddîn el-Merginânî (ö. 593)
6. *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*: Bedrüddîn el-Aynî (ö. 855)
7. *Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr*: Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm (ö. 861)
8. *Ğunyetü'l-Müstemlî fî Şerhi Münyeti'l-Musallî*: İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî (ö. 956)
9. *ed-Dürri'l-Muhtâr*: Alâüddîn el-Haskefî (ö. 1088)
10. *'Ukûdü'l-Cevâhiri'l-Münîfe fî Edilleti Mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe*: Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî (ö. 1205)
11. *Reddû'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*: Muhammed Emîn b. Ömer İbn Âbidîn (ö. 1252)
12. *Tavâli'u'l-Envâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*: Muhammed Âbid es-Sindî (ö. 1257)

1.9.1.1.4.2.2. Şâfiî ve Hanbelî Fıkıhı

1. *el-Muhtasar*: Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Yahyâ el-Mısırî el-Büveytî (ö. 231)
2. *et-Tahkîk fî Mesâili'l-Hilâf (Hanbelî Fıkıhı)*: Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597)
3. *Fethu'l-'Azîz fî Şerhi'l-Vecîz*: Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfî (ö. 623)
4. *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*: en-Nevevî (ö. 676)
5. *Tuhfetü'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc*: İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974)

Yukarıdaki kaynaklara ilaveten, Abdülvehhâb b. Ahmed eş-Şa‘rânî’nin (ö. 973), dört mezhebin hadislerini senetsiz ve kaynaksız zikreden *Keşfu’l-Ğumme ‘an Cemî‘i’l-Ümme* isimli eseri de ta‘liklerin kaynakları arasındadır.

1.9.1.1.4.2.3. Fıkıh Usûlü

1. *el-Mahsûl*: Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606)
2. *el-İbhâc fî Şerhi’l-Minhâc*: Takıyyüddîn es-Sübkî (ö. 756)

1.9.1.1.4.3. Tefsir ve Ulûmu’l-Kur’ân

1. *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*: Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl İbn Kesîr (ö. 774)
2. *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*: Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911)

1.9.1.1.4.4. Sözlükler

1. *es-Sihâh*: Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400’den önce)
2. *Kifâyetü’l-Mütehafliz ve Nihâyetü’l-Mütelafliz*: İbnü’l-Ecdâbî (ö. 470)
3. *Tâcü’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*: Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî (ö. 1205)

1.9.1.1.4.5. Siyer-Şemâil

1. *es-Sîretü’n-Nebeviyye*: Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm (ö. 218)
2. *er-Ravzu’l-Ünüf fî Şerhi’s-Sîreti’n-Nebeviyye*: Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has‘amî es-Süheylî el-Mâlekî (ö. 581)
3. *Sifru’s-Sa‘âde*: Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817)
4. *el-Mevâhibü’l-Ledünniyye bi’l-Minahi’l-Muhammediyye*: el-Kastallânî (ö. 923)

1.9.1.1.4.6. Târih

1. *et-Târîhu’l-Evsat*: el-Buhârî (ö. 256)
2. *et-Târîhu’s-Sağîr*: el-Buhârî (ö. 256)
3. *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*: İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310)
4. *Târîhu Medîneti’s-Selâm*: Hatib el-Bağdâdî (ö. 463)
5. *Mir‘atü’z-Zamân fî Târîhi’l-‘A’yân*: Sibî İbnü’l-Cevzî (ö. 654)
6. *Hulâsatü’l-Vefâ bi Ahbâri Dâri’l-Mustafâ*: Ebü’l-Hasen Nûruddîn Alî b.

Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-Semhûdî (ö. 911)

7. *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*: es-Semhûdî (ö. 911)

1.9.1.1.4.7. Ricâlü'l-Hadîs ve Coğrafya Eserleri

1. *el-Künâ ve'l-Esmâ'*: Ebû Bişr ed-Dûlâbî (ö. 310)

2. *Mu'cemü'l-Büldân*: Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ İbn Merdûye (ö. 410)

3. *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*: İbn Abdülberr en-Nemerî (ö. 463)

4. *Kitâbü'l-İstiğnâ fî Ma'rifeti'l-Künâ*: İbn Abdülberr en-Nemerî (ö. 463)

5. *Mu'cemü mesta'cem min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâzi*: Ebu Ubeyd el-Bekri (ö. 487)

6. *el-Ensâb*: Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (ö. 562)

7. *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*: İzzüddîn İbnü'l-Esîr (ö. 630)

8. *Tehzîbü'l-Esmâ' ve'l-Lüğât*: en-Nevevî (ö. 676)

9. *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl*: Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân el-Mizzî (ö. 742)

10. *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehu Rivâye fî'l-Kütübi's-Sitte*: Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (ö. 748)

11. *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-Ricâl*: ez-Zehebî (ö. 748)

12. *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*: ez-Zehebî (ö.748)

13. *Tabakâtü'l-Huffâz*: ez-Zehebî (ö.748)

14. *Tecrîdü Esmâi's-Sahâbe*: ez-Zehebî (ö.748)

15. *Tabakâtü's-Şâfi'iyetil-Kübrâ*: Tâcüddîn es-Sübkî (ö. 771)

16. *Muhtasaru'l-Kâmil fî Ma'rifeti Du'afâi'l-Muhaddisîn li İbn 'Adî*: Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî (ö. 845)

17. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*: İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852)

18. *Lisânü'l-Mîzân*: İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852)

19. *Takrîbu't-Tehzîb*: İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852)

20. *Tehzîbü't-Tehzîb*: İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852)

21. *Hulâsatü Tehzîbi Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*: Safiyyüddin Ahmed b. Abdullah el-Hazrecî (ö. 923)

22. *el-Muğnî fî Dabti Esmâi'r-Ricâl*: Muhammed b. Tahir Fettenî (ö. 986)

1.9.1.1.4.8. Muhtelif Kaynaklar

1. *el-İnsâf fîmâ Beyne 'l-Muhtelifîne fî bismillâhi 'r-rahmâni 'r-rahîm fî Fâtihati 'l-Kitâb mine 'l-İhtilâf*: İbn Abdülberr en Nemerî (ö. 463)
2. *Şerhu Dîvânî İmrii 'l-Kays*: el-Vezîr Ebû Bekr Âsım b. Eyyûb (ö. 494)
3. *Menâsikü 'l-Hacc ve 'l-Umre*: Takiyyüddîn İbn Teymiyye (ö. 728)
4. *Minhâcû 's-Sünne*: Takiyyüddîn İbn Teymiyye (ö. 728)
5. *Zâdü 'l-Me'âd fî Hedyi Hayri 'l-'İbâd*: İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye (ö. 751)
6. *Şifâüs 's-Sekam fî Ziyâreti Hayri 'l-Enâm*: Takiyyüddîn es-Sübkî (ö. 756)
7. *el-Hisâlû 'l-Müfekkira li 'z-Zünûbi 'l-Mukaddeme ve 'l-Muehhara*: İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852)
8. *Dav 'u 'ş-Şum 'a fî Adedi 'l-Cum 'a*: es-Süyûtî (ö. 911)
9. *el-Mesâbih fî Salâti 't-Terâvih*: es-Süyûtî (ö. 911)
10. *İthâfu 'l-Fırka bi Vasli 'l-Hırka*: es-Süyûtî (ö. 911)
11. *Şerhu 's-Sudûr bi Şerhi Hâli 'l-Müteveffâ fî 'l-Kubûr*: es-Süyûtî (ö. 911)
12. *Sihâmü 'l-İsâbe fî 'd-De'avâti 'l-Mücâbe*: es-Süyûtî (ö. 911)
13. *Mecma 'u Bihâri 'l-Envâr fî Ğarâibi 't-Tenzîl ve Letâifi 'l-Ahbâr*: Muhammed Tâhir b. Alî el-Fettenî (ö. 986)
14. *Fethu 'l-Ğafûr fî Vaz 'i 'l-Eydî 'ale 's-Sudûr*: Muhammed Hayât es-Sindî (ö. 1163)
15. *Mensekü 'l-Emîr es-San 'ânî*: Emîr es-San 'ânî (ö. 1182)

1.9.1.2. Diğerleri

1.9.1.2.1. Evşihatü 'l-Cîd fî Beyâni 't-Taklîd¹¹⁸ (Urduca)

Eserde İslâm fıkhnın tarihi ve gelişimi üzerinden fikhî mezhepleri taklidin nasıl ortaya çıktığı izah edilmiş ve taklidin gerekliliği ispat edilmiştir. Eserin 6 maddede özetlenmesi mümkündür:

1- en-Nîmevî'ye göre sahâbe-i kirâm tüm dinî, toplumsal ve siyasî problemlerinde Allah Rasûlü'ne (sas.) başvurmuş, ona öğrenci olmuş ve nihayet İslam fıkhnın ufkundaki yıldızlar olmuşlardı. Nitekim Allah Rasûlü de (sas.) “*Ashâbım*

¹¹⁸ Muhammed Abdürreşîd eserin ismini bu şekilde aktarırken el-Hasenî *Evşihatü 'l-Cîd fî Tahkiki 'l-İctihâdi ve 't-Taklîd*, Atıkurrahman *Evşihatü 'l-Cîd fî İsbâti 't-Taklîd* olarak nakletmiştir. Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru 's-Sünen*, s. 281; el-Hasenî, *Nüzhe*, VIII, s. 1256; el-Hasenî, *es-Sekâfetü 'l-İslâmiyye fî 'l-Hind*, Matbûâtı Mecma 'i 'l-Lügati 'l-Arabiyye, Dimeşk 1983, s. 128; Atıkurrahman, *el-Muhaddisü 'l-Kebîr*, s. 166.

yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz” buyurmuştur. O’nun vefatından sonra sahâbe farklı şehirlere dağılmış, insanları onlar irşâd etmiş, Kur’ân ve Sünnet’i onlar öğretmişlerdi. Bununla birlikte sahâbenin anlayışları ve hüküm istinbât etmedeki melekeleri bir değildi. Onların arasındaki görüş farklılıkları, tâbiîn ve sonraki nesillerin arasındaki ihtilafların temel sebebiydi.

Sahâbe’ye öğrenci olan tâbiîn nesli, onlardan ilim ve irşâd noktasında kâmil bir şekilde istifade etmiş, Kitâb ve Sünnet bilgisinin kaynağı haline gelmişti. Ancak sahâbe-i kirâmın ihtilafına bağlı olarak onların da ihtilaf ettikleri noktalar var idi. Fıkıh tedvin edilmeye başladığında ise sahâbe ve tâbiîn’in ihtilaflarına bağlı olarak fıkıh imamları arasında ihtilaflar zuhur etmişti. İkinci asra gelindiğinde İslâm farklı coğrafyalara yayılmış, müslümanların sayısı da artmıştı. Ancak İslâm’a yeni giren bazı insanlar kendi temayüllerinden tamamen sıyrılabilmiş değildi. Bu noktada bir kısım insanlar, Allah Rasûlü (sas.) ve sahâbe döneminden uzak oldukları için, dinî meselelerde mahza akıllarına itimat etmeye ve şahsî görüşlerine göre hareket etmeye başlamışlardı. Durum böyle olunca âlimler, müslümanların fikhî konularda imamlardan herhangi birine tâbi olmak gerektiği konusunda ittifak etmişlerdi. Böylelikle onlar Kitâb ve Sünnet’le daha kolay amel etmiş olacaklar, insanların desîselerinden de kurtulmuş olacaklardı.

2- en-Nîmevî dört imamdan sonra gelen Nevevî (ö. 676), İbn Teymiyye (ö. 728), İbnü’l-Kayyım (ö. 751) gibi hadis, hadis tenkidi ve hadis ricâli noktasında behresi olan muhaddislerin taklit hakkında olumsuz konuşmadıklarını ve imamlardan birini taklit ettiklerini aktarmıştır. Ona göre, muhaddisler dahi imamları taklit ediyorsa diğer tüm müslümanların da mezhep imamlarından birini taklit etmeleri gerekmektedir.

3- Âlimler *“Ey iman edenler! Allah’a, peygambere ve sizden olan Ulü’l-emre itaat edin”*¹¹⁹ âyet-i kerimesindeki *“ulü’l-emr”*’in kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı *“ulü’l-emr”*’den maksadın *“meşâyih”* olduğunu, diğer bir kısmı ise *“âlimler ve hükümdarlar”* olduğunu söylemişlerdir. en-Nîmevî’ye göre *“ulü’l-emr”* iki kısımdır: Dûnyevî meselelerdeki *“ulü’l-emr”* ve dinî meselelerdeki *“ulü’l-emr”*. Dûnyevî ve siyasî meselelerde *“ulü’l-emr”* hükümdarlardır, onlara itaat etmek

¹¹⁹ Nisâ, 4/59.

gerekmektedir. Dinî meseleler ise ikiye ayrılmaktadır: Zâhir/Şer‘î ilimler ve Bâtın ilimler/Tarîkat. Zâhir/Şer‘î ilimlerde “ulü’l-emr” âlimlerdir. Bâtın ilimler/Tarikat ilimlerinde “ulü’l-emr” ise meşâyîhtir.

4- Ehl-i hadis, Hanefîler’in hadiste zayıf olduklarını ve Ebû Hanîfe’den on yedi tane hadis rivayet edildiğini iddia etmekteydi. en-Nîmevî eserde bununla ilgili mütalaalarına da yer vermiştir: Ona göre Ebû Hanîfe’den az hadis rivayet edildiğini kabul etsek bile bu bir kusur değildir. Zira Nebî’ye (sas.) son derece yakın olmalarına rağmen Hz. Ömer (ra.) ve Hz. Hüseyin’den de çok az hadis rivayet edilmiştir. Ebû Hanîfe’nin rivayetlerinin az olmadığı da bir gerçektir. Çünkü onun *Müsnedü’l-İmâm Ebî Hanîfe* isimli bir müsnedi vardır ve burada sika ravilerden yüzlerce hadis rivayet etmiştir. Ayrıca kendisinden sonra hadiste özel bir konuma ulaşan pek çok âlim ondan kıraat yoluyla hadis almışlardır.

5- Hadis imamı ve ricâl tenkitçisi olan İmam Zehebî, Ebû Hanîfe’yi hadis hafızlarının beşinci tabakasında saymıştır. Allâme Muhammed b. Yûsuf eş-Şâfiî de *‘Ukûdu’l-Cümân fî Menâkıbi’l-İmâm A’zâm* isimli eserindeki 23. bâbı bu konuya tahsis etmiş ve başlığını da “İmam Ebû Hanîfe’nin Hadislerinin Çokluğu ve Seçkin Hâfiz Muhaddislerden Oluşunun İzahı” şeklinde koymuştur. Böylelikle Ebû Hanîfe’nin hâfiz muhaddislerden olduğu ve yüz binden fazla hadis ezberlediği sabit olmuştur. Çünkü “hâfiz” ünvanı yüz bin hadis ezberleyen râvilere verilmektedir.

6- Bir hocanın hadisi, hadis tenkidi ve ricâlini iyi bilmeden hakkıyla fıkıh tadrîsi mümkün değildir. Ebû Hanîfe’nin fıkıh tadrîsi de onun bu konudaki derinliğini göstermektedir.

en-Nîmevî Ebû Hanîfe’nin neden fıkıhla ön plana çıktığı sorusuna ise şöyle cevap vermiştir: “Ebû Hanîfe hadis hâfızı olmasına rağmen büyük fakihlerden sayılmıştır. Çünkü o dirâyetü’l-hadîste üstün bir şahsiyet idi. Malumdur ki dirâyet, rivayetten daha yüksek bir konumdur. Nitekim İmam Tirmizî *“Ğaslü’l-Meyyit”* isimli bâbda ‘...Fakihlerin görüşü de böyledir. Onlar hadislerin manalarını en iyi bilenlerdir.’¹²⁰ diyerek buna işaret etmiştir.”

Eser Lekne’de el-Matba‘u’l-Kavmî’de basılmıştır.¹²¹

¹²⁰ Bkz. Tirmizî, “Cenâiz”, 15. (وَكَذَلِكَ قَالَ الْفُقَهَاءُ وَهُمْ أَعْلَمُ بِمَعْنَى الْحَدِيثِ)

¹²¹ Bkz. Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 166-170.

1.9.1.2.2. el-Hablü'l-Metîn fi'l-İhfâ-i bi Âmîn (Urduca)

Mezhep imamlarını taklîd etmeyi caiz görmeyen Ehl-i hadis, Kur'ân ve Sünnet'ten delillerle, imamın arkasında cehrî kıraatle kılınan namazlarda Fatiha'dan sonra 'Âmin' i sesli söylemek gerektiğini ileri sürüyorlardı. en-Nîmevî bu eserini onlara cevap mahiyetinde kaleme almış; Kitâb ve Sünnet'ten deliller yanında sahâbe ve tâbiînin 'Âmin' i gizli söylemeye dair uygulamalarını zikretmiştir.¹²²

Eser Lekne'de el-Matba'u'l-Kavmî'de basılmıştır.¹²³

1.9.1.2.3. Reddû's-Sikkîn (Urduca)

Muhammed Saîd el-Benâresî (1858-1904), *el-Hablü'l-Metîn* üzerine *es-Sikkîn li Kat'i Habli'l-Metîn* isimli bir reddiye¹²⁴ kaleme alarak en-Nîmevî'ye farklı itirazlarda bulunmuş; onun sunmuş olduğu bazı kaynakları da kabul etmemiştir. en-Nîmevî onun bu reddiyesine cevaben *Reddû's-Sikkîn* isimli bir eser telif etmiş; mevcut itirazların el-Benâresî'nin ilmî yetersizliğine mebni olduğunu ve kendisinin *el-Hablü'l-Metîn*'de atıf yapılan kaynaklara vakıf olmadığını söylemiştir. Örneğin en-Nîmevî, *el-Hablü'l-Metîn*'de Humeydî'nin (ö. 219) *Müsned*'inden Allah Rasûlü'nün (sas.) namazda 'Âmin' dediğinde sesini yükseltmediğine dair bir rivayet aktarmıştır. el-Benâresî, dünya kütüphanelerinin hiçbirinde Humeydî'nin *Müsned*'inin herhangi bir nüshasının bulunmadığını söylemiş ve bu durumda en-Nîmevî'nin bu nakli nereden yaptığını sorgulamıştır. en-Nîmevî *Reddû's-Sikkîn*'de bu itiraza şöyle cevap vermiştir: "Hindistan'da Humeydî'nin *Müsned*'ine dair üç nüsha bulunmaktadır. İlk nüsha Haydarâbâd el-Adâletü'l-Âliye müftüsü Mevlânâ Muhammed Saîd Kütüphanesi'nde, ikincisi -eksik bir nüshadır- Muhaddis Şeyh Ahmed el-Mekkî'de, diğeri de Kurnool'da ikamet eden Mevlânâ Abdülhakk'ın yanındadır."

Eser 1312'de Lekne'de el-Matbau'l-Kavmî'de basılmıştır.¹²⁵

¹²² Atıkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 170. Atıkurrahman eserin ismini sadece *Hablü'l-Metîn* şeklinde aktarırken, Muhammed Abdürreşîd yukarıdaki şekilde aktarmıştır. Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 281. en-Nîmevî de söz konusu esere yapmış olduğu bir atıfta eserin ismini bu şekilde aktarmıştır. Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 107.

¹²³ Atıkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 268.

¹²⁴ Bkz. Muhammed Saîd el-Benâresî, *es-Sikkîn li Kat'i Habli'l-Metîn*, Saîdü'l-Metâbi', Benâres 1312. el-Benâresî hakkında bkz. el-Hasenî, *Nüzhe*, VIII, s. 1360; Yûsuf el-Mar'aşlî, *Nesrü'l-Cevâhir ve'd-Dürer fi 'Ulemâi'l-Karni'r-Râbi'a 'Aşer* ('İkdü'l-Cevher fi 'Ulemâi'r-Râbi'i mine'l-Karni'l-Hâmise 'Aşer zeyli ile birlikte), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2006, I, s. 1190-91.

¹²⁵ Atıkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 171-172.

1.9.1.2.4. Câmi‘u‘l-Âsâr fî İhtisâsi‘l-Cum‘a bi‘l-Emsâr (Urduca)

On altı sayfalık küçük bir risâle olan eser, köylerde Cuma namazı kılmanın caiz olduğunu söyleyen ve bu konuda eserler kaleme alan Ehl-i hadise cevap olarak yazılmıştır. en-Nîmevî eserde önce Ehl-i hadisin beyanlarını aktarmış, ardından Kur‘ân, Sünnet, sahâbe ve tâbiîn uygulamalarından deliller ile Cuma namazının sadece şehirlerde kılınabileceği hususunu işlemiştir. Eser Patna‘da Ahsenü‘l-Metâbi‘de basılmıştır.¹²⁶

1.9.1.2.5. Lâmi‘u‘l-Envâr li Def‘i‘z-Zaleme elletî fi‘l-Mezhebi‘l-Muhtâr (Urduca)

Muhammed Ali el-A‘zamî, en-Nîmevî‘nin *Câmi‘u‘l-Âsâr*‘ına reddiye olarak *el-Mezhebü‘l-Muhtâr* isimli bir eser kaleme almıştır. en-Nîmevî de *el-Mezhebü‘l-Muhtâr*‘daki itirazlara cevap olarak seksen altı sayfa hacminde olan *Lâmi‘u‘l-Envâr*‘ı yazmıştır.¹²⁷

Eser Lekne‘de Kavmî Press‘de basılmıştır.¹²⁸

1.9.1.2.6. Makâle-i Kâmile (Urduca)

Altmış dokuz sayfalık bir risâle olan eser, *el-Ecvibetü‘l-Fâhîratü‘l-Fâdile* isimli bir eser kaleme alan ve burada Ebû Hanîfe‘ye ve en-Nîmevî‘nin müşidi olan Fazlurrahman el-Murâdâbâdî‘ye itirazlarda bulunan Muhammed Ali el-A‘zamî‘ye cevap olarak yazılmıştır. en-Nîmevî eserde öncelikle Ebû Hanîfe‘nin imanının artıp eksilmeyeceğine dair akidesini Kur‘ân ve Sünnet‘ten delilleriyle birlikte zikretmiştir. Ardından bir kısım Şâfiî fakihlerin temizlik, abdest ve namazla ilgili bazı meselelere yöneltmiş oldukları itirazlara cevap vermiştir.

Eser 1891 yılında Lekne‘de el-Matba‘u‘l-Kavmî‘de basılmıştır.¹²⁹

1.9.1.2.7. Cilâu‘l-‘Ayn fî Terk-i Ref‘i‘l-Yedeyn

On altı sayfalık bir risâle olup bir mukaddime ve altı hadisten oluşmaktadır. en-Nîmevî mukaddime kısmında Ehl-i hadisin rükûda ellerin kaldırılmasına dair

¹²⁶ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü‘l-Kebîr*, s. 172-173.

¹²⁷ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü‘l-Kebîr*, s. 174.

¹²⁸ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü‘l-Kebîr*, s. 269.

¹²⁹ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü‘l-Kebîr*, s. 173.

delillerini zikredip bunlara cevap vermiş; ardından da rükûda elleri kaldırmamaya delalet eden altı tane sahih hadis nakletmiştir.

Eser Lekne'de el-Matba'u'l-Kavmî'de basılmıştır.¹³⁰

1.9.1.2.8. ed-Dürri'l-Ğurre fî Vaz'î'l-Yedeyn 'ale's-Sudûr ve tahte's-Sürra (Urduca)

Altı sayfalık bir risâle olan eserde en-Nîmevî öncelikle namazda elleri göğsün üzerine koymakla ilgili rivayetleri nakletmiş. Ardından zayıf ve münker oldukları gerekçesiyle hepsini tenkit ederek reddetmiş ve namazda elleri göbeğin altına bağlamakla ilgili sahih hadis ve âsârı zikretmiştir.¹³¹

Eser Lekne'de el-Matba'u'l-Kavmî'de basılmıştır.¹³²

1.9.1.2.9. Tibyânu't-Tahkîk (Arapça)

en-Nîmevî, tezimizin ikinci bölümüne konu olan eseri *Âsâru's-Sünen*'de kendine ait bazı mülahazalar serdetmiş ve *Âsâru's-Sünen* yayımlanmadan beş sene önce bu mülahazaları *Tibyânu't-Tahkîk* ismiyle neşrederek âlimlerin kendi mülahazaları hakkındaki değerlendirmelerini öğrenmeyi amaçlamıştır. Eser beş sayfalık bir risâledir.¹³³

1.9.1.2.10. Tez'il Der Beyan-ı Takbîl (Urduca)

Âlimler ve sâlih zatların ellerini öpmenin caiz oluşunu izah eden iki sayfalık bir risâledir.¹³⁴

1.9.1.2.11. Vesîletü'l-Ukbâ fî Ahvâli'l-Merdâ ve'l-Mevtâ (Farsça)

en-Nîmevî elli sayfalık bu eserinde hastalıklar, ölüm ve bunlara sabır, intihardan sakınmak, şer'an haram ilaçları kullanmamak, ruhun bedenden intikali, ölümlerin kabirde işitebilmelerinin keyfiyeti, yakınlarının ölünün arkasından sesli şekilde ağlaması gibi konulardan bahsetmiştir.

¹³⁰ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 174.

¹³¹ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 174-175.

¹³² Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 268.

¹³³ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 175. Matbu olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

¹³⁴ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 175. Matbu olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Eser 1384'te Lekne'de el-Matba'u'l-Kavmî'de basılmıştır.¹³⁵

1.9.2. Edebî Eserleri

Çok yönlü bir âlim olan en-Nîmevî henüz öğrencilik döneminde iken Urduca şiirler kaleme almış, Nîmî'deki kasaba okulunda okurken Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) Farsça eseri *Gülistân*'ını okuyacak seviyeye gelmiştir. Babası Şeyh Sübhân Ali de en-Nîmevî'ye birçok şiir ezberletmiştir.¹³⁶ Onun şiir ve edebiyat noktasında derinliğini yansıtan eserleri şunlardır:

1.9.2.1. İzâhatü'l-Ağlât (Farsça)

Otuz dokuz sayfalık bir risâledir. Eserde yanlış kullanılan bir takım edebî garîb lafızlar ve bunların tashihi yer almaktadır. en-Nîmevî bu tashihlerde *es-Sihâh*, *es-Sırâh mine's-Sihâh*, *Şemsü'l-Ulûm*, *Kâmûs*, *el-Misbâhu'l-Münîr*, *Müntehabu'l-Lügât*, *Muntehe'l-Ereb*, *Keşfü'l-Lügât*, *Müeyyidü'l-Fudalâ*, *Ferheng-i Cihangîrî*, *Ferheng-i Reşîdî*, *Burhân-ı Kâtî*, *Sirâcü'l-Lügât*, *Çerâğ-ı Hidâyet*, *Heft-Kulzüm*, *Behâr-ı 'Acem* gibi Arapça, Farsça pek çok önemli sözlükten istifade etmiştir.¹³⁷

1886'da Lekne'de Kavmî Press'te basılmıştır.¹³⁸

1.9.2.2. Serme-i Tahkîk (Urduca)

Şeyh Celâl el-Leknevî, en-Nîmevî'nin *İzâhatü'l-Ağlât*'ı üzerine *Reddû't-Terdîd* isimli bir reddiye kaleme almıştır. Bazı dostlarının *Reddû't-Terdîd*'e bir reddiye yazması yönündeki ısrarları üzerine en-Nîmevî de söz konusu eseri telif etmiştir. Eserde Celâl el-Leknevî'nin itirazlarına cevap veren en-Nîmevî muhtelif edebiyatçıların sözlerini de delil getirerek kendi görüşlerini teyit etmiştir.¹³⁹

1312'de Lekne'de Kavmî Press'te basılmıştır.¹⁴⁰

¹³⁵ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 175. en-Nîmevî'nin vefat tarihi 1322'dir. Atîkurrahman'ın vermiş olduğu basım tarihine göre, eserin en-Nîmevî'nin vefatından yıllar sonra basıldığı anlaşılmaktadır.

¹³⁶ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 114.

¹³⁷ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 178.

¹³⁸ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 265.

¹³⁹ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 179.

¹⁴⁰ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 268.

1.9.2.3. İslâh (Urduca)

Otuz bir sayfalık bir risâle olan eserin telif amacı, Urduca şiir kaleme alan acemi şairlerin hatalarını düzeltmek, muhakkik âlimlere göre Urduca’da kullanımı terk edilmiş olan lafızlara dikkatlerini çekmek ve onları muasır şair ve edebiyatçıların tercih ettiği kelimelere yönlendirmektir. Eserde ayrıca bazı belâğat terimleri de izah edilmiştir.

Aligarh’ta Matba‘atu Urdu’da¹⁴¹ ve Lekne’de el-Matba‘u’l-Kavmî’de basılmıştır.¹⁴²

1.9.2.4. İzâh (Urduca)

Eser *İslâh* isimli eserin notlar eklenerek yapılmış ikinci basımıdır.¹⁴³ Lekne’de el-Matba‘u’l-Kavmî’de basılmıştır.¹⁴⁴

1.9.2.5. Dîvân-ı Şevk (Urduca)

Yüz yirmi sekiz sayfalık bir şiir derlemesidir. Eserde en-Nîmevî’nin Allahu Teala’ya hamd içeren ve Rasûlullah’ın (sas.) vasıflarını zikreden beyitleri yanında kasideleri ve bir de gazeli yer almaktadır. Kasîdelerin çoğu mürşidi Fazlurrahman el-Murâdâbâdî ve diğer büyük zâtları medh için yazılmış kasidelerdir.

Eser 1326’da Patna’da Matba‘u Seydâ’da basılmıştır.¹⁴⁵

1.9.2.6. Mesnevî Sûz-u Gûdâz (Farsça)

Kırk bir sayfalık mesnevi türünde bir eserdir.¹⁴⁶ Eser Lekne’de Kavmî Press’de basılmıştır.¹⁴⁷

1.9.2.7. Nağme-i Râz (Urduca)

Otuz sekiz sayfalık mesnevi türünde bir eserdir.¹⁴⁸ 1303’te Lekne’de Kavmî Press’de basılmıştır.¹⁴⁹

¹⁴¹ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 178.

¹⁴² Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 266.

¹⁴³ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 179.

¹⁴⁴ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 267.

¹⁴⁵ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 180. Atîkurrahman’ın zikrettiği tarihe göre eser en-Nîmevî’nin vefatından (1322) sonra basılmıştır.

¹⁴⁶ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 180.

¹⁴⁷ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 269.

¹⁴⁸ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 181.

¹⁴⁹ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 269.

1.9.2.8. Yâdigâr-ı Vatan (Urduca)

Memleketini çok seven en-Nîmevî, Nîmî'nin tarihine ve orada yaşayan şahsiyetlere dair bir eser kaleme almayı arzulamış ve *Yâdigâr-ı Vatan*'ı kaleme almıştır. Eserde öncelikle Nîmî'nin doğal güzelliklerini anlatmış, ardından Nîmî'de dinî ve ilmî hizmetleri bulunan zatlara ve kendi ailesinden meşhur şahsiyetlere değinmiştir. Son bölümde ise gençlik yılları, eğitim amaçlı seyahatleri, Şeyh Celâl el-Leknevî ile yaptığı münazara, dinî ve edebî sahada kaleme aldığı eserleri hakkında bilgi vermiştir. Eserin son kısmına ise şâir olan talebelerine dair bir fihrist eklemiştir.¹⁵⁰

Eser 1312'de Lekne'de Kavmî Press'te basılmıştır.¹⁵¹

1.9.2.9. Seyr-i Bengâl (Urduca)

en-Nîmevî 1319'da Hindistan'ın Batı Bengal eyaletinin başkenti Kalkûta'ya seyahat etmiştir. Burada Asya Topluluğu Kütüphanesi'ni (ایشیا تک سوسائتی) ziyaret ederek nadir eserleri incelemiştir. Daha sonra farklı şehirlere uğrayarak arkadaşları ile görüşmüş ve memleketine dönmüştür. Bu seyahatindeki hatıralarını da *Seyr-i Bengâl* isimli eserinde anlatmıştır.¹⁵² Eser 1312'de Lekne'de Kavmî Press'te basılmıştır.¹⁵³

Yukarıdaki eserlerin haricinde en-Nîmevî'ye ait *Tebsiratü'l-Enzâr fî Reddi Tenvîri'l-Ebsâr*¹⁵⁴ ve *el-Mücellâ*¹⁵⁵ isimlerinde iki eser daha bulunmaktadır. Ancak bu eserler hakkında isimleri dışında herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

1.10. en-Nîmevî'nin Âlimler Nezdindeki Konumu

Kaynaklarda Hanefî Mezhebi'ne mensup bir fakih ve muhaddis olarak tanıtılan en-Nîmevî'nin Hadîs, Ricâlü'l-Hadîs, Nakdû'l-Hadîs, Ma'rifetü 'İleli'l-Hadîs, Tabakâtü'l-Hadîs gibi alanlarda geniş bilgi ve ince anlayış sahibi olduğu aktarılmaktadır.¹⁵⁶ en-Nîmevî'nin *Âsâru's-Sünen*'deki Hanefîler'i müdafaa

¹⁵⁰ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 181.

¹⁵¹ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 270.

¹⁵² Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 182.

¹⁵³ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 268.

¹⁵⁴ Bkz. Esrârü'l-Hakk es-Siddîkî, 'A'lâmu'l-Muhakkîkîn fî Vilâyeti Bihâr ve Cühûduhum fî Neşri't-Türâsi'l-'Arabiyyi'l-İslâmî, *Naqeebul Hind (Online Journal)*, Siddharthnagar: Jan-March 2018, <http://naqeebulhind.hcd.in/3-2/> (14.06.2019).

¹⁵⁵ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 281.

¹⁵⁶ el-Hasenî, *Nüzhe*, VIII, s. 1256.

noktasındaki nadir bulunabilecek mütalaalarından pek çok âlim etkilenmiş ve onun hadis ilmindeki derinliğini itiraf etmişlerdir.

1.10.1. Abdülhayy el-Hasenî (ö. 1923)

Hindistanlı büyük âlim ve tarihçi Abdülhayy el-Hasenî, en-Nîmevî için “âlim ve “fakih” ifadelerini kullanmış, kendisinin önde gelen hadis ve fıkıh âlimlerinden biri olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁷

1.10.2. Enver Şâh el-Keşmîrî (ö. 1933)

Enver Şâh el-Keşmîrî’nin, eserlerinde en-Nîmevî’den istifade ettiğini belirtmiştik. Onun en-Nîmevî hakkındaki şu ifadeleri son derece önem arz etmektedir:

“Şeyh en-Nîmevî Hindistan’da hadis sahasındaki büyük muhakkiklerdendir. Hanefî mezhebi için tarihin unutamayacağı bir hizmet yürütmüştür. Son üç asırdır onun gibi bir muhaddis gelmemiştir.”¹⁵⁸

en-Nîmevî’ye büyük bir muhabbet besleyen Keşmîrî, biri 25 diğeri 31 beyit olan iki kasidesinde onu “rivâyetü’z-zamân, hâfizu ‘asrihî, vahîdü’l-‘asr” ifadeleriyle vasıflayarak ilmî derinliğine dikkat çekmiş ve onu medh etmekten âciz olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁹

1.10.3. Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1952)

Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1952), *Makâlât*’ında en-Nîmevî ve *Âsâru’s-Sünen* hakkında şöyle demektedir:

“İşte allame muhaddis Mevlânâ Zahîr Hasan¹⁶⁰ en-Nîmevî iki ince cüz halinde telif ettiği *Âsâru’s-Sünen* adlı eserinde tahâret ve namaz konusundaki ahkâm hadislerini, fukahanın ihtilafları doğrultusunda toplamış ve her hadis hakkında muhaddislerin metodu üzere cerh-ta’dil bakımından gerekenleri söylemiş; bunu da gerçekten güzel bir tarzda gerçekleştirmiştir. Aslında fıkıh bâblarının sonuncusuna kadar bu metot üzere gitmek istiyordu. Fakat ölüm bu arzusuna engel olmuştur. (Allah

¹⁵⁷ el-Hasenî, *Nüzhe*, VIII, s. 1255. Atîkurrahman, el-Hasenî’nin en-Nîmevî hakkındaki ifadelerini Abdülhayy el-Leknevî’nin ifadeleri olarak aktarmıştır. Bkz. Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 254.

¹⁵⁸ Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 251.

¹⁵⁹ Bkz. Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 251-254.

¹⁶⁰ Doğrusu “Ahsen” dir.

(cc.) rahmet eylesin). Bu kitap Hindistan’da taş baskı metoduyla basılmış, ancak ilim ehli tarafından hemen kapışıldığı için mevcudu kalmamıştır. Yeni baskısı yapılmadıkça bu eserin bir nüshasını elde etmek gerçekten çok zordur.”¹⁶¹

1.10.4. Ebu’l-Hasan en-Nedvî (ö. 1999)

Hindistanlı büyük âlim Ebu’l-Hasan en-Nedvî, en-Nîmevî hakkında şunları söylemiştir:

“Şeyh Zahîr Ahsen en-Nîmevî Hindistan’daki büyük şahsiyetlerdendir. *Âsâru’s-Sünen* isimli eseri Hanefîler açısından ve cerh-ta’dil yönünden Hindistan’daki en önemli hadis eserlerindendir. Maalesef müellif eserini tamamlayamadan vefat etmiştir. Eğer tamamlayabilseydi Hanefîler açısından, hadis tenkidi ve ricâli yönünden çok değerli bir eser olacaktı.”¹⁶²

1.10.5. Habîbürrahman el-A‘zamî (ö. 1992)

Atîkurrahmân, 1976 yılında Hindistanlı hadis ve fıkıh âlimi Habîbürrahman el-A‘zamî’ye bir mektup yazmış ve *Âsâru’s-Sünen*’in hadis eserleri içerisindeki konumunu sormuştur. el-A‘zamî cevaben yazmış olduğu eserde özetle şunları söylemiştir: Ona göre Hindistan’da Hanefîler açısından derlenen ilk hadis mecmuası Abdülhakk ed-Dihlevî’nin (ö. 1052/1642) *Fethu’l-Mennân fî Te’yîdi Mezhebi’n-Nu‘mân*’ıdır. Ancak eserde fikhî tartışmalar yoğunluktadır. Daha sonra Murtezâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) tarafından kaleme alınan *‘Ukûdü’l-Cevâhiri’l-Münîfe* ise hadis tenkidi ve cerh-ta’dil açısından değerlendirmeler ihtiva etmemektedir. Hindistan’da (cerh-ta’dil ve hadis tenkidıyla birlikte) Hanefîler’e delil olan sahih hadisleri ilk defa bir araya getiren ise en-Nîmevî’dir. el-A‘zamî, *Âsâru’s-Sünen*’in kendi nezdinde çok değerli bir eser olduğunu, hocası Enver Şâh el-Keşmîrî’nin de çok değer verdiği bu eseri hayatı boyunca mütalaa ettiğini ve ona pek çok not eklediğini ifade etmiştir.¹⁶³

¹⁶¹ el-Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlâtü’l-Kevserî*, Ebubekir Sifil (Çev.), Rihle Kitap, İstanbul 2015, s. 274-275.

¹⁶² Bkz. Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 255.

¹⁶³ Bkz. Atîkurrahman, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, s. 256.

İKİNCİ BÖLÜM

“ÂSÂRU’S-SÜNEN MA‘A’T-TA‘LÎKÎ’L-HASEN VE TA‘LÎKU’T-TA‘LÎK”TEKİ METODU

2.1. Âsâru’s-Sünen’deki Rivayetler

en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*’e yazmış olduğu ta‘liklerin giriş kısmında, eserine aldığı rivayetlere ve takip ettiği metoda dair okuyucuya kolaylık sağlayacak bazı bilgiler aktarmıştır. Bu bilgileri şu şekilde maddeleştirebiliriz:

1. *Âsâru’s-Sünen*’de yer alan eser ve hadisleri; Sahîh, Sünen ve Mu‘cem türü hadis kitaplarından seçmiştir.

2. Her rivayetin akabinde, rivayeti tahrîc eden müellifi belirtmiştir.

3. Eserin hacmini artırmamak adına rivayetlerin isnadını zikretmemiştir.

4. Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinde geçmeyen rivayetlerin sıhhat durumunu belirtmiştir.

5. Her rivayetin kaynağını zikretmekle birlikte çoğu rivayetin sonunda kaynakları ayrı ayrı zikretmek yerine bazı “alâmetler” koymakla yetinmiştir. Bu alâmetlerle kastettiği kaynakları şu şekilde sıralayabiliriz:

a. eş-Şeyhân(رواه الشيخان): Buhârî ve Müslim.

b. es-Selâse (رواه الثلاثة) : Ebû Dâvud, Nesâî ve Tirmizî.

c. el-Erba‘a (رواه الأربعة) : Ebû Dâvud, Nesâî, Tirmizî ve İbn Mâce.

d. el-Hamse (رواه الخمسة) : Ebû Dâvud, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel.

e. es-Sitte(رواه الستة) : Ebû Dâvud, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce, Buhârî ve Müslim.

f. el-Cemâ‘a (رواه الجماعة): Ebû Dâvud, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce, Buhârî, Müslim ve Ahmed b. Hanbel.

6. (رواه الشيخان) dediğinde çoğunlukla ayrıca diğer muhricleri zikretmemiştir.

7. Bazı rivayetlerin sonunda muhricleri zikrettikten sonra (وآخرون / ve

diğerleri)¹⁶⁴ ifadesini kullanmış ve bu ifadeyle ya (الجماعة) alâmetine dâhil ettiği muhricleri ya da İmam Mâlik, İmam Şâfiî, Dârimî, İbn Hibbân, Tahâvî, Taberânî, Dârekutnî, Hâkim, Beyhakî gibi (الجماعة) alâmetine dahil etmediği muhricleri kastetmiştir.

8. Bir rivayeti, isimlerini veya lakaplarını zikrederek tahrir ashâbından birden fazlasına isnad ettiğinde; hadisin lafzı ilk muhrice aittir¹⁶⁵ ve hadisin sıhhatine dair verilen hüküm de –diğer muhriclerin rivayetine bakılmaksızın– bu ilk muhricin rivayeti dikkate alınarak verilmiştir.

9. Sadece alâmetlerle yetindiği rivayetlerde;

a. (الجماعة), (السنّة) veya (الشيخان) alâmeti koyduğu rivayetlerin lafzı Buhârî veya Müslim’den birine aittir.

b. (رواه الأربعة), (رواه الثلاثة), (رواه الخمسة) alâmetleri koyduğu rivayetlerin lafzı ise bu alâmetlerin ifade ettiği muhriclerden herhangi birine aittir.

10. Bir rivayete “sahih” hükmünü verdiğinde, belirtilen muhriclerin rivayetlerinin ya tamamının ya da bir kısmının isnadını; zayıf hükmünü verdiğinde ise tamamının isnadını dikkate almıştır.¹⁶⁶

en-Nîmevî, rivayetlerin sonunda onların sıhhat derecelerini de zikretmiştir. Bazen muhtelif muhaddislerin tashîh, tahsîn ve taz’îflerini aktarırken bazen de kendi değerlendirmesini belirtmiş, gerekçesini ise ta’lik kısmında izah etmiştir. Nitekim tezimizin “en-Nîmevî’nin Tenkitçi Yönü” başlığı altında isnad değerlendirmelerine katılmadığı âlimlere yönelik mülâhazaları görülecektir. Bununla birlikte bazen rivayetin sıhhatine dair “İsnadı sahihtir” gibi bir hüküm belirtmeden sadece ravinin

¹⁶⁴ Bkz. en-Nîmevî, a.e., s. 8. (وأخرون) ifadesiyle kastettiği muhriclerin isimlerini de nadir olmakla birlikte ta’lik kısmında zikretmiştir. Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 161, 181.

¹⁶⁵ Örneğin 9 numaralı rivayet için (رواه الطحاوي وابن أبي شيبة) ifadesi kullanılmıştır. Tahâvî’nin *Şerhu Me’âni’l-Âsâr*’ında 31, İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde 1736. sırada yer alan bu rivayet lafız bakımından *Me’âni’l-Âsâr*’daki ile mutabıkken, *Musannef*’teki haliyle arasında ufak farklar bulunmaktadır. *Âsâru’s-Sünen* ve *Meâni’l-Âsâr*’da (فأمر ابن الزبير فنزح ماؤها) şeklinde geçen ifade *Musannef*’te şöyle geçmektedir: (فأمر ابن الزبير أن ينزف ماء زمزم). Bkz. Bkz. Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu Me’âni’l-Âsâr*, Âlemü’l-Kütüb, Beyrût 1994, I, s. 17; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*, el-Fârûku’l-Hadîse li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr, Kâhire 2008, I, 274.

¹⁶⁶ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 7.

sika ya da zayıf kabul edildiğini belirtmekle yetinmiş¹⁶⁷ bazen de (في إسناده مقال)¹⁶⁸, (وهو)¹⁶⁹, (إسناده جيد)¹⁷⁰, (مرسل جيد)¹⁷¹, (إسناده ليس بالقوي)¹⁷², (إسناده مرسل قوي)¹⁷³, (معلول)¹⁷⁴ gibi ifadeler kullanıp detaylı açıklamayı ta'lik kısmında yapmıştır.

Ayrıca en-Nîmevî -nadir olmakla birlikte- zikrettiği rivayetin, bulunduğu hadis kitabının hangi bâbında yer aldığını da ifade etmiştir.¹⁷⁵

2.2. Bâb Başlıkları

Yukarıda eserdeki rivayetlerin “kitâb”, “ebvâb”, “bâb” şeklinde üst-alt konu başlıklarının altına yerleştirildiğini ve eserde Kitâbu't-Tahâre'de 46, Kitâbu's-Salât'da 228 olmak üzere toplam 274 bâb bulunduğunu söylemiştik. en-Nîmevî'nin, bâb başlıklarındaki metoduna dair herhangi ifadesi olmamakla birlikte tüm bâb başlıkları incelediğinde şu hususlar göze çarpmaktadır:

1. Başlıklardan bir kısmı “جواز”¹⁷⁶, “لا يجوز”¹⁷⁷, “يباح”¹⁷⁸, “إباحة”¹⁷⁹ “عدم”¹⁸⁰ gibi fikhî hüküm ifadelerinin bulunduğu cümlelerden oluşmaktadır. Ancak bu tarz başlıklar çoğunlukta değildir.

Bununla birlikte, kendisinden bir hüküm istidlâl edilen veya bir görüşü reddeden hadisler de (باب ما يدل على)¹⁸⁵, (باب ما استدل به)¹⁸⁶, (باب الرد على من قال)¹⁸⁷ gibi başlıklar altında zikredilmiştir.

¹⁶⁷ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 277.

¹⁶⁸ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 272.

¹⁶⁹ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 271.

¹⁷⁰ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 274.

¹⁷¹ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 257.

¹⁷² Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 250.

¹⁷³ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 63.

¹⁷⁴ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 121, 122, 212.

¹⁷⁵ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 79, 95, 174.

¹⁷⁶ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 64.

¹⁷⁷ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 142.

¹⁷⁸ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 142.

¹⁷⁹ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 195.

¹⁸⁰ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 231.

¹⁸¹ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 231.

¹⁸² Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 252.

¹⁸³ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 184, 185, 186, 197, 250.

¹⁸⁴ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 247.

¹⁸⁵ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 224, 226, 247.

¹⁸⁶ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s.108, 141, 155, 154, 159, 181, 217.

¹⁸⁷ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 220.

2. en-Nîmevî bâb başlıklarında âyet-i kerîme ve tâbiîn sözlerinden istifade etmiştir. Örneğin:

“Bâb: *Cehrî Namazlarda İmam’ın Arkasında Kıraati Terk Etmek. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Kur’ân okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.*” (A’râf, 7/204.)¹⁸⁸

“Bâb: *Cehrî Âmin Demeyi Terk Etmek. Atâ şöyle demiştir: ‘Âmin, duadır.’ Allah Teâlâ da şöyle buyurmuştur: Rabbinize alçak gönüllüce ve için için dua edin.*” (A’râf, 7/55.)¹⁸⁹

3. Bazı bâb başlıklarına dipnot düşmüş ve konuyla ilgili -aşağıdaki örnekte olduğu gibi- bazen çok kısa bazen de bir sayfaya yaklaşan¹⁹⁰ bilgilere yer vermiştir: Örneğin “*Âmânın İmâmeti*” başlığına düştüğü dipnotta “Hanefîler’de -cemaatin en âlimi olması hariç- âmâ bir kimsenin imâmeti mekruhtur.” şeklinde bir bilgi aktarmıştır.¹⁹¹

2.3. Bâb Sonundaki Açıklamalar

Eserdeki bâb sonlarında, en-Nîmevî’nin (قال النيموي) diye başlayan, bir hadisin sıhhati veya Hanefîlerce zayıf kabul edilmesine dair açıklamalarını görmekteyiz. Örneğin Kitâbu’t-Tahâre’de “*Meninin Necis Oluşu*” bâbının ardından gelen “*Meninin Temiz Oluşunu İfade Eden Rivayetler*” bâbının sonunda en-Nîmevî’nin şu açıklamasını görmekteyiz:

عن ابن عباس أنه قال -في المنى يصيب الثوب- قال: أَمِطُهُ عَنْكَ بَعْدَ أَوْ إِذْخَرَهُ فَإِنَّمَا هُوَ بِمَنْزِلَةِ
الْبُصَاقِ وَالْمَخَاطِ

“İbn Abbas’tan (ra.) rivayet edildiğine göre o, elbiseye bulaşan meni hakkında ‘Onu bir çubuk veya izhir otu yardımıyla elbisenden izâle et. Zira o sümük veya tükürük mesabesindedir.’ demiştir.”¹⁹²

“Bu rivayeti Beyhakî Ma’rife’de rivayet etmiş ve sahih kabul etmiştir. en-

¹⁸⁸ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 92.

¹⁸⁹ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 102.

¹⁹⁰ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 159.

¹⁹¹ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 137. Ayrıca bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 159, 243.

¹⁹² el-Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *Ma’rifetü’s-Sünen ve’l-Âsâr*, Abdülmu’tî Emin Kal’acî (thk.), Dâru’l-Va’y, Halep 1991, III, 383. (No: 5015)

Nîmevî der ki: Bu rivayet, meninin temiz olduğu görüşünü benimseyenlerin ileri sürdüğü eserlerin en kuvvetlisi olmakla birlikte necis olduğunun istidlâl edildiği sahîh haberlere (sıhhat bakımından) denk değildir. Bununla birlikte İbn Abbas'ın (ra.) 'Zira o sümük veya tükürük konumundadır' şeklindeki benzetmesinin, meninin sümük veya tükürük gibi temiz olduğu hususunda değil, temizlenebilme ve izâle edilebilmesi hususunda olması da muhtemeldir."¹⁹³

Atîkurraman eserde (قال النيموي) şeklinde toplam 49 adet açıklama bulunduğunu tespit etmiş ve bunların tamamını "Bâb ismi, Konu, en-Nîmevî'nin sözü" şeklinde aktarmıştır.¹⁹⁴

2.4. İsnadla İlgili Açıklamalar

2.4.1. İsnadın Tamamını Zikretmesi

Âsâru's-Sünen'deki rivayetleri eserin hacmini artırmamak adına sahâbe veya tâbiîn ravileriyle zikreden en-Nîmevî, daha sonra kaleme almış olduğu ta'liklerde söz konusu rivayetlerin birçoğunun tam isnadını zikretmiştir. Örneğin fare düşen kuyunun suyunun boşaltılmasıyla ilgili 15 numaralı Tahâvî rivayetinin isnadı ta'lik kısmında tam verilmiştir.¹⁹⁵

İsnadına vakıf olamadığı rivayetler hakkında ise (لم أظفر بإسناده / İsnadını elde edemedim) diyerek muhaddislerin söz konusu rivayet hakkındaki görüşlerine yer vermiştir.¹⁹⁶

2.4.2. İsnadın Sahih / Hasen / Zayıf Oluşunu İzahı

en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*'deki rivayetlerin sonunda "İsnadı sahihtir/hasendir/zayıftır" şeklinde rivayetlerin sıhhat derecelerini belirtmiş; ta'lik kısmında ise rivayetin neden sahih/zayıf/hasen olduğunu izah etmiştir. Bu izahların bir kısmı muhtelif muhaddislere ait iken bazıları ise en-Nîmevî'nin kendi mülahazalarıdır. Örneğin:

Eserde geçen 9 numaralı Tahâvî ve İbn Ebî Şeybe rivayetlerinde, Habeşli

¹⁹³ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 19. Ayrıca bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 64, 239, 268.

¹⁹⁴ Bkz. Atîkurrahman, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, s. 190-195.

¹⁹⁵ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 14.

¹⁹⁶ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 35, 206.

birinin zemzem kuyusuna düşüp ölmesi üzerine Abdullah b. Zübeyr'in kuyuyu boşalttırdığı ancak Hacerü'l-Esved tarafından suyun bir pınar gibi aktığını görünce de "Bu boşaltılan yeterlidir" dediği aktarılır.¹⁹⁷ en-Nîmevî bu rivayet hakkında "İsnadı sahihtir" demiş ve ta'lik kısmında senedin tamamını zikredip sahih oluşunu da izah etmiştir:

"Bu rivayetin ravileri Sahîhayn'ın ravileridir. Hüseyim'e gelince o, Hüseyim b. Büşeyr es-Sülemî'dir. Her ne kadar tedlis yapan bir ravi ise de (burada) "Haddesenâ" lafzını kullanmıştır. Mansûr'a gelince o, Mansûr b. Zâzân'dır. Bu bilgiyi İbn Hacer *ed-Dirâye* isimli eserinde aktarmıştır. Atâ'ya gelince o, Atâ b. Ebî Rebâh'tır. İbnü'l-Hümâm *Fethu'l-Kadîr* isimli eserinde 'Bu, sahih bir senettir.' demiştir."¹⁹⁸

en-Nîmevî eserde 133 numarayla yer alan, Rasûlüllah (sas.) abdest aldığıında sakallarını su ile hilâllemesiyle ilgili Ahmed b. Hanbel rivayeti hakkında şöyle demiştir: "İbn Hacer *et-Telhîs* isimli eserinde bu rivayetin hasen olduğunu söylemiştir."¹⁹⁹

Eserde 379 numara ile yer alıp Ebû Hureyre'den (ra.) gelen bir rivayette o şöyle demiştir: "İnsanlar 'Âmîn' demeyi terketti. Halbuki Rasûlüllah (sas.) (غير المغضوب عليهم ولا الضالين) dedikten sonra 'Âmîn' der, bunu birinci saftakiler duyardı. Saftakilerin de 'Âmin' demesinden dolayı mescid titrerdi."

en-Nîmevî bu rivayetin zayıflığını şöyle izah etmiştir: "Bu rivayetin senedinde Bişr b. Râfî vardır. Onun hakkında Buhârî 'لا يتابع في حديثه', Ahmed b. Hanbel 'ضعيف', İbn Ma'in 'حدث بمناكير', Nesâî 'ليس بالقوي', İbn Hibbân 'يروي أشياء موضوعة كأنه المتعمد' ²⁰⁰ demiştir." Ayrıca ²⁰¹ (هكذا في الميزان) demek suretiyle bu açıklamanın kaynağı olarak Zehebî'nin *Mizân*'ını göstermiştir.²⁰²

en-Nîmevî'nin bir rivayetin ma'lûl oluşunu delillerle izah ettikten sonra kullandığı şu ifadesi de dikkatimizi çekmektedir:

¹⁹⁷ et-Tahâvî, *a.e.*, I, s. 17; İbn Ebî Şeybe, *a.e.*, I, 274.

¹⁹⁸ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 13. Ayrıca bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 104.

¹⁹⁹ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 36. Ayrıca bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 55.

²⁰⁰ "Mevzu rivayetler nakleder ve sanki bunu da kasıtlı yapar."

²⁰¹ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 102. Ayrıca bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 67, 223, 224, 245, 257.

²⁰² Bkz. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1963, I, 317.

“Bu rivayetin zayıflığını müteahhirûn bir yana mütekaddimûn âlimlerin bile aklına gelmeyen güçlü delillerle açıkladım. Dolayısıyla bunları hıfz et ve unutma! Bana bu konuda doğruyu ilhâm etmesine, beni ferâset ve isâbetli davranmakla rızıklandırmasına karşılık Allah’a hamd olsun. O’nu tüm noksan sıfatlardan tenzih ederim. O en iyi bilendir, O’nun ilmi noksansızdır.”²⁰³

Eserde sahih, hasen ve zayıf rivayetlerin yanında bir adet mevzu rivayet yer almaktadır. en-Nîmevî Allah Rasûlü’nün (sas.) vefat edene kadar rûkûya giderken ve rûkûdan kalkarken ellerini kaldırarak namaz kıldığına dair İbn Ömer’den (ra.) nakledilen 394 numaralı rivayetin mevzu olduğunu ifade etmiştir. T‘alîk kısmında ise Zehebî’nin *Mîzân*’a atıfla bu rivayetin senedinde Abdurrahman b. Kureyş b. Huzeyme Herevî ve İsmet b. Muhammed el-Ensârî isimli hadis uydurmakla itham edilen iki ravi olduğunu aktarmıştır.²⁰⁴

2.4.3. İsnadın “Vâhî” Oluşunu İzahı

Başka bir rivayetin olup olmadığını araştırmak ve ona göre bir değerlendirme yapmak üzere yani itibar için alınabilen zayıf hadise “vâhî” denir.²⁰⁵ en-Nîmevî’nin “*Eti Yenen Hayvanların Bevli*” isimli bâb altında zikrettiği, Berâ b. Âzib’den (ra.) gelen 52 numaralı rivayette, Rasûlüllah’ın (sas.) dediği aktarılmıştır:

لا بأسَ ببولٍ ما أكلَ لحمُهُ

“*Eti yenilen hayvanların bevlinde beis yoktur (necis değildir)*”²⁰⁶

en-Nîmevî bu rivayeti Dârekutnî’nin naklettiğini ve zayıf kabul ettiğini aktardıktan sonra bu bâbda Câbir’den (ra.) gelen başka bir rivayet daha olup isnadının da vâhî olduğunu bildirmiş, ta‘lik kısmında ise vâhî oluş sebebini izah etmiştir:

“Bu rivayetin senedinde Amr b. el-Husayn ve Yahya b. el-‘Alâ’ vardır ve ikisi de zayıf ravilerdir. Amr b. el-Husayn’a gelince onun hakkında Ebû Hâtim ‘ذاهب الحديث’, Ebû Zür‘a ‘واه’, Dârekutnî de ‘متروك’ demiştir. Zehebî’nin *Mîzân*’ında böyle ifade

²⁰³ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 85.

²⁰⁴ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 108-109.

²⁰⁵ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 327.

²⁰⁶ Ebû’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, Dâru’l-Ma‘rife, Beyrût 2001, I, 312. (No: 453)

edilmiştir.²⁰⁷ Yahya b. el-‘Alâ’a gelince ise Zehebî *Mîzân*’ında şöyle demiştir: Ebû Hâtım onun için ‘ليس بالقوي’ demiş, İbn Ma‘în ve bir grup muhaddis onu zayıf kabul etmiştir. Dârekutnî “متروك”, Ahmed b. Hanbel de “كذاب يضع الحديث” demiştir.”²⁰⁸

2.4.4. İsnâdında “Lîn” Bulunan Rivayetler

Ravilerinde bir zayıflık bulunan hadis için “fîhi lîn” ifadesi kullanılır.²⁰⁹ en-Nîmevî, imâm sabah namazının farzını kıldırıyorken -farzdan bir rekata yetiştirileceğine inanıldığı takdirde- sabah namazının sünnetine durulabileceğiyle ilgili bir bâbda yer alan 764 numaralı rivayet hakkında (في إسناده لين) demiş ve şöyle izah etmiştir:

“Bu rivayetin ravileri içerisinde Züheyr b. Muâviye vardır ve Züheyr, Ebû İshâk’tan rivayet etmiştir. Zehebî *Mîzan*’da şöyle demiştir:

‘Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: ‘Züheyr diğer hocalardan rivayetlerinde çok iyidir ancak Ebû İshâk’tan yaptığı rivayette zayıftır. Çünkü ondan, ömrünün sonlarında hadis dinlemiştir.’ Ebû Zür’a şöyle demiştir: ‘Züheyr sika bir ravidir ancak Ebû İshâk’tan hafızası zayıfladıktan sonra hadis dinlemiştir.’ Ben derim ki: Züheyr’in Ebû İshâk’tan rivayeti zayıftır ancak bu zayıflık kendinden değil Ebû İshâk’tan kaynaklı bir zayıflıktır.’

İbn Hacer de ‘Züheyr sikadır ancak Ebû İshâk’tan ömrünün sonlarına doğru hadis dinlemiştir.’ demiştir.”²¹⁰

2.4.5. İsnadın Mürsel Oluşunu İzahı

İsnadının son sonundan tâbiîden sonraki ravinin düştüğü hadise mürsel denir.²¹¹ en-Nîmevî eserine almış olduğu mürsel rivayetlerin mürsel oluşlarını da izah etmiştir. Örneğin 236 numaralı rivayette, Abdullah b. Zeyd el-Ensârî, Rasûlullah’ın ezan ve kâmetini duyduğunu ve cümlelerin ikişer defa tekrarlandığını aktarmıştır. en-Nîmevî bu rivayetin “mürsel kaviyy” oluşu hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

“Ben derim ki: Rivayetin tüm ravileri sikadır. Ancak Şa‘bî’nin Abdullah b.

²⁰⁷ Bkz. ez-Zehebî, *Mîzânü’l-İ’tidâl*, III, 252.

²⁰⁸ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 22. Bkz. ez-Zehebî, *Mîzânü’l-İ’tidâl*, Dâru’l-Ma‘rife, IV, 397.

²⁰⁹ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 80.

²¹⁰ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 189. Ayrıca bkz. *Âsâru’s-Sünen*, s. 60, 206.

²¹¹ Bkz. Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü’n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti’l-Fiker fî Mustalahi Ehli’l-Eser*, Nureddin İtr (thk.), Mektebetü’l-Büşrâ, Karaçi 2012, s. 82.

Zeyd'den semâi -her ne kadar onun yaşadığı döneme yetişmiş olsa da- sabit değildir. Zehebî *Tezkiretü'l-Huffâz*'da şöyle demiştir: Ahmed el-İclî şöyle demiştir: Şa'bî'nin mürselleri sahihtir ve neredeyse sadece sahih bir şekilde irsal yapar.”²¹²

en-Nîmevî, şehrin dışında ikamet eden kimselere Cuma Namazı'nın farz olmayışıyla ilgili bir bâbda yer alan ve Huzeyfe'den (ra.) nakledilen 895 numaralı rivayetin tam isnadını zikrettikten sonra “Ben derim ki: İbrahim, Huzeyfe'den hadis dinlememiştir.”²¹³ diyerek; meninin necis olmadığına dair 33 numaralı rivayetin ravilerine dair ise şu ifadeyi kullanarak irsâle dikkat çekmiştir: “Muhârib b. Disâr, Âişe'den (ra.) hadis dinlememiştir. Beyhakî de *Ma'rife*'de bu rivayeti aktardıktan sonra bu iki ravi arasında irsâl olduğunu ifade etmiştir.”²¹⁴

2.5. Ravi İle İlgili Açıklamalar

2.5.1. Ravilerin İsmi Açıklaması

en-Nîmevî, künye veya nisbeleriyle anılan ravilerin isimlerini zikretmiş ve kim oldukları hakkında bilgi vermiştir. Örneğin 728 numaralı rivayette, Hz. Ömer (ra.) sabah namazının farzını kıldırıyorken kendilerinin mescidin sonunda sabah namazının sünnetine durduklarını ve daha sonra imama uyduklarını aktaran Ebû Osman en-Nehdî hakkında şöyle demiştir:

“Ebû Osman en-Nehdî, Abdurrahman b. Müll en-Nehdî'dir. Muhadramdır, Nebî (sas.) zamanında doğmuş ancak onu görmemiştir. Tâbiîn'in büyüklerindendir.”²¹⁵

2.5.2. Sika Ravi

Adalet ve zabt vasıflarını taşıyan raviye “sika” denir. Sika tabiri en üst derecedeki ta'dil lafızlarındandır.²¹⁶ en-Nîmevî eserde sika ravilerin kimliği hakkında bilgi vermiştir. Örneğin Beyhakî'den naklettiği ve eserde 778 numara ile yer alan bir rivayetin tüm ravilerinin sika olduğunu aktardıktan sonra altı sika ravi hakkında bilgi

²¹² en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 58. Bkz. ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd 1958, I, 79-80.

²¹³ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 232.

²¹⁴ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 106. Ayrıca bkz. *Âsâru's-Sünen*, s. 60, 115, 209, 231, 274, 275.

²¹⁵ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 190. Ayrıca bkz. *Âsâru's-Sünen*, s. 43, 95, 98, 99, 209, 241.

²¹⁶ Bkz. Dr. Muhammed Ebu'l-Leys el-Haydarâbâdî, *Mu'cemu Mustalahâtî'l-Hadîsi ve Ulûmih ve Eşheru'l-Musannefâti Fih*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün 2009, s. 44.

vermiş ve muhaddislerin onlar hakkındaki ifadelerini nakletmiştir.²¹⁷

2.5.3. Meçhul Ravi

Hadis öğrenimiyle meşhur olmamış veya alimler tarafından ilim talebesi olarak tanınmayan ve kendisinden sadece bir ravinin hadis rivayet etmiş olduğu raviye “meçhul” denilir.²¹⁸ en-Nîmevî’nin meçhul ravilerle ilgili açıklamaları noktasında eserde üç husus göze çarpmaktadır:

1. Meçhul Ravilerin İsimlerine Değınmesi: en-Nîmevî, isnadında meçhul bir ravi bulunan rivayetlerin akabinde, bu ravilerin isimlerini aktarmıştır. Örneğın, Allah Rasûlü’nün (sas.) bir bayram günü yağmur yağdığında insanlara mescidde namaz kıldırđını bildiren 975. rivayetın hemen akabinde, (في إسناده عيسى بن عبد الأعلى وهو) (مجهول) diyerek isnadında İsâ b. Abdila’lâ isimli meçhul bir ravi olduğunu ifade etmiştir.²¹⁹ Aynı şekilde köylerde bayram namazı kılmakla ilgili 979 numaralı rivayetın akabinde (رجاله ثقات لكن بعض آل أنس رضى الله عنه مجهول) / Ravileri sikadır. Ancak Enes’in ailesinden bir kişi meçhuldür) demek suretiyle de meçhul raviyi belirtmiştir.²²⁰

2. Meçhul Olduğu Aktarılan Bir Ravinin Sika Oluşuna Değınmesi: Allah Rasûlü’nün (sas.), kabrini ziyaret eden bir kimseye şefaateceğini ifade eden 1113 numaralı hasen rivayetın ravileri içerisinde Musa b. Hilâl de bulunmaktadır. Ebû Hâtım ve haricindeki bazı hadisçiler tarafından meçhul bir ravi olduğu ifade edilmesi sebebiyle, muhaddislerden bir kısmı, Musa b. Hilâl’i zayıf kabul etmişlerdir.²²¹ Bu noktada en-Nîmevî şöyle demektedir:

“Bu görüşe şöyle cevap verilir: Sika ravilerden bir grup, Musa b. Hilâl’den hadis rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel de ondan rivayette bulunanlar arasındadır ve o, İbn Teymiyye ve diğerlerinin eserlerinde belirttiğı üzere, sadece kendi

²¹⁷ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 208.

²¹⁸ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 172.

²¹⁹ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 254. İsâ b. Abdila’lâ’dan Velîd b. Müslim’den başka hiçkimse hadis rivayet etmemiştir. İsâ b. Abdila’lâ’nın Allah Rasûlü’nün (sas.) bir bayram günü yağmur yağdığında insanlara mescidde namaz kıldırđını bildiren rivayeti, Zehebî’nin ifadesine göre ferd ve münker bir hadistir. İbnü’l-Kattân ise ne herhangi bir ricâl kitabında ne de yukarıdaki rivayetın isnadı (Velîd b. Müslim → İsâ b. Abdila’lâ → Ubeydullah b. Abdullah b. Mevheb → Ebû Hureyre) haricindeki bir isnadda İsâ b. Abdila’lâ’ya rastlamadığını ifade etmiştir. Bkz. ez-Zehebî, *Mizânü’t-İtidâl*, III, 315.

²²⁰ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 255.

²²¹ Musa b. Hilâl hakkında Ebû Hâtım “مجهول”, Ukaylî “لا يتابع على حديثه”, Zehebî ise “صالح الحديث” demiştir. Bkz. ez-Zehebî, *Mizân*, IV, 225.

değerlendirmesine göre sika olan ravilerden hadis rivayet eder.”²²²

3. Meçhul Olduğu Söylenen Ravinin Cehâletinin Kalktığını Delillendirmesi: Ebû Muhammed İbn Hazm (ö. 456/1064) Rasûlullah’ın (sas.) Ramazan ve Kurban Bayramı namazlarında nasıl tekbir getirdiğiyle ilgili 996 numaralı rivayetin ravisi Ebû Âişe’nin meçhul bir ravi olduğunu aktarmış; İbnü’l-Kattân da “أعرف حاله/Onun durumunu bilmiyorum” demiştir. en-Nîmevî onların bu ifadelerinin akabinde şöyle demiştir:

“*el-Hulâsa*’da şöyle denilmiştir: ‘Ebû Âişe el-Ümevî, Ebû Mûsa el-Eş‘arî ve Ebû Hureyre’den rivayet etmiş; kendisinden de Mekhûl ve Hâlid b. Ma’dân rivayet etmiştir.’ Böylelikle kendisinden iki ravinin rivayette bulunması sebebiyle Ebû Âişe’nin meçhuliyeti kalkmıştır. İbn Hacer de *Takrîb*’de şöyle demiştir: Ebû Hureyre’nin celîsi²²³ olan Ebû Âişe el-Ümevî, ikinci tabakadan makbul bir ravidir.”²²⁴

2.5.4. Mestûr Ravi

Kendisinden iki ya da daha fazla ravinin hadis rivayet ettiği ancak güvenilir olup olmadığı bilinmeyen raviye “meçhûlü’l-hâl” veya “mestur” denilir.²²⁵ en-Nîmevî, defin ve kabir hükümleriyle ilgili 1102 numaralı rivayetin akabinde (وفي إسناده مستور) diyerek raviler arasında mestur bir ravi olduğuna işaret etmiştir.²²⁶

2.5.5. Müdellis Ravi

Hadisin isnadında bulunan bir kusuru gizleyip zâhiren güzel göstermeye tedlîs denir.²²⁷ Tedlîs yapan ravi ise müdellis diye isimlendirilir. en-Nîmevî, bazı rivayetlerin sonunda isnadındaki müdellis ravilerin isimlerini zikretmiştir. Örneğin, imâm sabah namazının farzını kıldırıyorken -farzdan bir rekata yetişileceğine inanıldığı takdirde- sabah namazının sünnetine durulabileceğiyle ilgili bir bâbda yer alan 761 numaralı rivayetin tüm ravilerinin sika olduğunu ancak Yahya b. Ebî Kesîr’in müdellis

²²² en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 279.

²²³ Hadis rivayet etmekte olan bir âlimin yanında oturup da hadisleri yazmaksızın dinlemekle yetinen kimse. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 46.

²²⁴ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 259.

²²⁵ Dr. Mahmûd et-Tahhân, *Teyssîru Mustalahi’l-Hadîs*, Mektebetü’l-Me‘ârif, Riyâd 2011, s. 151.

²²⁶ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 277.

²²⁷ Bkz. et-Tahhân, *Mustalah*, s. 96. Tedlîsin kısımları ve tarifleri hakkında detaylı bilgi için bkz. et-Tahhân, *Mustalah*, s. 96-104.

olduğunu ifade etmiştir.²²⁸

2.5.6. Ravinin Teferrüdü

Bir hadisi rivayette tek kalmaya, tek başına rivayet etmeye “teferrüd” denir.²²⁹ Rasûlüllah’ın (sas.) seferdeyken güneşin zevâlinden hemen sonra öğle ve ikindiye cem‘ ederek “cem-i takdim” yaptığını ifade eden 853 numaralı -en-Nîmevî’nin belirttiğine göre gayr-ı mahfûz olan- rivayet, Ca‘fer el-Firyâbî → İshâk b. Râhûye → Şebâbe → Leys → Ukayl → İbn Şihâb vasıtasıyla Hz. Enes’ten (ra.) rivayet edilmektedir. en-Nîmevî, sözü geçen rivayetle ilgili açıklamalarının sonunda İbn Hacer’in, “Ca‘fer el-Firyâbî, İshâk b. Râhûye’den olan bu rivayetinde teferrüd etmiştir.” ifadesini nakletmiş ve şu ifadelerle aslında Ca‘fer el-Firyâbî’nin teferrüd etmediğini delillendirmiştir:

“Ben derim ki: Ca‘fer el-Firyâbî’nin bu rivayette teferrüd ettiği doğru değildir. Nitekim Beyhakî bu rivayeti *Ma‘rifetü’s-Sünen*’de Ebû Abdillâh el-Hâfız → Ebû Bekr b. İshâk → Abdullah b. Muhammed → İshâk b. Râhûye kanalıyla rivayet etmiştir.”²³⁰

2.6. Fıkhi İzahları

en-Nîmevî’nin ta‘liklerdeki fikhî izahları, isnad merkezli izahlarına nispetle azınlıktadır. Bununla birlikte eserdeki fikhî izahları aşağıdaki şekilde maddelendirmek mümkündür:

2.6.1. Rivayetin Delâlet Ettiği Hüküm

en-Nîmevî rivayetin delâlet ettiği hükme dair kısa açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamaları hem rivayetlerin sonlarında²³¹ hem de ta‘lik kısmında görmek mümkündür. Örneğin “*Namazda Selâma İşaretle Cevap Vermenin Neshine Delâlet Eden Rivayetler*” bâbında yer alan ve Câbir b. Semure’den gelen 557 numaralı rivayette Allah Rasûlü (sas.) şöyle buyurmuştur:

عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: مَا لِي أَرَاكُمْ رَافِعِي أَيْدِيَكُمْ كَأَنَّهُمْ أَذْنَابُ خَيْلٍ شُمُسٍ؟ اسْكُنُوا فِي الصَّلَاةِ

²²⁸ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 188. Ayrıca bkz. *Âsâru’s-Sünen*, s. 81, 199, 226, 228.

²²⁹ Bkz. Aydın, *Hadis İstıslahları Sözlüğü*, s. 315.

²³⁰ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 222.

²³¹ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 34, 47, 49.

“Acep sizleri neden hırçın atların kuyrukları gibi ellerinizi kaldırmış olarak görüyorum! Namazda sakın olun!”²³²

en-Nîmevî ta‘lik kısmında bu rivayet hakkında şöyle demiştir: “Namazda sakın olun, ifadesi (namazdaki kişiye selam verildiğinde) selama işaret ile cevap vermenin caiz olmadığına delalet eder. Çünkü selama işaretle cevap vermek, sakın olmanın aksidir.”²³³

en-Nîmevî ayrıca bazı rivayetlerin sonunda (يستفاد) şeklinde başlayan cümlelerle rivayetten anlaşılan manaya işaret etmiştir.²³⁴

2.6.2. Rivayetin Hangi Mezhebin Delili Olduğunu Açıklaması

en-Nîmevî bazı rivayetlerin hangi mezhep imamı için delil olduğunu ifade etmiştir: Örneğin köpeğin su içtiği kabın yedi defa yıkanmasını emreden üç numaralı rivayet hakkında en-Nîmevî şöyle demiştir:

“Bu hadis, Mâlik ve ona tâbi olanlar için delildir. Zira hadis, içerisine necaset düşen az/küçük suyun -(renk, koku, tad gibi vasıfları) değişmese bile- necis olacağına delalet eder. Çünkü köpeğin yalayarak su içmesi, genellikle kaptaki suyu(n vasıflarını) değiştirmez.”²³⁵

2.6.3. Sahâbe’nin İctihadı ve İcmân

“Cuma Namazı için Okunan İki Ezan” bâbında bulunan ve eserde 932 numarayla yer alan bir rivayette, Sâib b. Yezid’in (ra.) şöyle dediği rivayet edilmiştir:

عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ أَنَّ الْأَذَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ كَانَ أَوَّلَهُ حِينَ يَجْلِسُ الْإِمَامُ، يَوْمَ الْجُمُعَةِ عَلَى الْمِنْبَرِ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبِي بَكْرٍ، وَعُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، فَلَمَّا كَانَ فِي خِلَافَةِ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَكَثُرُوا، أَمَرَ عُثْمَانُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ بِالْأَذَانِ الثَّالِثِ، فَأَذَّنَ بِهِ عَلَى الزُّورَاءِ، فَتَبَيَّنَ الْأَمْرُ عَلَى ذَلِكَ.

“Rasûlüllah (sas.) , Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer devirlerinde cuma günü ilk ezan, imâm minbere oturduğu zaman (okunur) idi. Hz. Osman halife olup da insanlar (Medine’de) çoğalınca Hz. Osman, Cuma gününde üçüncü bir ezan emretti. Bunun üzerine Zevrâ’da bir ezan daha okunmaya başladı ve Cuma ezanı bu şekilde (iki ezan,

²³² Müslim, “Salât”, 27.

²³³ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 156.

²³⁴ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 56, 103, 126.

²³⁵ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 8.

bir kamet olarak) kaldı.”²³⁶

en-Nîmevî bu rivayet hakkında şöyle demiştir: “Okunma sırasında birinci olan üçüncü ezan, Hz. Osman’ın ictihâdı ve diğer sahâbenin sükût edip inkâr etmeyerek ona muvâfakat etmesiyle meşrûiyet kazanmıştır. Hâl böyle olunca, üçüncü ezan, *‘Benim ve doğru yolu bulmuş râşid halîfelerimin sünnetine sımsıkı sarılın...*”²³⁷ hadisinden dolayı mesnûn bir uygulama olmuştur.”²³⁸

2.7. Diğer Hususlar

2.7.1. Konuyla İlgili Diğer Rivayetleri/Tarikleri Aktarması ve Rivayetlerin Birbirini Takviyesi

en-Nîmevî bazı bâbların sonunda bâbla ilgili diğer rivayetlerin varlığına işaret edip ta’lik kısmında da bu rivayetleri nakletmiş; yer yer bu rivayetleri teker teker değerlendirmeye tabi tutmuştur. Örneğin:

Terâvîh Namazı’nın yirmi rekat oluşuyla ilgili rivayetleri ihtiva eden bâbın sonunda en-Nîmevî (وفي الباب روايات أخرى أكثرها لا تخلو عن وهن ولكن بعضها يقوي بعضها) / Bu bâbda başka rivayetler de vardır ancak bunların çoğu zayıf olup birbirini takviye etmektedir) demiş ve ta’lik kısmında toplam yedi rivayetin zayıflık sebeplerini izah etmiştir.²³⁹

Köylerde Cuma Namazı kılınmasına dair bâbın sonunda (وفي الباب آثار أخرى لا) / Bu bâbda, delil olamayacak başka eserler de vardır) diyerek diğer rivayetlere işaret etmiş, eserin ta’lik kısmında toplamda beş rivayete yer vererek herbirinin neden delil olamayacağına dair senet merkezli bir izahatta bulunmuştur.²⁴⁰

“Ölüye Kur’ân Okumak” bâbının ta’lik kısmında ise Celâlüddîn es-Suyûtî’nin Şerhu’s-Sudûr isimli eserinden, kabristana girildiğinde ölünün yanında Kur’ân-ı Kerîm okumakla ilgili beş rivayet nakletmiş ve Suyûtî’nin şu ifadesine yer vermiştir: “Bu rivayetler zayıf olsa bile hepsi birlikte böyle bir olayın aslında var olduğuna delildir.”²⁴¹

²³⁶ Buhârî, “Cuma”, 19.

²³⁷ Ebû Dâvud, “Sünnet”, 6.

²³⁸ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 247.

²³⁹ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 210.

²⁴⁰ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 237.

²⁴¹ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 279.

Bir kısım rivayetlerin sonunda (وفي رواية له) ifadesini kullanarak konuyla ilgili farklı bir rivayeti zikretmiştir: Örneğin *Âsâru's-Sünen*'de 970 numarayla yer alan ve Buhârî de geçmekte olan, Rasûlullah'ın (sas.) birkaç hurma yemeden Ramazan Bayramı Namazı için evden çıkmadığını ifade eden rivayetin sonunda (وفي رواية له) / Buhârî'nin diğer bir rivayetinde 'Sayıca tek olan birkaç hurma yerdî' ifadesi geçmektedir) diyerek aynı konuyla ilgili Buhârî'deki farklı bir rivayete dikkat çekmiştir.²⁴²

en-Nîmevî bazı yerlerde ise (وله طرق آخر) demek suretiyle rivayetin farklı tariklerini zikretmiştir. Örneğin Habeşli birinin zenzem kuyusuna düşüp ölmesi üzerine Abdullah b. Zübeyr'in kuyuyu boşalttığı ancak Hacerü'l-Esved tarafından suyun bir pınar gibi aktığını görünce de "Bu boşaltılan yeterlidir" dediğini ifade eden 9 numaralı rivayet için (وله طرق آخر) / Bu rivayetin başka tarikleri de vardır) diyerek dört farklı tarik zikretmiş ve bunların birbirini takviye ettiğini, dolayısıyla bu vakianın gerçekleştiğine dair herhangi bir şüphenin olmadığını ifade etmiştir.²⁴³

Ayrıca en-Nîmevî, eserine almış olduğu rivayet birden fazla kaynakta geçiyorsa ve rivayet bu kaynaklardan birinde diğerlerine göre "ziyade" bir lafızla aktarılmışsa, bu ziyadeleri rivayet sonunda zikretmiştir. Örneğin, "*Erkek, kadının dört şubesi arasına oturup da ona mübaşeret ederse (her ikisine de) gusûl vacip olur.*"²⁴⁴ rivayetini Şeyhân'ın rivayet ettiğini belirtmiş ancak (وزاد مسلم وأحمد : وإن لم ينزل) diyerek Müslim ve Ahmed b. Hanbel'in ziyadesine dikkat çekmiştir.²⁴⁵

2.7.2. Şâhid ve Mütâbi' Rivayetler

Herhangi bir hadise, başka bir sahabiden gelen tamamen aynı veya benzer muhtevadaki ikinci hadise "şâhid"²⁴⁶; bir hadisın metin bakımından benzeri olan ve en azından sahâbi ravisi aynı olmak kaydıyla, başka bir senetle rivayet edilen hadise ise "mütâbi"²⁴⁷ denir. en-Nîmevî, bazı rivayetlerin sonunda, rivayetin şâhid veya mütâbi'inin olduğuna işaret etmiş, ta'lik kısmında ise bu rivayetleri aktarmıştır.

²⁴² en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 252. Ayrıca bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s.51, 263, 270.

²⁴³ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 14.

²⁴⁴ Buhârî, "Gusl", 28; Müslim, "Hayz", 22.

²⁴⁵ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 29. Ayrıca bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 37, 51, 57, 143, 183, 244, 264, 266, 267.

²⁴⁶ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 291.

²⁴⁷ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 230.

Örneğin Sa‘lebe b. Ebî Mâlik el-Kurazî’den rivayet edilen, Hz. Peygamber (sas.) zamanında Übeyy b. Ka‘b’ın Ramazan’da mescidin bir köşesinde insanlara cemaatle teravih namazı kıldırması ve Hz. Peygamber’in (sas.) bunu gördüğünde hoş karşılayıp kerih görmemesine dair 770 numaralı rivayetin sonunda (وله شاهد دون حسن) /Bu rivayetin, Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde Ebû Hureyre’den (ra.) nakledilen ve hasen mertebesinin altında olan bir şâhidi vardır) diyerek bir şâhid rivayetin olduğuna işaret etmiş, ta‘lik kısmında ise bu rivayeti zikrederek muhaddislerin değerlendirmelerine yer vermiştir.²⁴⁸ Bazı rivayetlerin sonunda ise (وله متابع) diyerek mütâbi‘ rivayeti zikretmiştir.²⁴⁹

2.7.3. Rivayetleri Cem‘ Ederek Anlaması ve İfade ettikleri Ortak Manaya Değinişmesi

İlk bakışta aralarında çelişki varmış gibi görülen hadislerin arasını, birini veya ikisini te’vîl etmek suretiyle veya başka bir şekilde uzlaştırmaya cem‘ denir.²⁵⁰ en-Nîmevî de zahiren çelişkili gibi görünen bazı rivayetleri anlamada cem‘ ve telif yöntemine başvurmuştur. Bazen muhaddislerin çelişkili gibi görünen iki rivayeti nasıl cem‘ ettiğine değinmiş²⁵¹ bazen de kendi cem‘ ini aktarmıştır. Örneğin:

“*Secdede Elleri Kaldırmak*” bâbında geçen ve İbn Ömer’den gelen 398 numaralı rivayette Nebî’nin (sas.) rükû ve secdeye gideceği zaman tekbir aldığı anda ellerini kaldırdığı aktarılmıştır. en-Nîmevî bu rivayette geçen (عند التكبير حين يهوى ساجدا) / Secdeye giderken tekbir aldığı anda) ifadesi hakkında şöyle demiştir:

“Eğer sen, ‘Bu rivayet, Buhârî’nin *Sahîh*’inde İbn Ömer’den merfû olarak rivayet ettiği (ولا يفعل ذلك حين يسجد ولا حين يرفع رأسه من السجود) /Secde ettiğinde ve başını secdeden kaldırdığında ellerini kaldırmazdı) şeklindeki rivayete muhaliftir.’ derseni, ben de iki rivayeti şu şekilde cem’ etmenin mümkün olduğunu söylerim: Buhârî’nin rivayetinde geçen (حين يسجد) ifadesinden maksat ikinci secdedir. Nitekim Buhârî’nin İbn Ömer’den rivayet ettiği (ولا يرفعهما بين السجدين) / İki secde arasında ellerini kaldırmazdı) şeklindeki başka bir rivayet de bunu teyit etmektedir.”²⁵²

²⁴⁸ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s.204. Ayrıca bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 63, 122, 278.

²⁴⁹ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 59, 63, 173.

²⁵⁰ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 46.

²⁵¹ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 61, 99.

²⁵² en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 110. Ayrıca bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 47, 69, 198, 227, 236.

en-Nîmevî rivayetlerin ifade ettiği ortak manaya da temas etmiştir. Örneğin art arda gelen “*Sabah Namazında Kunût Okumak*” ve “*Sabah Namazında Kunûtu Terk Etmek*” bâblarında toplam 27 rivayet zikretmiş ve ardından şöyle demiştir:

“Tüm bu haberler Nebî’nin (sas.) Sabah Namazı’nda sadece belâ/musibet olduğu durumlarda Kunût okuduğunu göstermektedir.”²⁵³

2.7.4. Şâzz Rivayet ve Lafızlar

Sika ravinin diğer sika ravilere veya kendisinden daha sika olan raviye aykırı olarak rivayet ettiği hadise şâzz, diğer hadise ise mahfûz denir.²⁵⁴ en-Nîmevî eserde yer alan şâzz rivayet ve lafızlara dikkat çekmiş; bazen sadece (غير محفوظ /Şâzzdır) demekle yetinmiş²⁵⁵ bazen de şâzz oluşuna dair açıklama yapmıştır:

Örneğin “*Namazda Elleri Göğsün Üzerine Koymak*” bâbında yer alan 325 numaralı Vâil b. Hucr rivayetinde, Allah Rasûlû’nün (sas.) namaz kılarken ellerini, sağ eli sol elinin üzerinde olduğu hâlde, göğsünün üzerine koyduğu aktarılmaktadır. en-Nîmevî burada geçen (على صدره) ifadesi hakkında (هذه الزيادة غير محفوظ) diyerek bu ziyadenin şâzz olduğunu ifade etmiş, ta’lik kısmında da şu açıklamayı yapmıştır:

“Ahmed b. Hanbel Müsned’inde bu rivayeti Abdullah b. Velîd → Süfyân → Âsım b. Küleyb → Babası → Vâil b. Hucr tarîkiyle; Ahmed b. Hanbel ve Nesâî, Zâide → Âsım → Babası → Vâil b. Hucr tarîkiyle; Ebû Dâvud, Bişr b. Mufaddal → Âsım → Babası → Vâil b. Hucr tarîkiyle; İbn Mâce, Abdullah b. İdrîs ve Bişr b. Mufaddal → Âsım → Babası → Vâil b. Hucr tarikiyle; Ahmed b. Hanbel Abdülvâhid, Züheyr b. Muâviye ve Şu‘be b. Âsım → Babası → Vâil b. Hucr tarikiyle rivayet etmiştir ve bunların hiçbirinde (على صدره) ifadesi yoktur. İbnü’l-Kayyım da (ö. 751/1350) *İ’lâmü’l-Muvakkı’in*’de ‘Müemmel b. İsmâîl’den başkası (على صدره) ifadesini kullanmamıştır.’ demiştir. Böylelikle Müemmel b. İsmâîl’in bu ziyadeyi tek başına rivayet ettiği sabit olmuştur. Nitekim bu hadis Alkame tariki ve dışındaki tariklerle Vâil b. Hucr’dan (ö. 51/671) rivayet edilmiştir ve onların hiç birinde bu ziyade yoktur.

en-Nîmevî teâruz eden rivayetleri anlamada cem’ yöntemini kullanmakla birlikte bazen de sadece muâriz olan rivayetleri nakletmekle yetinir ve herhangi bir anlama yöntemine başvurmaz. Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 57, 174, 187.

²⁵³ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 178.

²⁵⁴ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 291.

²⁵⁵ Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 156, 222.

Dolayısıyla hiç şüphe yok ki bu ziyade gayr-ı mahfûzdur. Çünkü ravi sika bile olsa, sika ya da kendisinden daha sika olan başka ravilere muhalefet ettiğinde onun rivayeti kabul edilmez ve şâzz/gayr-ı mahfûz olur.”²⁵⁶

2.7.5. Müdrec Lafızlar

Senet veya metninde aslından olmayan bir ziyade bulunan hadise “müdrec” denilmektedir.²⁵⁷ Senet veya metnin aslından olmayan lafızların kendisi için de müdrec kavramı kullanılır. en-Nîmevî, rivayetlerdeki bazı lafızların müdrec lafızlar olduğuna dikkat çekmiştir:

Örneğin Ebû Hureyre’den (ra.) rivayet edilen ve eserde 678 numara ile yer alan bir rivayette Rasûlullah’ın (sas.) bir kimsenin lehine veya aleyhine dua edeceği zaman Kunût okuduğu, bir keresinde “Semiallahu li men hamideh” dedikten sonra Velid b. Velid, Seleme b. Hişam ve Ayyaş b. Rebî’a’nın kurtulması için dua ettiği, bazı sabah namazlarında ise “Allahım! Falanı rahmetinden uzak eyle!” diye dua ettiği ve tâ ki “Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Allah ya tevbelerini kabul edip onları affeder ya da zalim olduklarından dolayı onlara azap eder.”²⁵⁸ âyet-i kerimesinin nâzil olduğu ifade edilmektedir. en-Nîmevî bu rivayetin son kısmıyla ilgili şöyle demiştir:

“Birçok ilim ehli (حتى أنزل الله ليس لك من الأمر شيء) ifadesinin Zührî’nin sözünden idrac edildiğini söylemiş ve bu görüşlerini Müslim’in Ebû Hureyre’den (ra.) rivayet ettiği farklı bağlamdaki bir rivayetle delillendirmişlerdir. Zira bu rivayetin sonunda şu ifade vardır: Sonra bize ulaştı ki Allah Rasûlü (sas.) (ليس لك من الأمر شيء) âyeti nâzil olduğunda bu fiili terk etmiştir.”²⁵⁹

2.7.6. Garîb Lafızları İzahı

en-Nîmevî rivayetlerde geçen garîb lafızları kısa cümlelerle izah etmiştir: Örneğin eserde 49 numara ile yer alan ve Abdurrahman b. Ebî Leylâ’nın babasından aktardığı bir rivayette, babası şöyle demiştir:

“Rasûlullah’ın (sas.) yanında oturuyordum. Karnında (veya göğsünde) Hasan

²⁵⁶ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 72. Ayrıca bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 50, 51, 75, 76, 181, 247, 270.

²⁵⁷ Detaylı bilgi için bkz. Muhammed Ziyaürrahman el-A’zami, *Mu’cemu Mustalahâtî’l-Hadîs ve Letâifi’l-Esânîd*, Edvâu’s-Selef, Riyâd 1999, s. 360.

²⁵⁸ Âl-i İmrân, 3/128.

²⁵⁹ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 176. Ayrıca bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 95, 209.

(veya Hüseyin) (ra.) vardı. Allah Rasûlü'nün üzerine bevl etti. Hatta bevlini çizgiler hâlinde gördüm. Kalkıp Allah Rasûlü'nün yanına gittik. Bize 'Bırakın' dedi; su istedi ve üzerine döküverdi.”

en-Nîmevî “çizgiler” diye tercüme ettiğimiz (أَسَارِيعُ) kelimesi hakkında şöyle demiştir. “(أَسَارِيعُ) kelimesi, (أَسْرُوعُ) kelimesinin çoğuludur ve ‘çizgiler, yollar’ anlamındadır. Nitekim *el-Kâmus*’ta böyle ifade edilmiştir.”²⁶⁰

2.7.7. Mekân İsimlerini Açıklaması

Ebû Sa’îd el-Hudrî’den (ra.) gelen bir rivayette Rasûlüllah’a (sas.) , “Hayız bezlerinin, köpek leşlerinin ve kokmuş nesnelerin atıldığı bir su olan Buzâ’a suyundan abdest alabilir miyiz?” diye sorulmuş ve O da (sas.) “*Su temizdir, onu hiç bir şey pisletmez.*”²⁶¹ buyurmuştur. en-Nîmevî bu rivayette geçen Buzâ’a ismi hakkında şöyle demiştir:

“(بِضَاعَةٍ) kelimesi, (ب) harfi dammeli şekilde okunur. Kesreli okunduğu da söylenmiştir. (ب) den sonraki harf (ض) harfidir. (ص) olduğu da söylenmiştir. (بِضَاعَةٍ) Medine’de bulunan meşhur bir kuyudur. Tahâvî onun küçük bir dere olduğunu iddia etmiştir. Vâkıdî’nin, ‘Buzâ’a, bahçelere giden ve durmadan akan bir su yoludur.’²⁶² dediği rivayet edilmiştir.”²⁶³

2.7.8. Mukadder Sorulara Cevap Verişi

en-Nîmevî eserdeki izahlarda, muhatabın zihnine gelebilecek olan muhtemel/mukadder soruların cevaplarına da yer vermiştir. İlim dünyamıza muazzam bir zenginlik katan metin-şerh-hâşiye geleneğimizde çokça kullanılan (فَإِنْ قُلْتَ ... قُلْتَ) / Eğer şöyle dersen ben de şöyle derim) şeklindeki üslubu en-Nîmevî eserinde çokça kullanmaktadır.

Örneğin en-Nîmevî, Vitir Namazı’nın hak oluşundan bahseden 583 numaralı rivayetin isnadının hasen olduğunu belirtmiş ve şöyle bir açıklama yapmıştır:

“Eğer sen, ‘Bu rivayetin senesinde Ubeydullah b. Abdullah Ebu’l-Münîb el-Atekî vardır. Nesâî, İbn Hibbân ve Ukaylî onun hakkında (menfi) konuşmuştur. Buhârî

²⁶⁰ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 22. Ayrıca bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 186.

²⁶¹ Ebû Dâvud, “Tahâret”, 34.

²⁶² Bu bilgiyi Vâkıdî’den Tahavî rivayet etmektedir. Bkz. et-Tahâvî, *Şerhu Me’âni’l-Âsâr*, I, 12.

²⁶³ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 11. Ayrıca bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 232, 233-34, 236.

de onun için ‘Münker rivayetler nakleder’ demiştir.’ dersin, ben de şöyle derim: İbn Ma‘în -ki o bu sahanın imamıdır- onu sika kabul etmiş, İbn ‘Adî de “عندى لا بأس به” demiştir. Ebû Hâtim de, Ubeydullah’ı zayıf raviler arasında zikrettiği için Buhârî’yi tenkit etmiş ve Ubeydullah hakkında “صالح الحديث” demiştir.”²⁶⁴

2.7.9. Çok Anlamlı Bir Kelimeye Kur’ân-ı Kerîm’den Örnek Vermesi

Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde, köylerde Cuma namazı kılınmasıyla ilgili en-Nîmevî’nin “İsnadı Sahihdir.” dediği bir rivayet geçmektedir:

“İbn Abbâs’tan (ra.) nakledildiğine göre İslâm’da, Medine’de Mescid-i Nebevî’de edâ edilen Cuma’dan sonra kılınan ilk Cuma namazı, Bahreyn’in köylerinden bir köy olan Cûvâsâ’da kılınan Cuma namazıdır. Osman b. Ebî Şeybe, ‘Cûvâsâ, Abdulkays kabilesi köylerinden bir köydür.’ demiştir.”²⁶⁵

en-Nîmevî bu rivayeti aktardıktan sonra şöyle demiştir: “(قرية من قرى البحرين) ve (القرية) ifadeleri İbn Abbâs’ın değil, ravinin tefsiri olan ifadelerdir. (القرية) kelimesi bazen de “şehir” için kullanılır ve Cûvâsâ’da da şehre dair bir takım belirtiler²⁶⁶ vardır. Ebû Ubeyd el-Bekrî de Mu‘cem’inde (هي مدينة بالبحرين لعبد القيس) demiştir.”²⁶⁷

Eserin ta‘lik kısmında ise (القرية) kelimesinin “şehir” anlamındaki kullanımına Zuhruf Sûresi’nden örnek getirmiştir:

“(القرية) kelimesi bazen de “şehir” için kullanılır. Ben derim ki: Kur’ân’da, ‘Bu Kur’ân iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya! dediler.’²⁶⁸ buyrulmaktadır. Âyetteki (من القريتين) ifadesi, “Mekke ve Tâif’ten...” demektir ve bu ikisinin şehir olduğuna dair hiçbir şüphe yoktur. İbnü’l-Esîr (ö. 606) *en-Nihâye*’sinde, ‘Karye; meskenlerden, binalardan ve küçük araziden oluşur. Bazen şehir anlamında da kullanılır.’ demiştir. *Mecma‘u Bihâri’l-Envâr*’da da bu şekilde ifade edilmiştir. Allâme Seyyid Muhammed Murtazâ (ö. 1205/1791), *Tâcu’l-‘Arûs* ve *Kifâyetü’l-Mütehafliz*

²⁶⁴ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 160. Ayrıca bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, 103, 106, 93, 59, 60.

²⁶⁵ Ebû Dâvud, “Salât”, 210.

²⁶⁶ en-Nîmevî, Cûvâsâ’nın şehir olduğuna delâlet eden belirtileri yaklaşık bir sayfa uzunluğundaki bir bölümde muhtelif kaynaklar ve şiiirlerden delil getirerek izah etmiştir. Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 233-234.

²⁶⁷ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s.233-234.

²⁶⁸ Zuhruf, 43/31.

isimli eserlerinde ‘Kendisine binalar bitişen ve ikamet edilen her yer ‘karye’dir ve ‘karye’ bazen ‘şehir’ anlamında da kullanılır.’ demiştir. *el-Müntehab*’da fethalı olarak ‘el-Karye’ şeklinde geçmektedir.”²⁶⁹

2.7.10. Tashîf’e Değınmesi ve Yazma Nüşhalara Müracaatı

Hadiste nokta, hareke veya harf yanlışı yapmaya “tashîf”²⁷⁰ denir. Eserde gözümüze çarpan ve en-Nîmevî’nin muhakkik bir âlim olduğuna delâlet eden hususlardan biri de kendi kanaatince tashîf olması muhtemel ifadeleri belirtmesi, sebebini açıklaması ve ayrıca bazı eserlerin yazma nüshalarına müracaat etmek suretiyle, rivayetleri, matbu nüshalarıyla mukayese ederek anlamaya çalışmasıdır. Örneğın Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde geçen ve eserde 326 numara ile yer alan aşağıdaki rivayet bağlamında en-Nîmevî’nin mütalaası şu şekildedir:

عن قبيصة هلب عن أبيه رضي الله عنه قال رأيتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْصَرِفُ عَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ يَسَارِهِ، وَرَأَيْتُهُ - قَالَ: - يَضَعُ هَذِهِ عَلَى صَدْرِهِ، وَصَفَّ يَحْيَى: الْيَمْنَى عَلَى الْيُسْرَى فَوْقَ الْمَفْصِلِ.

“*Kabîsa b. Hûlb*’den rivayet edildiğine göre babası şöyle demiştir: ‘*Rasûlullah*’ı (farz namazdan sonra) sağdan da soldan da (cemaate) dönerken ve (namazda) bunu (ellerini) göğsünün üzerine koyarken gördüm.’ (Ravi) Yahya b. Saîd bu durumu, ‘sağ eli sol elinin bileği üzerine koyduğu’ şeklinde vasıflamıştır.”²⁷¹

Bu rivayeti Ahmed b. Hanbel rivayet etmiştir. İsnadı hasendir ancak (على صدره) ifadesi mahfûz değildir.”²⁷²

en-Nîmevî konuyla ilgili açıklamasına ta’lik kısmında şöyle devam etmiştir: “Ben derim ki: Ahmed b. Hanbel Vekî’ tarikiyle, Dârekutnî ise hem Abdurrahman b. Mehdî hem de Vekî’ tarikiyle, Süfyan → Simâk → Kabîsa b. Hûlb’den (Kabîsa’nın) babasının, ‘*Rasûlullah*’ı namazda sağ elini sol elinin üzerine koyuyorken (واضعاً يمينه) gördüm.’ dediğini rivayet etmiştir. Bu rivayette (على صدره) ifadesi yoktur.

Tirmizî ve İbn Mâce, Ebu’l-Ahves → Simâk → Kabîsa → tarikiyle Kabîsa’nın babasının şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: ‘*Rasûlullah* (sas.) bize imâm olur, sol elini sağ eliyle tutardı (فَيَأْخُذُ شِمَالَهُ بِيَمِينِهِ).’ Bu rivayette (على صدره) ifadesi yoktur.

²⁶⁹ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 233.

²⁷⁰ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 309.

²⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVI, 299. (No: 21967)

²⁷² en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 75.

Ahmed b. Hanbel, Şerîk → Simâk → Kabîsa tarikiyle Kabîsa'nın babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: 'Bir elini diğserinin üzerine koyardı. (ويضع إحدى يديه على الأخرى)'. Bu rivayette de (على صدره) ifadesi yoktur.

Böylelikle Ahmed b. Hanbel'in Yahya b. Saîd tarikiyle Süfyân'dan gelen rivayetinin, Süfyân ve Simâk'ın ravilerinden pek çoğunun rivayetine muhalif olduğu sabit oldu. Bundan dolayı bu rivayet mahfûz değildir. Bu araştırma sayesinde, 'Bu rivayette sıhhati zedeleyici bir illet yoktur' diyenlerin görüşü de bâtil olmuştur. (يضع) ifadesine gelince, ben de *Müsned*'in matbu ve yazma nüshalarında bu şekilde gördüm. İbn Hacer (ö. 852) *Fethu'l-Bârî*'de şöyle demiştir: 'İbn Huzeyme, Vâil hadisinde, Rasûlüllah'ın ellerini göğsünün üzerine koyduğunu (أنه وضعهما على صدره) rivayet etmiştir. Bezzâr (عند صدره) şeklinde, Ahmed b. Hanbel de Hülb et-Tâî hadisinde benzer şekilde rivayet etmiştir.²⁷³ Kalbime gelen odur ki, (يضع هذه على صدره) ifadesi kâtipten kaynaklı bir tashîftir. Doğrusu ise (يضع هذه على هذه) şeklindedir. Ravi Yahya'nın (اليمنى على اليسرى) şeklindeki tasviri ve diğer rivayetler de buna uygun düşmektedir.²⁷⁴

2.7.11. Zahiri İcmaya Muhalif Olan Bir Hadisi Tevil Etmesi

Ebû Sa'îd el-Hudrî'den (ra.) gelen bir rivayette Rasûlüllah'a (sas.) , "Hayız bezlerinin, köpek leşlerinin ve kokmuş nesnelerin atıldığı bir kuyu olan Buzâ'a kuyusundan abdest alabilir miyiz?" diye sorulmuş ve O da (sas.) "Su temizdir, onu hiç bir şey necis yapmaz."²⁷⁵ buyurmuştur. en-Nîmevî bu rivayet hakkında şöyle demiştir:

"İmâm Mâlik dahil ilim ehlinden birçoğu bu hadisi şuna delil getirmişlerdir: 'Su, içerisine necaset düşmesi sebebiyle necis olmaz. Su az olduğunda ise ancak suyun vasıfları değişirse necis olur.' Bu rivayetin zahiri, suyun hiçbir zaman necis olmayacağına delalet eder. Bu ise icmâ edilen görüşe aykırıdır. Bununla birlikte köpeğin kaptan su içmesi rivayeti ve diğer rivayetler 'suyun hiçbir zaman necis olmayacağı' hadisine muhaliftir. Bu hadisin doğru manası şudur: 'Necasetin kaybolmasıyla birlikte suyun tabî hali (temiz oluşu) devam eder ve su necis olarak kalmaz.' Bu hadis 'Arz (Toprak) necis olmaz' hadisi gibi anlaşılmalıdır. Zira bu hadis, 'Necâset izâle edildikten sonra arz hâlâ (buna rağmen) necis kalmaz' anlamındadır,

²⁷³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru Taybe, Riyâd 2005, II, 632.

²⁷⁴ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 75. Ayrıca bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 72, 97, 113, 195, 237.

²⁷⁵ Ebû Dâvud, "Tahâret", 34.

‘Necaset karışsa bile arz necis olmaz’ anlamında değil. İşte burada da kastedilen mana budur. Kısaca; topluluk Nebî’ye (sas.) Buzâ’a kuyusuna dair suâl ettiklerinde Allah Rasûlü (sas.), ‘Su temizdir, onu hiç bir şey necis yapmaz’ buyurarak onlara sanki şöyle cevap vermiştir: ‘Bu kuyu her ne kadar önceden dediğiniz gibi idiye de şuan böyle değildir. Bilakis ondaki necaset kaybolmuş ve artık temiz bir su haline gelmiştir.’ Tahâvî (ö. 321) *Me‘âni’l-Âsâr*’da şöyle demiştir: ‘Arz necis olmaz’ hadisinin manası, necaset izâle edildiğinde toprağın (hâlâ) necis olarak kalmayacağıdır, yoksa Allah Rasûlü (sas.) kendisinde necaset var iken toprağın temiz olduğunu kastetmemiştir. Allah Rasûlü’nün (sas.) Buzâ’a kuyusu hakkındaki ‘Su necis olmaz’ ifadesi de içerisinde necaset olması durumuna değil, necaset olmamasına dairdir.’ Ebû Nasr el-Akta‘ (ö. 1081) şöyle demiştir: ‘Nezâhetine, güzel kokuyu sevmesine, suyun içine sümkürmekten nehyetmesine rağmen Allah Rasûlü’nün (sas.) bu vasıftaki bir kuyudan abdest alıyor olduğu düşünülemez.’ Bu da göstermektedir ki bu durum cahiliyye döneminde idi ve Müslümanlar da bu kuyunun durumu hakkında şüpheyi düşmüşlerdi. Allah Rasûlü de (sas.) onlara kuyunun cahiliyye döneminde böyle olmasının, şuan temizlik durumuna etkisi olmadığını, bununla birlikte kuyunun pek çok kez boşaltıldığını açıklamıştır.”²⁷⁶

Yukarıda zikrettiğimiz hususlar haricinde en-Nîmevî bazı rivayetler arasında tercihte bulunmuş²⁷⁷, rivayetlerin zayıflığını hem senet hem metin merkezli²⁷⁸ veya sadece metin merkezli izah etmiş²⁷⁹, muhtarib olan rivayetlerin ızdırab sebebini açıklamış²⁸⁰, bir açıklaması sadedinde Ehl-i hadis hakkında “kendilerini Ehl-i hadis diye isimlendiren zahir ehli” ifadesini kullanmıştır.²⁸¹

2.8. Eserdeki Usûl Meseleleri

2.8.1. An‘anetü’l-Müdellis

Hadisi an edâ siğası kullanarak rivayet etmeye “an‘ane” denir.²⁸² “İmam’ın Arkasında Kıraat” bâbında yer alan 353 numaralı Ubâde b. Sâmit rivayetinde şöyle

²⁷⁶ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 12.

²⁷⁷ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 105.

²⁷⁸ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 224.

²⁷⁹ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 78.

²⁸⁰ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 25, 100-101, 125.

²⁸¹ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 237.

²⁸² Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 26.

denilmektedir: “Sabah namazında Rasûlullah’ın (sas.) arkasındaydık. Rasûlullah (sas.) namazda kıraat etti ve kıraatte zorlandı. Namazı bitirdiğinde, ‘*Herhalde siz imamınızın arkasında kıraat ediyorsunuz?*’ buyurdu; biz de ‘Evet Yâ Rasûlallah. Hızlıca okuyoruz.’ dedik. O da (sas.) ‘*Fatiha hariç imamın arkasında kıraat etmeyin. Zira Fâtihâ’yı okumayanın namazı olmaz!*’ buyurdu.”

Ebû Dâvud, Tirmizî ve Buhârî’nin rivayet ettiği bu hadis hakkında en-Nîmevî şöyle demiştir:

“Bu hadisin ravileri içerisinde Mekhûl ed-Dımeşkî yer almaktadır. Mekhûl tedlis yapan bir ravidir. Bu hadisi an‘ane ile rivayet etmiştir. Hafız ez-Zehebî *Mizân*’da şöyle demiştir:

‘Mekhûl ed-Dımeşkî, Dımeşk halkının müftîsi ve âlimidir. Pek çok âlim onun güvenilir olduğunu söylemiştir. İbn Sa‘d, ‘Bir grup muhaddis onu zayıf kabul etti.’ demiştir. Ben derim ki: Mekhûl tedlis yapan bir ravidir ve kaderi inkâr etmekle itham edilmiştir. Allah en iyi bilendir.’²⁸³

Zehebî (ö.748) *Tezkiretü’l-Huffâz*’da ise şöyle demiştir: ‘Mekhûl; Übeyy b. Ka‘b, Ubâde b. Sâmit, Hz. Âişe ve sahâbenin büyüklerinden çokça irsal ve tedlis yapar.’²⁸⁴

Ben derim ki: Böylelikle Mekhûl’ün sahâbeden çokça irsal ve tedlis yaptığı sabit olmuştur. Bu hadisi de sahâbeden Mahmud b. Rebî’den an‘ane ile rivayet etmiş; semâ‘ ve tahdîs siğası kullanmamıştır.

Buhârî, *Cüz’ü’l-Kırâe* isimli eserinde şöyle demiştir: ‘Mekhûl, Hirâm b. Muâviye ve Recâ b. Hayve, Mahmûd b. Rebî’den işittiklerini belirtmemişlerdir.’

Ben derim ki: Tedlis yapan bir ravinin an‘ane ile rivayet ettiği bir hadis, tedlis şüphesi olduğundan dolayı ihticâc edilemez. İbn Salah, *Mukaddime*’de şöyle demiştir: Bu konuda bir tafsil vardır. Müdellis ravinin rivayeti, semâ‘ ihtimali olan bir lafızla rivayet edilmiş ve hadisin bizzat işitildiği de beyan edilmemişse, mürsel hadis hükmündedir.

Nevevî, Müslim’in *Sahîh*’ine yazmış olduğu şerhin mukaddimesinde şöyle

²⁸³ Bkz. ez-Zehebî, *Mizân*, IV, 177.

²⁸⁴ Bkz. ez-Zehebî, *Tezkire*, I, 107.

demiştir: ‘Muhaddislerin çoğunun görüşü şudur: Müdellis bir ravinin, bizzat işittiğini beyan etmediği ihtimalli bir lafızla aktardığı rivayeti mürsel; (سمعت، حدثنا، أخبرنا) gibi bizzat işittiğini beyan eden lafızlarla aktardığı rivayeti ise sahihtir.’²⁸⁵

İbn Hacer de *Nüzhe*’de, ‘Tedlis yaptığı sabit olan ravi hakkındaki hüküm, âdil bir ravi ise, -sahih olan görüşe göre- kendisinden sadece tahdîs sığası kullanarak aktardığı rivayetlerin kabul edilmesidir.’²⁸⁶ demiştir.’²⁸⁷

2.8.2. Hükmen Merfû Olan Mevkûf Rivayet

Görünüşte bir sahabi veya tabîye ait olduğu hâlde, muhtevasının ancak vahiyle belirlenebilecek bir husus olması dolayısıyla Rasûlullah’dan -sallallahu aleyhi ve sellem- öğrenilmiş olması gereken, bu sebeple de merfû sayılan hadise hükmen merfû denir.²⁸⁸

Eserde geçen 903 numaralı rivayette, Hz. Ali’nin (ra.) “Mescid-i Câmi (herkesi toplayan büyük mescid) haricinde Cuma ve teşrik yoktur” dediği aktarılmıştır. en-Nîmevî, sahih bir eser olduğunu ifade ettiği bu rivayet hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

“Beyhakî *Ma’rife*’de şöyle demiştir: ‘Bu bilgi sadece Ali’den (ra.) rivayet edilmiştir. Nebî’ den (sas.) ise bu konuda herhangi bir şey rivayet edilmez.’ Ben derim ki: Mevkûf olan bu rivayet merfû hükmündedir. Çünkü bu akıl ile ulaşılamayacak bilgilerdendir. Irâkî *Şerhu Elfıyyeti’l-Hadîs*’te şöyle demiştir: ‘Sahâbî’den mevkûf olarak gelip akıl yoluyla (ulaşarak) söylenmesi mümkün olmayan hadisin hükmü merfû hadisin hükmüyle aynıdır.’ Fahrüddîn er-Râzî de *el-Mahsûl*’de böyle söylemiştir: ‘Sahâbî kendisinde ictihada mecâl olmayan bir söz söylediğinde, bu söz, o sahâbî hakkında hüsn-ü zann edildiğinden dolayı semâ’a (Allah Rasûlü’nden (sas.) bizzat işittiğine) hamledilir.’ Suyûtî ise *Tedribu’r-Râvî*’de, ‘Sahâbî’den gelip de akıl yoluyla (ulaşarak) söylenmesi mümkün olmayan ve kendisinde ictihada mecâl olmayan bir bilgi semâ’a hamledilir. Râzî ve birçok hadis imamı da bu yönde kesin

²⁸⁵ Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fî Şerhi Müslim İbni’l-Haccâc*, el-Matba’atü’l-Ezheriyye, Kahire 1969, I, s. 33.

²⁸⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 85.

²⁸⁷ en-Nîmevî, *Âsârü’s-Sünen*, s. 83.

²⁸⁸ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 176.

kanaat bildirmişlerdir.²⁸⁹ demiştir.”²⁹⁰

2.8.3. Sahâbe Mürseli

Bir sahâbînin yaşının küçüklüğünden, geç müslüman oluşundan veya Hz. Peygamber’in bulunduğu ortamda bulunmamasından dolayı duymadığı veya görmediği hâlde “Allah Rasûlü şöyle buyurdu/yaptı” şeklinde verdiği habere sahâbe mürseli denir.²⁹¹ Eserde yer alan 890 numaralı rivayette, Târik b. Şihâb’dan Allah Rasûlü’nün (sas.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Cuma Namazı haktır ve köle, kadın, çocuk ve hasta olmak üzere dört grup hariç cemaatle eda edilmesi tüm Müslümanlara farzdır.”²⁹²

en-Nîmevî bu rivayetin isnadının “mürsel ceyyid” olduğunu aktardıktan sonra şöyle demiştir:

“Ben derim ki: Ebû Dâvud şöyle demiştir: ‘Târik b. Şihâb Nebî’yi (sas.) görmüş, ondan bir şey işitmemiştir.’ Nevevî de *Hulâsa*’da, ‘Bu durum hadisin sıhhatini zedelememektedir. Çünkü bu, sahâbe mürselidir. Sahâbe mürseli de hüccettir ve bu hadis Buhârî ve Müslim’in şartlarına uygundur.’ demiştir. Irâkî şöyle demiştir: ‘Târik b. Şihâb’ın sahâbî olduğu sabit olduğuna göre bu hadis sahihtir ve nihâî noktası sahâbe mürseli olmasıdır ki o da âlimlerin çoğunluğuna göre hüccettir.’ Hafız İbn Hacer *el-İsâbe*’de şöyle demiştir: ‘Târik b. Şihâb’ın Nebî (sas.) ile karşılaştığı sabit olduğundan dolayı, o, sahih olan görüşe göre sahâbîdir. Ondaki herhangi bir şey işitmediği sabit olduğundan dolayı da rivayeti sahâbe mürseli olmaktadır. Sahâbe mürseli de sahih olan görüşe göre makbuldür.’²⁹³ Beyhakî de *Sünen*’inde şöyle demiştir: Bu hadiste her ne kadar irsâl de olsa bu ‘mürsel ceyyid’dir. Târik b. Şihâb da tâbiînin büyüklerinden ve kendisinden bir şey işitmese de Nebî’yi (sas.) görenlerdendir.”²⁹⁴

²⁸⁹ Bkz. Celâlüddîn es-Süyûtî, *Tedribu’r-Râvî fî Şerhi Takrîbi’n-Nevevî*, Mektebetü’l-Kevser, Riyâd 1994, I, s. 212.

²⁹⁰ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 241. Ayrıca bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 259.

²⁹¹ İbn Abbâs ve İbn Zübeyr gibi küçük sahabelerden bu tarzda pek çok hadis nakledilmiştir. Sahâbe mürseli hadisçilerin cumhûruna göre delil olarak kullanılır. Zira sahâbenin tâbiînden rivayeti çok nâdirdir. Ayrıca onlar tâbiînden yaptıkları rivayeti açıklarlar. Herhangi bir açıklamada bulunmadan “Allah Rasûlü şöyle buyurdu” dediklerinde onu bir başka sahâbiden duydukları düşünülür. Sahâbînin bir başka sahâbîyi senette zikretmemesi ise zararlı değildir. Bkz. et-Tahhân, *Mustalah*, s. 91.

²⁹² Ebû Dâvud, “Salât”, 215.

²⁹³ Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 2012, s. 760.

²⁹⁴ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 231.

2.8.4. İ'tidâd

Özellikle zayıf hadisin başka hadislerle desteklenmesine i'tidâd denir.²⁹⁵ Eserde “*Sadece Câmi Olan Şehirde Cuma Kılınır*” başlıklı bâbda 903 numarayla yer alan bir rivayette Hz. Ali'nin (ra.) “Mescid-i Câmi (herkesi toplayan büyük mescid) haricinde Cuma ve teşrik yoktur” dediği aktarılmıştır. en-Nîmevî bu rivayeti Abdürrezzâk, İbn Ebî Şeybe ve Beyhakî'nin rivayet ettiğini ifade etmiş ve ta'lik kısmında her bir rivayetin senetlerini verirken şöyle demiştir:

“Beyhakî dedi ki: ‘Bize Ali b. Ahmed b. Abdân haber Verdi: Dedi ki: Bize Ebû Bekr b. Mahmûye rivayet etti: Dedi ki: Bize Ca'fer b. Muhammed el-Kalânîsî rivayet etti: Dedi ki: Bize Âdem rivayet etti: Dedi ki: Bize Şu'be, Zübeyd el-Yâmî → Sa'd b. Ubeyde → Ebû Abdurrahmân es-Sülemî kanalıyla rivayet etmiştir ki Hz. Ali (ra.) ‘Mescid-i Câmi (herkesi toplayan büyük mescid) haricinde Cuma ve teşrik yoktur’ demiştir. Sevrî de Zübeyd'den mevkûf olarak aynı şekilde rivayet etmiştir.’

Ben derim ki: Bu rivayetin isnadı sahihtir. Hâris el-A'ver de Hz. Ali'den (ra.) olan rivayetiyle Abdurrahman es-Sülemî'ye mütabaat etmiştir. Hâris'in bu rivayeti her ne kadar zayıf da olsa i'tidâd için yeterlidir.”²⁹⁶

2.9. en-Nîmevî'nin Tenkitçi Yönü

Tezimizin birinci bölümünde en-Nîmevî'nin bir hadis münekkidi olarak tanındığını ifade etmiştik. en-Nîmevî'nin bazı rivayetleri değerlendirmedeki yaklaşımları ve bir kısım ilim ehline yönelik itirazları incelendiğinde onun tenkitçi yönü açık bir şekilde görülmektedir. en-Nîmevî tespit edebildiğimiz kadarıyla yirmi muhaddise muhtelif bağlamlarda itirazları bulunmaktadır. Biz bu itirazları üç başlık altında aktararak en-Nîmevî'nin tenkitçi yönünü ortaya koymaya çalışacak; bir âlime birden fazla itirazı varsa bunlardan bir tanesini zikredip diğerlerine sadece dipnot kısmında işaret etmekle yetineceğiz.

2.9.1. İsnad Tenkidi

en-Nîmevî'nin rivayetlerin sıhhat derecelerine dair aktardığı değerlendirmelerin bazen muhtelif muhaddislere bazen de kendine ait

²⁹⁵ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 144.

²⁹⁶ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 11.

değerlendirmeler olduğunu aktarmıştık. Bu bağlamda en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*'deki çeşitli rivayetler hakkında isnad merkezli sıhhat değerlendirmesi yapan bazı muhaddislerin görüşlerine katılmamış, gerekçelerini ise eserin ta'lik kısmında sunmuştur. en-Nîmevî'nin bu noktadaki eleştirilerine konu olan muhaddislere baktığımızda karşımıza şu isimler çıkmaktadır: İbn Ebî Hâtim (ö. 327), Dârekutnî (ö. 385), İbnü'l-Cevzî (ö. 597), Nevevî (ö. 676), Zehebî (ö. 748), İbn Hacer (ö. 852). Biz burada bu isimlere yönelik tenkitleri izah etmeye çalışacağız:

1. Eserde “*Cuma Günü Nebî'ye (sas.) Salât Getirmenin Fazîleti*” bâbında 915 numara ile yer alan ve Evs b. Evs'ten (ra.) aktarılan bir rivayette o şöyle demiştir:

عَنْ أَوْسِ بْنِ أَبِي أَوْسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِنَّ مِنْ أَفْضَلِ أَيَّامِكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِيهِ خُلِقَ آدَمُ وَفِيهِ قُبُضَ وَفِيهِ النَّفْخَةُ وَفِيهِ الصُّعْقَةُ فَأَكْثَرُوا عَلَيَّ مِنَ الصَّلَاةِ فِيهِ فَإِنْ صَلَّاتُكُمْ مَعْرُوضَةٌ عَلَيَّ قَالَ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَكَيْفَ تُعَرِّضُ صَلَاتُنَا عَلَيْكَ وَقَدْ أَرْمَتَ يَقُولُونَ بَلَيَّتَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ حَرَّمَ عَلَى الْأَرْضِ أَجْسَادَ الْأَنْبِيَاءِ

“Evs b. Evs'ten rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sas.) şöyle buyurdu: ‘Şüphesiz Cuma günü sizin en efdal günlerinizdendir. Âdem o günde yaratılmış ve ruhu o günde kabzedilmiştir. Birinci ve ikinci nefhalar o gündedir. Bu sebeple o günde bana çok çok salavât getiriniz. Çünkü sizin salavâtınız bana arz olunur.’ Evs dedi ki: ‘Ashâb, ‘Yâ Rasûlallah, senden hiçbir şey kalmadığı halde (bununla, ‘çürüdüğü halde’ demek istiyorlardı) salavâtımız sana nasıl arz olunur? dediler. Rasûlullah da (sas.) ‘Allah (Azze ve Celle) nebîlerin cesetlerini arza haram kıldı.’ buyurdu.”²⁹⁷

en-Nîmevî bu rivayeti Ebû Dâvud, Nesâî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiğini ve isnadının sahih olduğunu belirttikten sonra şu ifadelerle İbn Ebî Hâtim'e (ö. 327) itiraz etmiştir:

“Hâkim en-Neysâbûrî bu rivayeti *Müstedrek*'te senediyle birlikte rivayet etmiş ve ‘Bu rivayet Buhârî'nin şartlarına göre sahihtir. Buhârî ve Müslim bunu rivayet etmemişlerdir.’ demiştir. İbn Ebî Hâtim *el-İlâ*'de, babasından, ‘Bu hadis münkerdir. Çünkü isnadında ‘münkeru'l-hadîs’ bir ravi olan Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir bulunmaktadır.’ şeklinde bir görüş aktarıldığını zikretmiştir. Ebû Hâtim bu görüşünde yanılmıştır. Çünkü ‘münkeru'l-hadîs’ olan ravi Abdurrahman b. Yezîd b. Temîm'dir. Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir ise cumhura göre sika bir ravidir ve muhaddislerden bir grup onunla ihticâc etmişlerdir. İbn Hacer *Takrîb*'de şöyle demiştir: Abdurrahman

²⁹⁷ Ebû Dâvud, “Salât”, 208.

b. Yezîd b. Câbir el-Ezdî Ebû Atebe eş-Şâmî ed-Dârânî, yedinci tabakadan sika bir ravidir.”

en-Nîmevî bahsi geçen ravi hakkında İbn Hacer’in *Fethu’l-Bârî*’deki ifadelerini de aktardıktan sonra şöyle demiştir:

“Ben derim ki: Bu hadis Hüseyin b. Ali el-Cu‘fî → Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir → Ebu’l-Eş’as es-San’ânî tarikiyle rivayet edilmiştir. Zehebî *Mîzân*’da Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir’in tercemesinde şöyle demiştir: ‘İbn Asâkîr dedi ki: Abdurrahman b. Yezîd; Ebu’l-Eş’as es-San’ânî, Ebû Kebşe es-Selûlî ve pek çok kimseden rivayet etmiştir. Kendisinden de oğlu Abdullah, Velîd b. Müslim, İbn Şâbûr, Huseyn el-Cu‘fî gibi raviler rivayet etmiştir.’ Böylelikle bu hadisin ravisinin Abdurrahman b. Yezîd b. Temîm değil de Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir el-Ezdî Ebû ‘Atebe ed-Dîmeşkî olduğu sabit oldu. Böylelikle İbnü’l-‘Arabî’nin (ö. 543) ‘Bu hadis sabit değildir’ sözünün doğru olmadığı da ortaya çıkmıştır.²⁹⁸

2. Eserde “*Tüm Namazlarda İmamın Arkasında Kıraati Terk Etmek*” bâbında 364 numara ile yer alan ve Ali b. Abdullah b. Mübeşşir → Muhammed b. Harb el-Vâsîtî → İshâk el-Ezrak → Ebû Hanîfe → Mûsâ b. Ebî Âişe → Abdullah b. Şeddâd vasıtasıyla Hz. Câbir’den (ra.) aktarılan bir rivayette o şöyle demiştir:

عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ كَانَ لَهُ إِمَامٌ فَقَرَأَهُ الْإِمَامُ لَهُ قِرَاءَةً

“*Rasûlüllah (sas.) şöyle buyurdu: Kim imama tâbî ise, imamın kıraati onun kıraati demektir.*”²⁹⁹

en-Nîmevî “İsnadı sahihtir” dediği ve ravileri arasında Ebû Hanîfe’nin de bulunduğu bu rivayet bağlamında Dârekutnî’ye (ö. 385) şöyle itiraz etmiştir: “Dârekutnî, ‘Bunu Musâ b. Ebî Âişe’den Ebû Hanîfe ve el-Hasen b. İmâre dışında kimse merfû ve muttasıl olarak rivayet etmemiştir. Bu ikisi de zayıf ravilerdir.’ diyerek bu hadisi illetli kabul etmiştir. Başka bir yerde ise şöyle demiştir: ‘Bu hadisi Süfyân es-Sevrî, Şu‘be, İsrâîl b. Yûnus, Şerîk, Ebû Hâlid ed-Dâlânî, Ebu’l-Ahves, Süfyân b. Uyeyne, Cerîr b. Abdülhumeyd ve diğerleri Musâ b. Ebî Âişe’den, o da Abdullah b. Şeddâd’dan, Abdullah b. Şeddâd da Allah Rasûlü’nden (sas.) mürsel olarak rivayet etmişlerdir. Doğrusu budur.’ Ben derim ki: Dârekutnî’nin bu ifadesi açık bir hatadır.

²⁹⁸ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 243.

²⁹⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Me‘âni’l-Âsâr*, I, 217. (No: 1294)

Çünkü onun, ‘Bunu Ebû Hanîfe ve el-Hasen b. İmâre dışında Câbir’den kimse merfû ve muttasıl olarak rivayet etmemiştir’ ifadesi, Hâfız Ahmed b. Menî’in, *Müsned*’inde aktarmış olduğu şu rivayetle reddedilir:

‘Bize İshâk el-Ezrak haber verdi: Bize Süfyân ve Şerîk → Musâ b. Ebî Âişe → Abdullah b. Şeddâd → Câbir’den rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sas.) şöyle buyurmuştur: *Kim imama tâbî ise, imamın kıraati onun kıraati demektir.*’

Bu rivayetin tüm ravileri sikadır. Böylelikle iki ravinin Ebû Hanîfe’ye mütabaatı sabit olmuştur. Bunlardan biri Süfyân, diğeri ise Şerîktir. Sika bir ravi hadisi bazen muttasıl olarak bazen de mürsel olarak rivayet edebilir. Bu hadisin Dârekutnî ve diğerlerinin eserlerinde -her ne kadar zayıf da olsa- birbirlerini destekleyen başka tarikleri de vardır.

Dârekutnî’nin, Ebû Hanîfe ve el-Hasen b. İmâre’nin zayıf raviler olduğu iddiasına gelince; evet, el-Hasen b. İmâre zayıf bir ravidir. Ancak onun Ebû Hanîfe hakkındaki cerhi gerçekten bâtıldır. Aynı şekilde -Zehebî’nin Mizân’da naklettiği üzere- İbn Adiyy’in Ebû Hanîfe’yi zayıf kabul etmesi de doğru değildir. Çünkü cerh ve ta’dil ilminin imamı Yahyâ b. Ma’in ve Ali İbnü’l-Medînî, İmam Ebû Hanîfe’nin sika olduğunu söylemişler; imamların çoğunluğu da onu övmüşlerdir:

Hâfız el-Mizzî (ö. 742) *Tehzîbü’l-Kemâl*’de şöyle demiştir: ‘Muhammed b. Sâd el-Kûfî şöyle dedi: ‘Yahyâ b. Ma’in’i şöyle derken işittim: Ebû Hanîfe sika bir ravi idi, hıfzında bulunmayan bir hadisi rivayet etmezdi.’ Sâlih b. Muhammed el-Esedî şöyle demiştir: ‘Yahya b. Ma’in’i şöyle derken işittim: Ebû Hanîfe hadiste sika bir ravidir.’ Ahmed b. Muhammed b. el-Kâsım b. Arar, Yahyâ b. Ma’in’in ‘Ebû Hanîfe sika bir ravidir’ dediğini, bir keresinde de ‘Ebû Hanîfe bize göre sıdk ehliendir ve yalanla itham edilmemiştir’ dediğini söylemiştir.³⁰⁰

Zehebî (ö. 748) *Tezhîbü Tehzîbi’l-Kemâl*’de şöyle demiştir: ‘Sâlih b. Muhammed Cezere ve diğerleri şöyle demiştir: ‘Yahyâ b. Ma’in’i şöyle derken işittim: Ebû Hanîfe hadiste sika bir ravidir.’ Ahmed b. Muhammed b. Mahrez, Yahyâ b. Ma’in’in ‘Ebû Hanîfe sikadır’ dediğini rivayet etmiştir.³⁰¹

³⁰⁰ Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fî Esmâ’i’r-Ricâl*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1992, XXIX, 424.

³⁰¹ ez-Zehebî, *Tezhîbü Tehzîbi’l-Kemâl fî Esmâ’i’r-Ricâl*, el-Fârûku’l-Hadîse, Kahire 2004, IX, 219.

Hafız İbn Abdülberr şöyle demiştir: ‘Ebû Hanîfe’den rivayet edenler onu sika kabul etmişler ve hakkında menfî konuşanlardan çok onu övmüşlerdir. Ali İbnü’l-Medînî şöyle demiştir: ‘Sevrî ve İbnü’l-Mübârek Ebû Hanîfe’den rivayet etmiştir. O sika bir ravidir.’³⁰²

Hafız İbnü’l-Esîr el-Cezerî *Câmi’u’l-Usûl*’de şöyle demiştir: ‘Ebû Hanîfe’nin menkıbeleri ve faziletlerini anlatmaya çalışsak; sözü uzatırız da yine de amacımıza ulaşamayız. Çünkü o; âlim, ilmiyle âmil, zâhid, âbid, takvâ sahibi, şeriat ilimlerinde imâm ve kendisinden râzı olunmuş biri idi.’³⁰³

Zehebî *Tezkiretü’l-Huffâz*’da şöyle demiştir: ‘Ebû Hanîfe takvâ sahibi, ilmiyle âmil, âbid, şanı büyük bir imâm idi. Yöneticilerin hediyelerini kabul etmezdi.’³⁰⁴

Ben derim ki: Tüm bu görüşler sayesinde İmam Ebû Hanîfe’nin hadiste sika, şeriat ilimlerinde imâm olduğu sabit oldu. Dolayısıyla Dârekutnî ve İbn Adıyy’in Ebû Hanîfe’nin zayıf olduğunu söylemelerine itimat edilemez. Ayrıca onların cerhi mübhem bir cerhtir. Hadis usulünde tahkik edildiği üzere, adaleti sabit olan bir ravi hakkındaki mübhem cerhler kabul edilmez.’³⁰⁵

3. Eserde “*Tesbîh Namazı*” bâbında 764 numara ile yer alan ve Abdullah b. Abbâs’tan (ra.) gelen bir rivayette o şöyle demiştir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِلْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمَطْلَبِ يَا عَبَّاسُ يَا عَمَّاهُ أَلَا أُعْطِيكَ أَلَا أَمْنَحُكَ أَلَا أَحْبُوكَ أَلَا أَفْعَلُ بِكَ عَشْرَ خَصَالٍ إِذَا أَنْتَ فَعَلْتَ ذَلِكَ غُفِرَ اللَّهُ لَكَ ذَنْبُكَ أَوَّلُهُ وَآخِرُهُ قَدِيمُهُ وَحَدِيثُهُ خَطَاهُ وَعَمَدُهُ صَغِيرُهُ وَكَبِيرُهُ سِرُّهُ وَعَلَانِيَتُهُ عَشْرُ خَصَالٍ أَنْ تُصَلِّيَ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ تَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكَعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَسُورَةً فَإِذَا فَرَغْتَ مِنَ الْقِرَاءَةِ فِي أَوَّلِ رَكَعَةٍ وَأَنْتَ قَائِمٌ قُلْتَ سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ خَمْسَ عَشْرَةَ مَرَّةً ثُمَّ تَرَكِعَ فَتَقُولُهَا وَأَنْتَ رَاكِعٌ عَشْرًا ثُمَّ تَرْفَعُ رَأْسَكَ مِنَ الرُّكُوعِ فَتَقُولُهَا عَشْرًا ثُمَّ تَهْوِي سَاجِدًا فَتَقُولُهَا وَأَنْتَ سَاجِدٌ عَشْرًا ثُمَّ تَرْفَعُ رَأْسَكَ مِنَ السُّجُودِ فَتَقُولُهَا عَشْرًا ثُمَّ تَسْجُدُ فَتَقُولُهَا عَشْرًا ثُمَّ تَرْفَعُ رَأْسَكَ فَتَقُولُهَا عَشْرًا فَذَلِكَ خَمْسَ وَسَبْعُونَ فِي كُلِّ رَكَعَةٍ تَفْعَلُ ذَلِكَ فِي أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ إِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تُصَلِّيَهَا فِي كُلِّ يَوْمٍ مَرَّةً فَافْعَلْ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فِي كُلِّ جُمُعَةٍ مَرَّةً فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فِي كُلِّ شَهْرٍ مَرَّةً فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فِي كُلِّ سَنَةٍ مَرَّةً فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فِي عُمْرِكَ مَرَّةً

³⁰² Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *Câmi’u Beyânî’l-’İlm ve Fazlihî ve mâ Yenbağî fî Rivâyetihî ve Hamlihî*, Ebu’l-Eşbâl ez-Züheyrî (thk.), Dâru İbni’l-Cevzî, 1994, II, 1083-84.

³⁰³ Ebû’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Câmiu’l-Usûl li-Ehâdisi’r-Resûl*, Abdülkâdir Arnaûd (thk.), Mektebetü’l-Halvânî, 1969, XII, 952-953.

³⁰⁴ Bkz. ez-Zehebî, *Tezkire*, I, 168.

³⁰⁵ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 96-97. Dârekutnî’ye yönelik üçüncü itiraz için bkz. en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 45.

“Rasûlüllah (sas.) Abbâs b. Abdulmuttalib’e şöyle buyurmuştur: ‘Ey Abbâs, Ey Amcacığım! Sana bir iyilik yapmayayım mı? Sana bağıшта bulunmayayım mı? Sana ikram etmeyeyim mi? Sana on haslet(in hatırlatmasını) yapmayayım mı? Eğer sen bunu yaparsan, Allah senin bütün günahlarını önceki-sonraki, eskisi yenisi, hatâen yapılanı kasten yapılanı, küçüğünü büyüğünü, gizlisini alenîsini- yani hepsini affeder. Bu on haslet şunlardır: Dört rekât namaz kıalarsın, her bir rekâtta Fâtîha Sûresi ve bir sûre okursun. Birinci rekâtta kıraati tamamladın mı, ayakta olduğun hâlde on beş kere “Subhânallahi velhamdülillahi ve lâîlâhe illallahu vallahu ekber” diyeceksin. Sonra rükû yapıp, rükûda iken aynı kelimeleri on kere söyleyeceksin, sonra başını rükûdan kaldıracaksın, aynı şeyleri onar kere söyleyeceksin. Sonra secde edip, secdede iken onları onar kere söyleyeceksin. Sonra başını secdeden kaldıracaksın, onları onar kere söyleyeceksin. Sonra tekrar secde edip aynı şeyleri onar kere söyleyeceksin. Sonra başını kaldırır, bunları on kere daha söylersin. Böylece her bir rekâtta bunları yetmiş beş defa söylemiş olursun. Aynı şeyleri dört rekâtta yaparsın. Dilersen bu namazı her gün bir kere kıl. Her gün yapamazsan haftada bir kere yap, haftada yapamazsan her ayda bir kere yap. Ayda olmazsa yılda bir kere yap. Yılda da yapamazsan hiç değilse ömründe bir kere yap.”³⁰⁶

en-Nîmevî bu rivayete dair açıklamalarında İbnü’l-Cevzî (ö. 597) ile birlikte başka âlimlere de itirazda bulunmuştur. Şöyle ki:

“Bu rivayetin isnadı sahihtir. İlim ehlinin bu hadis hakkındaki sözleri farklılık arz etmektedir: Allâme İbnü’l-Cevzî bu hadisi *el-Mevzû’ât* isimli eserinde zikretmiş ve ‘Bu rivayetin isnadında meçhûl bir ravi olan Musâ b. Abdülaziz bulunmaktadır.’ demiştir. Zehebî Mizân’da, Musâ b. Abdülaziz’in tercemesinde, ‘Onun hadisleri münkerâtıdır.’ demiştir. Ukaylî, ‘Tesbîh namazı hakkında sabit olmuş bir hadis yoktur.’ demiş; İbnü’l-‘Arabî de ‘Tesbih namazı hakkında sahih ya da hasen derecesinde bir hadis yoktur.’ demiştir. Nevevî *Şerhu’l-Mühezzeb*’de, ‘Tesbîh namazı hadisi zayıftır, bu namazın müstehap oluşu da bana göre tartışmalıdır. Çünkü bu namazda namazın bilinen şekli değişmektedir. Dolayısıyla yapılmaması gerekir. Tesbih namazı hadisi sabit değildir.’ İbn Teymiyye *Minhâcu’ş-Şerî’a*’da şöyle demiştir: ‘Tesbih namazı hadisine gelince, hakkında iki görüş vardır: İki görüşün en

³⁰⁶ Ebû Dâvud, “Tatavvu”, 14.

açık olanı, ilim ehlerinden bir grup doğru olduğuna inanıyor olsa da, bu hadisin yalan olduğudur.’

İbn Hacer *et-Telhis*’te şöyle demiştir: ‘Gerçek şu ki, bu hadisin tüm tarikleri zayıftır. İbn Abbâs’ın (ra.) hadisi her ne kadar hasen şartlarına yakın olsa da şâzz bir hadistir. Çünkü onun bu hadisi bu hususta yalnız kalmıştır; muteber bir tarikle gelmiş olan mütabi’i ve şahidi yoktur ve tesbih namazının şekli diğer namazların şeklerinden farklıdır. Mûsa b. Abdülaziz sadık, salih bir ravi olsa da onun tarafından böyle bir teferrüde ihtimal verilmez. Nitekim İbn Teymiyye ve el-Mizzî bu hadisi zayıf kabul etmiş; Zehebî de bu hadis hakkında tevakkuf etmiştir. Bu görüşleri İbnü’l-Hâdî *Ahkâm* isimli eserinde onlardan nakletmiştir.’

Ben derim ki: Bu görüşler her ne kadar büyük âlimlerden bir grubun görüşü olsa da, gerçek şu ki, bu hadis -mevzu ve yalan olmak bir yana- zayıf bile değil, bilakis hasen derecesindedir. Hâfızların bir kısmı Allâme İbnü’l-Cevzî’nin dediğini hoş bulmamış ve açık bir şekilde reddetmişlerdir.

Zerkeşî *Tahrîcü Ehâdisi’s-Şerhi’l-Kebîr*’de şöyle demiştir: ‘İbnü’l-Cevzî, tesbih namazı hadisini *el-Mevzûât*’ta rivayet etmekle şüphesiz hata etmiştir. Çünkü İbnü’l-Cevzî bu hadisi üç farklı tarikle rivayet etmiştir. Birinci tarihi İbn Abbâs’ın (ra.) tarikidir ki mevzû olmak bir yana, zayıf bile değil, sahihtir. İbnü’l-Cevzî’nin bu tarihi illetli kabul edebileceği en uç nokta, Mûsa b. Abdülaziz’dir. İbnü’l-Cevzî onun hakkında ‘meçhûl’ demiştir. Halbuki böyle değildir. Nitekim ondan Bîşr b. el-Hakem, oğlu Abdurrahman, İshâk b. Ebî İsrâîl, Zeyd b. el-Mübârek es-San’ânî ve diğerleri rivayette bulunmuştur. İbn Mâ’in ve Nesâî, Musâ b. Abdülaziz hakkında ‘ليس به بأس’³⁰⁷ demişlerdir. Mûsâ b. Abdülaziz’in cehâleti sabit olmuş olsa bile isnâdında yalanla itham edilen bir ravi olmadığı sürece hadisinin mevzû olması gerekmez. Tesbih namazı hadisinin diğer iki tarikinde ise zayıflık vardır. Zayıf olmaları ise mevzû olmalarını gerektirmez.’

en-Nîmevî; Hâfız el-Münzirî, Suyûtî ve el-Mizzî’den konuya dair birtakım açıklamaları da aktardıktan sonra sonuç olarak şöyle demiştir:

³⁰⁷ Ta’dîlin Zehebî ve Irâkî’ye göre üçüncü, Sehâvî’ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir siga. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis, yazılır ve araştırılır/incelenir. Bkz. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 163.

“Bu görüşler, bu hadisin muhaddislerden bir gruba göre zayıf olmadığına delalet etmektedir. Gerçek budur. Nevevî’ye gelince onun bu konudaki ifadeleri farklılık arz etmektedir. *Şerhu’l-Mühezzeb*’de bu hadisi zayıf kabul etmişken *Tehzîbü’l-Esmâ ve’l-Lüğât*’da ise şöyle diyerek hasen olduğunu ifade etmiştir: ‘Tesbih namazı hakkında Tirmizî ve diğerlerinin kitaplarında hasen bir hadis nakledilmiştir. Ashâbımızdan Muhâmilî ve diğerleri de onu zikretmiştir. Tesbih namazı güzel bir sünnettir.’ Hâfız İbn Hacer’e gelince onun sözleri de birbirine zıttır. *et-Telhîs*’te ‘İbn Abbâs hadisi şâzzdır’ diyerek bu hadisi zayıf kabul etmiştir. *el-Hisâlü’l-Müfekkira* ve *Emâli’l-Ezkâr* isimli eserlerinde ise hasen olduğu görüşüne meyl etmiş ve bu hadisin muteber bir vecihten şâhidini zikretmiştir. Bu şâhid, Ebû Dâvud’un rivayet etmiş olduğu el-Ensârî hadisidir. İbn Hacer, ‘Bu hadisin senedi hasen derecesinden aşağı değildir.’ demiştir. Tesbih namazı hadisi için Abdullah b. Amr hadisi olan bir şâhid daha zikretmiş ve ‘بإسناد لا بأس به’³⁰⁸ demiştir. İbn Hacer tesbîh hadisi için başka tarikler de zikretmiştir. Bunlar her ne kadar zayıf olsa da İbn Abbâs hadisini güçlendirmektedir. Dolayısıyla bu hadisin hasen oluşunda şüphe yoktur. Bilakis onun için ‘sahih li ğayrihi’ denilebilir.”³⁰⁹

4. Tezimizin “*Eserdeki Usûl Meseleleri*” başlığının bir alt başlığı olan “*İ’tidâd*” kısmındaki 903 numarayla yer alan rivayette Hz. Ali’nin (ra.) “Mescid-i Câmî (herkesi toplayan büyük mescid) haricinde Cuma ve teşrik yoktur” dediği aktarılmıştı. en-Nîmevî bu rivayete dair açıklamalarının son kısmında şöyle diyerek Nevevî’ye (ö. 676) itiraz etmiştir:

“Nevevî’nin ‘Hz. Ali (ra.) hadisi zayıftır, zayıf olduğunda ittifak edilmiştir. Mevkûf bir rivayettir ve zayıf, munkatı bir senetle nakledilmiştir.’ ifadesine gelince, bu, (yukarıda) sahih isnadlarla zikrettiğimiz Ebû Abdurrahman es-Sülemî → Hz. Ali vasıtasıyla gelen hadislerle reddedilmiştir. Nevevî, Hz. Ali (ra.) hadisine sanki sadece Hâris → Hz. Ali senediyle vakıf olmuştur (bu ifadesi de bundan dolayıdır)”³¹⁰

5. “*Namazda Elleri Göbeğin Üzerine Koymak*” bâbında 328 numara ile yer

³⁰⁸ *Lâ Be’su Bih*: Ta’dîlin Zehebî ve Irâkî’ye göre üçüncü, Sehâvî’ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir siga. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i’tibâr için alınır. Aydınî, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 159.

³⁰⁹ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 201-203.

³¹⁰ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 240.

alan ve Cerîr ed-Dabbî'den gelen bir rivayette o şöyle demiştir: “Hz. Ali’yi (ra.) (namazda) sol bileğini sağ eliyle kavrayarak (ellerini) göbeğinin üzerine koyarken gördüm.”

en-Nîmevî, Ebû Dâvud’un naklettiği bu rivayetteki “göbeğinin üzerine” ifadesinin gayr-ı mahfûz olduğunu belirtmiş ve rivayete dair açıklamasından sonra Zehebî’ye (ö. 748) şöyle itiraz etmiştir: “Allâme İbnü’t-Türkmânî, Zehebî’nin *Mizân*’da Cerîr ed-Dabbî hakkında ‘لا يعرف’ demiş olması sebebiyle bu rivayeti illetli kabul etmiştir. Ancak bu tartışmaya açıktır. Çünkü Buhârî *Sahîh*’inde, isnadında Cerîr’in de olduğu muallak bir rivayet nakletmiştir. Hâkim, *Müstedrek*’te isnadında Cerîr ed-Dabbî’nin bulunduğu bir hadis rivayet etmiştir. İbn Hibbân da Cerîr’i sika raviler içerisinde zikretmiştir. Cerîr’den oğlu Ğazvân rivayette bulunmuştur. Muâviye b. Sâlih, Ebû’l-Hakem → Cerîr vasıtasıyla Ubâde b. Sâmit’ten başka bir hadis rivayet etmiştir. Böylelikle onun hakkındaki cehâlet ortadan kalkmıştır. Bundan dolayı Hafız İbn Hacer *Takrîb*’de ‘Cerîr ed-Dabbî, Fudayl b. Ğazvân’ın babasıdır, makbul bir ravidir.’ demiştir.”³¹¹

6. Eserde “*Sütretü’l-Musallî*” bâbında 288 numara ile yer alan ve Ebû Hureyre’den (ra.) rivayet edilen bir hadiste Allah Rasûlü (sas.) şöyle buyurmuştur:

إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيَجْعَلْ تَلَقَاءَ وَجْهِهِ شَيْئًا، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَلْيَنْصِبْ عَصًا، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ عَصًا فَلْيُخِطْ
خَطًّا، ثُمَّ لَا يَضْرِبْهُ مَا مَرَّ أَمَامَهُ

“Sizden birisi namaza durduğunda önüne bir şey koysun. Hiçbir şey bulamazsa bir sopa diksın, sopa da yoksa önüne bir çizgi çizsin. Bundan sonra önünden ne geçerse geçsin ona zarar vermez.”³¹²

en-Nîmevî bu rivayeti Ebû Dâvud, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel’in naklettiğini, isnadının da zayıf olduğunu belirttikten sonra İbn Hacer’e (ö. 852) itiraz ederek şöyle demiştir:

“İbn Salâh bu rivayeti ‘Muztarib fi’l-İsnâd’a örnek olarak zikretmiş, İmam Şâfiî bu rivayetin zayıf olduğuna işaret etmiş; Nevevî de, ‘Hat (çizgi) hadisini Ebû Dâvud rivayet etmiştir. Bu rivayette za’f ve ıztırâb vardır.’ demiştir. Hâfiz İbn Hacer’e şaşılır! O, *Bulûğu’l-Merâm*’da şöyle demiştir: ‘İbn Hibbân bu rivayeti sahih kabul

³¹¹ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 76-77. Zehebî’ye yönelik diğer iki itiraz için bkz. a.e., s. 87, 206.

³¹² Ebû Dâvud, “Salât”, 103.

etmiştir. Onun muztarip olduğunu iddia edenin görüşü de isabetli değildir. Bilakis bu rivayet hasendir.’ Ben derim ki: Bu rivayetin senedinde Ebû Amr b. Muhammed b. Hureys vardır. Zehebî onun hakkında (لا يعرف) demiş, İbn Hacer ise *Takrîb*’de onun için (مجهول) demiştir. Onun meçhul oluşu bu hadisin zayıf olması için yeterlidir.”³¹³

en-Nîmevî isnadla ilgili eleştirilerinde İbn Hacer ve Zehebî’nin eserlerinden sıkça istifade etmiş ancak yer yer bu iki muhaddise katılmadığını ifade etmekten de geri durmamıştır.

2.9.2. Metin Tenkidi

Âsâru’s-Sünen’deki bazı rivayetler muhaddislerin bir kısmı tarafından şâzz kabul edilmiş, bazı rivayetlerdeki ziyade lafızların sabit olmadığı, ravilerin bazı lafızları rivayette teferrüd ettiği/tek kaldığı ifade edilmiştir. en-Nîmevî bu noktada hadislerin diğer tariklerini de ele alarak itiraz edilen rivayetlerin şâzz olmadığını, ziyade lafızların sabit olduğunu ya da ravilerin teferrüd etmediğini ispat etmeye çalışmıştır. Ayrıca bazı rivayetlerin cem edilerek nasıl anlaşılması gerektiğini de ifade etmiştir. Tüm bu hususlar rivayetin metniyle ilgili hususlar olduğu için müellifin bu noktadaki eleştirilerini “*Metin Tenkîdi*” başlığı altında zikrediyoruz. en-Nîmevî’nin bu noktada eleştiri yönelttiği muhaddisler şunlardır: Buhârî (ö. 256), Ebû Dâvud (ö. 275), İbn Kuteybe (ö. 276), Dârekutnî (ö.385), Ebû Hâtim (ö. 277), Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405), İbnü’l-Kattân el-Mağribî (ö. 628), İbnü’l-Kayyım (ö. 751), Beyhakî (ö. 458). Biz burada bu isimlere yönelik tenkitleri izah etmeye çalışacağız:

1. Eserde “*Vitir Namazında Kunût Okumak*” bâbında 630 numara ile yer alan ve Übeyy b. Ka’b’dan aktarılan bir rivayette o şöyle demiştir:

عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُوتِرُ فَيَقْنُتُ قَبْلَ الرُّكُوعِ

“*Rasûlüllah (sas.) vitir namazını kılar, (son rek’atta) rükû’dan önce kunût okurdu.*”³¹⁴

en-Nîmevî bu rivayeti İbn Mâce ve Nesâî’nin rivayet ettiğini ve isnadının da sahih olduğunu ifade ettikten sonra şu ifadelerle Ebû Dâvud’a (ö. 275) itiraz etmiştir:

“İbn Mâce ve Nesâî bu rivayeti, Ali b. Meymûn er-Rakkî → Mahled b. Yezîd

³¹³ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 67. İbn Hacer’e yönelik diğer itirazlar için bkz. a.e., s. 41, 107, 122, 160, 162, 187.

³¹⁴ İbn Mâce, “İkâme”, 120.

→ Süfyân → Zübeyd el-Yâmî → Saîd b. Abdurrahman b. Ebzâ → Babası → Übeyy b. Ka'b senedi ile rivayet etmişlerdir.

Zübeyd el-Yâmî'ye gelince; Katâde, Saîd b. Abdurrahman'dan olan rivayetiyle ona mütabaat etmiştir. Katâde'nin bu rivayeti Ebû Dâvud ve Beyhakî'de İsâ b. Yûnus → İbn Ebî Arûbe → Katâde → Saîd b. Abdurrahman tariki ile rivayet edilmiştir.

Süfyân es-Sevrî'ye gelince; Fıtr b. Halîfe, Zübeyd el-Yâmî'den olan rivayetiyle ona mütabaat etmiştir. Fıtr b. Halîfe'nin bu rivayeti Ebû Dâvud, Dârekutnî ve Beyhakî'nin eserlerinde geçmektedir. Aynı şekilde Mis'âr da Zübeyd el-Yâmî'den olan rivayetiyle Süfyân'a mütabaat etmiştir.

Ben derim ki: Saîd b. Abdurrahman b. Ebzâ → Babası → Übeyy b. Ka'b hadisinde vitir namazında rükû'dan önce 'kunut okunması' hususunun zikredilmesi, sika ravilerin ziyadesidir ve pek çok tarikte vardır. Bazı ravilerin bu ziyade olmadan rivayet etmeleri, bu ziyadenin olduğu hadise hiçbir zarar vermez.

Yukarıda zikredilen mütâbi' rivayetler sebebiyle, Ebû Dâvud'un şu ifadeleri bâtil olmuştur: 'Zübeyd'in hadisini Süleyman el-'A'meş, Şu'be, Abdülmelik b. Ebî Süleymân, Cerîr b. Hâzim (hepsi) Zübeyd'den rivayet etmiş; hiçbiri de 'kunût okumayı' zikretmemiştir. Ancak Hafs b. Ğıyâs'ın Mis'âr vasıtasıyla Zübeyd'den rivayet ettiği hadis müstesna. Çünkü Mis'âr, Zübeyd'den rivayet ettiği hadiste, 'Rasûlullah rükû'dan önce kunût yaptı' demiştir.' Ebû Dâvud ardından şöyle demiştir: 'Hafs'ın Mis'âr'dan rivayet ettiği *rükûdan önce kunût* hakkındaki bu hadis meşhur değildir. Bu hadisi, Hafs'ın, Mis'ârdan başka bir ravi vasıtasıyla rivayet ettiğini zannediyoruz. (Dolayısıyla Mis'âr'ın mütabaatı zayıftır).'

Ebû Dâvud'un bu ifadelerinin bâtil olma sebebi açıktır. Çünkü Hafs b. Ğıyâs'ın Mis'âr'dan olan rivayeti, Zübeyd el-Yâmî hadisindeki 'kunût okuma'nın zikredilmesi hususunda yalnız kalmamış; bilakis Süfyân es-Sevrî ve Fıtr b. Halîfe, Zübeyd'den rivayet ederek Mis'âr'a muvafakat etmişlerdir.

Ebû Dâvud'a hayret edilir! Nasıl olur da '...hiçbiri de 'kunût okumayı' zikretmemiştir. Ancak Hafs b. Ğıyâs'ın Mis'âr vasıtasıyla Zübeyd'den rivayet ettiği hadis müstesna' diyebilir? Hâlbuki o, bu ifadelerinin hemen öncesinde, 'İsâ b. Yûnus da bu hadisi Fıtr b. Halîfe → Zübeyd → Saîd b. Abdurrahman b. Ebzâ → Babası →

Übeyy b. Ka'b → senediyle rivayet etmiştir' demişti."³¹⁵

2. Eserde “Zevâl Vaktinden Önce Cuma'nın Caiz Oluşu” bâbında 917 numara ile yer alan ve Sehl b. Saîd'den gelen bir rivayette o şöyle demiştir:

عَنْ سَهْلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: مَا كُنَّا نَقِيلُ، وَلَا نَتَعَدَّى إِلَّا بَعْدَ الْجُمُعَةِ

“Cuma günleri cuma namazı kılındıktan sonra kaylûle yapar, öğle yemeğini cumadan sonra yedik.”³¹⁶

en-Nîmevî bu rivayeti Ebû Dâvud, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce, Buhârî, Müslim ve Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiğini; Ahmed ve Tirmizî'nin rivayetlerinde, Müslim'in de bir rivayetinde “Rasûlüllah (sas.) döneminde” şeklinde bir ziyâde olduğunu aktardıktan sonra İbn Kuteybe'ye (ö. 276) şöyle itiraz eder:

“Bu hadis ve bundan sonraki (918 numaralı) Enes hadisi ile zevâl vaktinden önce Cuma namazı kılınabileceği istidlâl edilmiştir. Çünkü öğle yemeği (غداء) ve kaylûlenin (قائلة) zamanı zevâl öncesidir. İbn Kuteybe'den şunu nakletmişlerdir: ‘Zevâlden sonraki yemek ‘غداء’, zevâlden sonraki uyku da ‘قائلة’ diye isimlendirilmez.’ (...) İbn Kuteybe'den nakledilen bu görüşü, İmam Mâlik'in rivayet ettiği, ileride de zikredilecek olan ‘Tanfese hadisi’³¹⁷ reddetmektedir. Çünkü bu hadis ‘kaylûle’nin bazen ‘gündüzün yarısından sonraki istirahat’ anlamında da kullanılabileceğine delâlet etmektedir.”³¹⁸

3. Eserde “İftitah Tekbiri Dışında Elleri Kaldırmamak” bâbında 403 numara ile yer alan Esved rivayetinde o şöyle demiştir: “Ömer b. Hattab'ı (ra.) ilk tekbirde ellerini kaldırıyor iken gördüm. Sonra (Ellerini kaldırmayı) tekrarlamıyordu (ثم لا يعود)”

en-Nîmevî “Sahih bir eserdir” dediği bu rivayet hakkında şöyle diyerek Hâkim en-Neysâbûrî'ye (ö. 405) itiraz etmiştir:

“Tahâvi, ‘Bu sahih bir hadistir’ demiştir. Allâme İbnü't-Türkmânî *el-Cevheru'n-Nakî*’de, ‘Bu senet Müslim’in şartlarına göre sahihtir.’ demiştir. İbn Hacer

³¹⁵ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 172-173.

³¹⁶ Müslim, “Cuma”, 9.

³¹⁷ “Mâlik b. Ebî Âmir'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Cuma günü Akîl b. Ebî Talib'e ait kadife gibi bir halı (tanfese) mescidin batı duvarının dibine konuyordu. Duvarın gölgesi bu halıyı tamamen kaplayınca, Hz. Ömer gelip Cuma namazını kıldırıyordu. Cuma namazından sonra gidip Öğle uykusuna (kâile) yatıyorduk.” Bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 247. (930 numaralı rivayet)

³¹⁸ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 244.

de *ed-Dirâye*'de 'Bu senetteki raviler sikadır' demiştir.

Eğer sen şöyle dersen: 'Zeyla'î (matbu nüshalarında geçtiği üzere) *Nasbu'r-Râye*'de şöyle demiştir: Hâkim bu rivayete şöyle itiraz etmiştir: 'Bu rivayet şâzz olup kendisiyle delil sabit olamayacak bir rivayettir ve bu şâzz rivayet sebebiyle sahih haberlere karşı çıkılamaz: (Örneğin) Tâvus b. Keysân'ın İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre Hz. Ömer (ra.) ilk tekbirde, rükûda ve rükûdan kalkarken ellerini kaldırırdı.³¹⁹ (Şâzz dediğimiz) Bu hadisi Süfyân es-Sevrî de Zübeyr b. Adiyy'den rivayet etmiş ancak (ثم لم يعد) ifadesini zikretmemiştir.

Ben derim ki: Zeyla'î'de geçen (عن طائوس بن كيسان عن ابن عمر أن عمر كان يرفع) ifadesindeki (عن طائوس بن كيسان عن ابن عمر أن عمر كان يرفع) ziyadesi bir hatadır. Doğrusu ise (عن طائوس بن كيسان عن ابن عمر كان يرفع) şeklindedir. Hâfız İbn Hacer *ed-Dirâye*'de şöyle demiştir: 'Esved'in rivayetine, Tâvus'un İbn Ömer'den gelen rivayeti muarızdır.' İbnü'l-Hümâm da *Fethu'l-Kadîr*'de şöyle demiştir: 'Hâkim, Esved'in rivayetine, Tâvus'un İbn Ömer'den gelen rivayetiyle karşı çıkmıştır.' Böylelikle sabit oldu ki Hâkim, Esved'in rivayetine Hz. Ömer rivayetiyle değil, İbn Ömer rivayeti sebebiyle karşı çıkmıştır.

Ben derim ki: *Nasbu'r-Râye*'nin Kalkûta'da Asya Topluluğu Kütüphanesi'ndeki (ايشيا تك سوسائتي) yazma nüshasına müracaat ettim ve orada da (عن طائوس بن كيسان عن ابن عمر أنه كان يرفع يديه في التكبير في الركوع وعند الرفع منه) şeklinde buldum.

Bu sebeplerden dolayı Hâkim'in (Esved'in rivayeti için) 'Bu rivayet şâzzdır' iddiası doğru değildir. Ravileri sika olduğu, Tahâvî bu rivayeti sahih kabul ettiği ve de hiç kimsenin rivayeti ona muhalif olmadığı hâlde nasıl şâzz olsun?"³²⁰

4. Eserde "İftitah Tekbiri Dışında Elleri Kaldırmamak" bâbında 402 numara ile yer alan rivayette Alkame şöyle demektedir:

عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ: أَلَا أُصَلِّي بِكُمْ صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَصَلَّى، فَلَمْ يَرْفَعْ يَدَيْهِ إِلَّا فِي أَوَّلِ مَرَّةٍ

"Abdullah b. Mes'ûd, 'Size Rasûlullah'ın (sas.) namazını kıldırayım mı?' dedi. Namazı kıldırdı ve ilk tekbir hariç ellerini kaldırmadı."³²¹

³¹⁹ (عن طائوس بن كيسان عن ابن عمر أن عمر كان يرفع يديه في التكبير في الركوع وعند الرفع منه)

³²⁰ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 113. Hâkim'e yönelik diğer itiraz için bkz. en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 101-102.

³²¹ Tirmizî, "Salât", 76.

en-Nîmevî “Sahih bir hadistir” dediği bu rivayeti zikrettikten sonra pek çok ilim ehlinin bu rivayet hakkındaki görüşlerini aktarmış ve bunlar içerisinde İbnü’l-Kattân el-Mağribî (ö. 628), Dârekutnî (ö.385), Ebû Hâtîm (ö. 277) ve Buhârî’ye (ö. 256) katılmadığı hususlarda itirazlarını ifade etmiştir:

“İbn Hazm *el-Muhallâ*’da bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Tirmizî de, ‘İbn Mes’ûd’un hadisi hasen bir hadistir. Ashâb ve tâbiînin pek çoğu Rasûlullah’ın ilk tekbir hariç ellerini kaldırmadığını ifade etmiştir. Süfyân es-Sevrî’nin ve Kûfe ehlinin görüşü de budur.’ demiştir.

Eğer sen şöyle dersin: ‘Tirmizî demiştir ki: Abdullah b. Mübârek ‘Ref’u’l-yedeyn hadisi sabittir.’ dedi ve Zührî → Sâlim → İbn Ömer senediyle gelen hadisi zikretti. ‘İbn Mes’ûd’un, Nebî’nin (sas.) sadece ilk tekbirde ellerini kaldırdığına dair hadisi ise sabit değildir.’ dedi.’

Ben de şöyle derim: İbn Mes’ûd’dan bu konuda iki hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan biri -Ebû Dâvud, Nesâî, Tirmizî ve diğerlerinin de rivayet ettiği gibi- İbn Mes’ûd’un (iftitah tekbiri dışında ellerini kaldırmadığına dair) kendi fiilidir. Diğerisi ise -Tahâvî ve diğerlerinin rivayet ettiği gibi- İbn Mes’ûd’dan gelen, ‘Nebî (sas.) ilk tekbir dışında ellerini kaldırmadı’ şeklindeki merfu hadistir. Bu merfu hadis, bazı ravilerin İbn Mes’ûd’un kendi fiili olan hadisi mana itibariyle merfu olarak rivayet etmelerinden kaynaklıdır. Çünkü İbn Mes’ûd kendi fiili olan hadisinde, ‘Size Rasûlullah’ın (sas.) namazını kıldırayım mı?’ demiştir. (Onlar da bu hadisi mana itibariyle merfû bir hadis gibi rivayet etmişlerdir.) Görüldüğü kadarıyla, İbn Mübârek, (İbn Mes’ûd hadislerinden) kendi fiili olduğuna dair hadisi değil de Nebî’nin (sas.) fiili olduğuna dair hadisi inkâr etmiştir. Nasıl böyle olmaz ki? Allâme İbn Dakîk el-İyd el-Mâlikî eş-Şâfiî ise *el-İmâm* isimli eserinde bu duruma şöyle cevap vermiştir: ‘Bu haberin İbn Mübârek’te sâbit olmaması, bu haberi tamamen gözardı etmeyi gerektirmez. Bu haberin medârı Âsım b. Küleyb’dir. Yahyâ b. Ma‘în de onun güvenilir olduğunu söylemiştir.’

Eğer sen şunları söylersen: ‘Bir rivayette ‘رفع يديه في أول تكبيرة ثم لم يعد’; başka bir merfû rivayette ise ‘ثم لا يعود’ şeklinde rivayet edilmiştir. ‘ثم لم يعد’ ve ‘ثم لا يعود’ ifadeleri mahfûz değildir. İbnü’l-Kattân *el-Vehm ve’l-Îhâm* isimli kitabında şöyle demiştir: ‘Bana göre bu rivayet sahihtir ancak Vekî’in ‘ثم لا يعود’ ifadesi kabul

edilmemiştir. ‘ثم لا يعود’ ifadesini Vekî’in kendisi eklediğini söylemişlerdir. Vekî’ ‘ثم لا يعود’ ifadesini bazen de sanki İbn Mes’ûd’un sözü gibi hemen hadisin peşinden söylüyordu.’

Dârekutnî *el-‘İlel*’de şöyle demiştir: ‘Alkame’nin Abdullah b. Mes’ûd’dan (ö. 32/652-53) gelen rivayetinde, Ebû Huzeyfe’nin Sevrî’den rivayet ettiği hadisinde de zikrettiği mahfûz olmayan bir lafız vardır ki o da ‘ثم لم يعد’ lafzıdır. Himmâni de Vekî’den olan rivayetinde bu lafız zikretmiştir. Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe ve İbn Nümejr de bu rivayeti Vekî’den rivayet etmekle birlikte ‘ثم لم يعد’ kısmını zikretmemişlerdir. Muâviye b. Hişâm da Sevrî’den, bir grup ravinin Vekî’den rivayet ettiği gibi ‘ثم لم يعد’ lafız olmadan rivayet etmiştir. Rivayetinde ‘ثم لم يعد’ diyen kimsenin sözü mahfûz değildir.’

Buhârî, *Cüz-ü Ref’i l-Yedeyn*’de şöyle demiştir: ‘Süfyân → Âsım b. Küleyb → Abdurrahman b. el-Esved → Alkame’den rivayet edildiğine göre İbn Mes’ûd, ‘Size Allah Rasûlü’nün namazını kıldırayım mı?’ dedi; namazı kıldırdı ve ellerini sadece bir kez kaldırdı. Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Âdem’in şöyle dediğini söylemiştir: ‘Abdullah b. İdrîs’in Âsım b. Küleyb’den rivayet ettiği kitabına baktım. Onda ‘ثم لم يعد’ ifadesi yoktu.’ Kitabındaki rivayet daha doğrudur. Zira kitapta yazılı olarak bulunan rivayet, ilim elhine göre daha sağlamdır. Çünkü bir ravi bir şeyi rivayet eder, sonrasında kitaba müracaat eder. Böylelikle o, kitaptakini rivayet etmiş gibi olur.’

(Buhârî devam ediyor) Bize el-Hasen b. er-Rabî’ rivayet etti: Bize İbn İdris, Âsım b. Küleyb’den, o da Abdurrahman b. el-Esved’den rivayet etti: Bize Alkame rivayet etti: Abdullah b. Mes’ûd dedi ki: ‘Allah Rasûlü (sas.) bize namazı öğretti. Namaz için kalktı, tekbir aldı ve ellerini kaldırdı. Sonra rükû’ etti ve (rükû’da) ellerini üst üste iki dizinin arasına koydu.’ Bu olay Sa’d’a bildirildi. Sa’d dedi ki: Kardeşim doğru söyledi. Biz bunu İslâm’ın başında yapardık. Sonra bununla (rükû’da dizleri tutmakla) emrolunduk. Buhârî: Bu, görüş sahibi kimselere göre Abdullah b. Mesud hadisinden mahfûzdur.’

İbn Ebî Hâtim *el-‘İlel*’de şöyle demiştir: ‘Babama Süfyân es-Sevrî’nin Âsım b. Küleyb vasıtasıyla → Abdurrahman b. el-Esved → Alkame → Abdullah b. Mes’ûd’dan rivayet ettiği, “Nebî (sas.) kalktı, tekbir aldı, ellerini kaldırdı. (Ellerini kaldırmayı) Daha sonra tekrarlamadı (ثم لم يعد)” şeklindeki hadisi sordum. Babam Ebû Hâtim dedi

ki: Bu, Sevrî'nin vehm ettiği söylenen bir hatadır. Bir grup ravi Âsım'dan bu hadisi rivayet etmiş ve hepsi de "Nebî (sas.) iftitah tekbiri aldı ve ellerini kaldırdı. Sonra rûkû'a gitti ve ellerini üst üste iki dizinin arasına koydu" demiş ve Sevrî gibi rivayet etmemişlerdir'.

Ben derim ki: Tüm bu görüşler tartışmaya açıktır:

İbnü'l-Kattân'ın (ö. 628) 'Vekî'in 'ثم لا يعود' ifadesi kabul edilmemiştir' ifadesine gelince, onun bu iddiası, Nesâî'nin *Sünen*'inde Süveyd b. Nasr → Abdullah b. el-Mübârek → Süfyân → Âsım b. Küleyb → Abdurrahman b. el-Esved → Alkame → senediyle Abdullah b. Mes'ûd'dan naklettiği ettiği şu rivayetle reddedilir: 'Abdullah b. Mes'ûd dedi ki: 'Size Rasûlullah'ın namazını haber vereyim mi?' Kalktı, ellerini bir defa kaldırdı, bir daha tekrarlamadı.' Bu, sahih bir isnaddır.

Ebû Dâvud *Sünen*'inde, Abdullah b. Mes'ûd'dan gelen bu rivayeti aktardıktan sonra şöyle demiştir: 'Bize el-Hasen b. Ali anlattı: Bize Muâviye, Hâlid b. Amr ve Ebû Huzeyfe anlattı ve hepsi de şöyle dediler: Süfyân, bize, isnadıyla 'Ellerini bir kez kaldırdı' şeklinde anlattı.'

Böylelikle Vekî'in bu rivayette yalnız kalmadığı, bilakis İbnü'l-Mübârek'in ve Sevrî'nin ashâbından pek çoğunun Vekî'e mütabaat ettiği sabit oldu.

Dârekutnî'nin 'Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebî Şeybe de bu rivayeti Vekî'den rivayet etmekle birlikte 'ثم لم يعد' kısmını zikretmemişlerdir.' şeklindeki ifadesine gelince, onun bu iddiası Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'deki, İbn Ebî Şeybe'nin de *Musannef*'deki şu rivayetleriyle reddedilir:

Ahmed b. Hanbel: 'Bize Vekî' rivayet etti: Süfyân'ın bize Âsım b. Küleyb → Abdurrahman b. el-Esved → Alkame'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: Abdullah b. Mes'ûd şöyle dedi: 'Size Rasûlullah'ın namazını kıldırayım mı?' Namazı kıldırdı ve ellerini sadece bir kez kaldırdı.'

İbn Ebî Şeybe: 'Vekî'in bize Süfyân → Âsım b. Küleyb → Abdurrahman b. el-Esved → Alkame'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: Abdullah b. Mes'ûd, 'Size Rasûlullah'ın namazını göstereyim mi?' dedi ve ellerini sadece bir kez kaldırdı.'

Dârekutnî'nin, 'Vekî'in ashâbından bir grubun 'ثم لم يعد' ifadesini zikretmeden rivayet ettikleri' iddiasına gelince, bu bâtil bir iddadır. Çünkü biraz önce Ahmed b.

Hanbel ve İbn Ebî Şeybe'nin Vekî'den olan '...ellerini sadece bir kez kaldırdı.' şeklindeki rivayetleri geçmişti. '...ellerini sadece bir kez kaldırdı.' ifadesi de zaten 'ثم لم يعد' manasındadır. Nitekim bir grup ravi Vekî'den olan rivayetlerinde Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebî Şeybe'ye mütabaat etmişlerdir: Ebû Dâvud'un rivayetinde Osman b. Ebî Şeybe, Tirmizî'nin rivayetinde Hennâd, Nesâî'nin rivayetinde Mahmud b. Ğaylân, Tahâvî'nin rivayetinde Nuaym b. Hammad ve Yahya b. Yahya; hepsi Vekî'den rivayet etmişler ve '...ellerini sadece bir kez kaldırdı.' demişler ya da bu manada bir ifade ziktetmişlerdir.

Buhârî ve Ebû Hâtîm'in Süfyân'ın vehm ettiğine dair iddiasına gelince buna birçok şekilde cevap verilebilir:

1. Abdullah b. İdrîs'in rivayeti başka bir rivayettir. Bağlamının farklılığı da buna delildir.
2. Süfyân'ın hıfzı İbn İdrîs'in hıfzından daha kuvvetlidir. Nitekim İbn Hacer *Takrîb*'de Süfyân'ın tercemesinde 'Sika, Hâfız, İmam ve Hücettir' demiştir.³²² Sika, hâfız ve imâm oluşuyla birlikte İbn İdrîs'in ona muhalefet etmesi kendisine zarar vermez.
3. Sevrî'nin rivayetindeki 'ثم لم يعد' ifadesi ziyade bir lafızdır. Sika, hâfız, mutkin bir ravinin ziyadesi de makbuldür.

Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye*'de buna şöyle cevap vermiştir: 'Buhârî ve Ebû Hâtîm burada Süfyân'ın vehm ettiğini; İbnü'l-Kattân ve diğerleri ise Vekî'in vehm ettiğini söylemişlerdir. Bu, iki görüşün de reddedilmesini ve sika ravilerden geldiği için hadisin sahih kabul edilmesini gerektiren bir ihtilaftır.'

Sözün kısası, Süfyân'ın rivayet ettiği bu haber, 'ثم لم يعد' ziyadesi ile birlikte sahihtir. Bu haber aleyhindeki görüşlerin hepsi de reddedilmiştir. Ayrıca bazılarının 'İbn Mes'ûd, rûkûda ellerin dizler üzerine koyulmasını unuttuğu gibi, iftitah tekbiri dışında ellerin kaldırıldığını da unutmuş olabilir' ifadesine gelince bu gerçekten değersiz bir görüştür. Çünkü bu, hakkında delil olmayan bir iddiadır; İbn Mes'ûd'un bunu bildiği, sonra da unuttuğunu düşünmemizi sağlayacak bir yol yoktur. Bilakis akıl böyle bir ihtimali tuhaf görür ve bunu mümkün görmez. Gerçek şu ki, Nebî'den (sas.)

³²² Bkz. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, Hassân Abdülmennân (thk.), Beytü'l-Efkâr, Ürdün 2000, s. 239.

ayrılmayan, uzun zaman onun hizmetine koşan Abdullah b. Mes'ûd'a, 'ref'u'l-yedeyn' gibi beş vakit namazda gece gündüz, sabah akşam tekrarlanan bir fiilde 'unutma' isnadında bulunmak sû-i edeptir."³²³

5. Eserde “*Teravîh'in Sekiz Rek'at Kılınması*” bâbında 776 numara ile yer alan bir rivayette Muhammed b. Yûsuf'tan aktarıldığına göre Sâib b. Yezîd şöyle demiştir:

أَمَرَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَبَى بِنَ كَعْبٍ وَتَمِيمَا الدَّارِيَّ أَنْ يَقُومَا لِلنَّاسِ بِإِحْدَى عَشْرَةِ رَكْعَةٍ قَالَ وَقَدْ كَانَ الْقَارِئُ يَقْرَأُ بِالْمِثْنَيْنِ حَتَّى كُنَّا نَعْتَمِدُ عَلَى الْعِصِيِّ مِنْ طُولِ الْقِيَامِ وَمَا كُنَّا نَنْصَرِفُ إِلَّا فِي فُرُوعِ الْفَجْرِ

“Hz. Ömer (ra.) Übey b. Kâ'b ve Temîm ed-Dârî'ye Ramazan geceleri cemaate imam olarak on bir rekât namaz kaldırmalarını emretti. İmam namazda âyet sayısı yüzden fazla olan sûrelerden okuyordu, öyle ki uzun süre ayakta durmaya mecalimiz kalmıyor, bastonlara dayanıyorduk. Namazdan ancak şafak yaklaşınca dönüyorduk.”³²⁴

İmam Mâlik, Saîd b. Mansûr ve İbn Ebî Şeybe'nin naklettiği bu rivayette geçen (إحدى عشرة) ifadesi bağlamında İbn Abdülberr'e (ö. 463) şöyle itiraz etmiştir:

“İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'de şöyle demiştir: ‘Abdürrezzak bu rivayeti Muhammed b. Yûsuf'tan farklı bir tarikle rivayet etmiş ve rivayetinde (إحدى وعشرين) demiştir.’

Zürkânî *Şerhu'l-Muvatta*'da şöyle demiştir: ‘İbn Abdülberr şöyle dedi: ‘Mâlik haricindekiler bu hadisi (إحدى وعشرين) şeklinde rivayet etmişlerdir ki doğrusu da budur. Rivayetinde Mâlik'ten başka (إحدى عشرة) diyen birini bilmiyorum. Namazın başlangıçta onbir rek'at olması, daha sonra kıyam müddetinin azaltılması ve Hz. Ömer'in namazı yirmi bir rek'ata çıkarması da ihtimal dâhilinde olmakla birlikte benim nazarımda baskın olan (إحدى عشرة) ifadesinin bir vehim oluşudur.’ (Zürkânî devam ediyor) Ancak iki farklı ifadeyi, zikrettiği şekilde cem' ettiğinde herhangi bir vehim söz konusu değildir. Beyhakî de bu şekilde cem' etmiştir. İbn Abdülberr'in ‘Mâlik bu rivayette teferrüd etmiştir’ ifadesi de dediği gibi değildir. Nitekim Said b. Mansur bu rivayeti Muhammed b. Yusuf'tan başka bir tarikle rivayet etmiş ve rivayetinde Malik'in de dediği gibi (إحدى عشرة) demiştir.’

³²³ en-Nîmevî, *Âsârü's-Sünen*, s. 111-112.

³²⁴ Muvatta', “Ramazan”, 2.

Ben derim ki: İbn Abdülberr'in Mâlik'in vehm ettiğini söylemesi gerçekten yanlıştır. Çünkü Saîd b. Mansûr'un *Sünen*'indeki rivayetinde Abdülaziz b. Muhammed, İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'indeki rivayetinde de Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Mâlik'e mütabaat etmişler ve onun Muhammed b. Yusuf'tan rivayet ettiği gibi ikisi de (إحدى عشرة) demişlerdir.”³²⁵

6. Eserde “*Nebî'ye (sas.) Salât*” bâbında 466 numara ile yer alan ve Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan gelen bir rivayette o şöyle demiştir:

لَقِينِي كَعُوبِ بْنِ عُجْرَةَ، فَقَالَ: أَلَا أُهْدِي لَكَ هَدِيَّةً؟ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ عَلَيْنَا، فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَدْ عَلِمْنَا كَيْفَ نُسَلِّمُ عَلَيْكَ، فَكَيْفَ نُصَلِّيْ عَلَيْكَ؟ قَالَ: فَقُولُوا: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ، اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ

“Kâ'b b. Ucre, benimle karşılaşınca, ‘Sana bir hediye vereyim mi?’ dedi (ve şöyle devam etti): ‘Bir gün Peygamber (sas.) yanımıza geldi. Biz, ‘Ey Allah’ın Resûlü! Sana nasıl selâm vereceğimizi öğrendik. Peki, sana nasıl salavât getireceğiz?’ dedik. Allah Rasûlü de şöyle buyurdu: ‘Allah’ım! Muhammed’e ve Muhammed ailesine, tıpkı İbrâhîm ailesine rahmet eylediğin gibi rahmet et. Şüphesiz sen, övgüye en lâyık ve şanı en yüce olansın. Allah’ım! Muhammed’e ve Muhammed ailesine, tıpkı İbrâhîm ailesine bereket ihsan ettiğin gibi bereket ihsan eyle! Şüphesiz sen övgüye en lâyık ve şanı en yüce olansın.’ deyin.”³²⁶

en-Nîmevî bu rivayette geçen “*âli İbrâhîm*” ifadesi bağlamında İbnü'l-Kayyım’a (ö. 751) şöyle itiraz etmiştir:

“İbnü'l-Kayyım şöyle dedi: ‘Hadislerin çoğunda, bilakis tamamında ‘*alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed*’ ve ‘*âli İbrâhîm*’ ifadeleri zikredilmiş; ‘*İbrâhîm*’ ve ‘*âli İbrâhîm*’ lafızlarını birlikte zikreden sahih bir rivayet gelmemiştir.’

Ben derim ki: Buhârî’nin *Sâhîh*’te Kitâbu’l-Enbîyâ’da rivayet etmiş olduğu Ka’b b. Aceze hadisi, Ebu’l-Abbâs es-Serrâc’ın da *el-Müsned*’de rivayet etmiş olduğu Nuaym el-Mücmir hadisi İbnü'l-Kayyım’ın bu görüşünü reddetmektedir. Gerçek şu ki, ‘*alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed*’ ve ‘*alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrâhîm*’

³²⁵ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 206.

³²⁶ Buhârî, “Deavât”, 32.

ifadeleri hadislerde sabittir. Ancak bazı raviler diğer ravilerin ezberlemediği lafızları ezberlemişlerdir.”³²⁷

7. Eserde “*Cenâze İçin Ayağa Kalkmanın Neshi*” bâbında 1091 numara ile yer alan ve Nâfi‘ b. Cübeyr’in Mes‘ûd b. el-Hakem ez-Zürakî’den naklettiği bir rivayette, o, Hz. Ali’yi (ra.) Kûfe’nin meydanında şöyle derken işittiğini söylemiştir:

كان رسولُ الله صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمُ أمرنا بالقيام في الجنازة ثم جلسَ بعد ذلك وأمرنا بالجلوسِ

“Allah Rasûlü (sas.) bize cenaze için ayağa kalkmayı emretmişti. Daha sonra (ayağa kalkmayı bırakıp) oturdu, bize de oturmayı emretti.”³²⁸

Ahmed b. Hanbel, Tahâvî ve Hâzîmî’nin rivayet ettiği ve isnadı sahih olan bu rivayet bağlamında en-Nîmevî Şevkânî’ye (ö. 1250) şöyle itiraz etmiştir:

“Mecdüddîn İbn Teymiyye bu rivayeti *Münteka’l-Ahbâr*’da zikretmiş ve ‘Bunu Ahmed b. Hanbel rivayet etmiş; Ebû Dâvud ve İbn Mâce ise bunun benzerini rivayet etmişlerdir’ demiştir.

Şevkânî ise *Neylû’l-Evtâr*’da şöyle demiştir: ‘Hz. Ali’nin, Ahmed b. Hanbel’in zikrettiği lafızlarla olan hadisine gelince, eğer sahih ise cenaze için ayağa kalkmanın neshedildiğini söylemek yerinde olur. Çünkü Hz. Ali (ra.) bu rivayette ‘bize de oturmayı emretti’ demiştir. Ancak ‘bize de oturmayı emretti’ şeklindeki ziyadeyi ne Müslim ne Tirmizî ne de Ebû Dâvud rivayet etmiştir. Bilakis onlar ‘Daha sonra (ayağa kalkmayı bırakıp) oturdu’ ifadesini zikretmekle yetinmişlerdir. Hz. Ali (ra.) hadisini rivayet edenlerin çoğunluğunun ‘bize de oturmayı emretti’ şeklindeki ziyadeyi zikretmeyip sadece ‘oturdu’ ifadesiyle yetinmesi nesh hususunda bu ziyadedden emin olmamayı ve kendisine bağlanmamayı gerektiren bir sebeptir.’

Ben derim ki: Ahmed b. Hanbel, Tahâvî ve Hâzîmî bu rivayeti Muhammed b. Amr → Vâkıd b. Amr b. Saîd → Nâfi‘ b. Cübeyr → Mes‘ûd b. el-Hakem el-Ensârî ez-Zürakî → Hz. Ali (ra.) tarikiyle, bu ziyade ile birlikte rivayet etmişlerdir. Yahyâ b. Saîd, Vâkıd b. Amr b. Saîd’den sahih bir tarikla rivayet ettiği ve Tahavî’de geçmekte olan hadisiyle Muhammed b. Amr’a mütabaat etmiştir. Bu rivayette de ‘Daha sonra oturdu; onlara da oturmayı emretti’ şeklinde geçmektedir. İsmâîl ez-Zürakî de babasından rivayet ettiği ve Tahâvî’de geçmekte olan rivayetiyle Muhammed b.

³²⁷ en-Nîmevî, *Âsârû’s-Sünen*, s. 130.

³²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 57. (No: 623).

Amr'ın rivayetine muvafakat etmiştir. Bu rivayette de 'Daha sonra bize oturmayı emretti' şeklinde geçmektedir. Ben derim ki: Böylelikle Hz. Ali (ra.) hadisindeki ziyadeyi pek çok ravinin zikretmiş olduğu sabit oldu.”³²⁹

8. “*İftitah Tekbiri Dışında Elleri Kaldırmamak*” bâbında 405 numara ile yer alıp en-Nîmevî'nin belirttiği üzere isnadı sahih olan ve Mücâhid'den nakledilen bir rivayette o şöyle demiştir: “*İbn Ömer'in arkasında namaz kıldım. O sadece namazın ilk tekbirinde ellerini kaldırıyordu.*”

en-Nîmevî; Tahâvî, İbn Ebî Şeybe ve Beyhakî'nin eserlerinde aktardığı bu rivayet bağlamında Buhârî'ye (ö. 256) şöyle itiraz etmiştir:

“Mücâhid'in bu rivayeti, Ebû Bekr b. Ayyâş (el-Kûfî) → Husayn → Mücâhid tarikiyle rivayet edilmiştir. Bu ravilerin her biri sika ravilerdir ve ashabımızdan pek çoğu bu rivayeti sahih kabul etmişlerdir. Buhârî ise *Cüz-ü Ref'i'l-Yedeyn*'de bu rivayete farklı nedenlerden dolayı itirazda bulunmuştur.

Birincisi: ‘Yahya b. Ma‘în'den nakledildiğine göre o, ‘Ebû Bekr'in Husayn'dan rivayeti onun tarafından sadır olan bir tevehhümdür’ demiştir.’

Ben derim ki: Bu, bize karşı delil olamayacak bir iddiadır. Dolayısıyla hakkında delil bulunmadıkça bu iddiaya kulak verilmez.

İkincisi: ‘Saduka’dan nakledildiğine göre o, ‘Ömrünün sonuna doğru Ebû Bekr b. Ayyâş'ın zabtı zayıflamıştır.’ demiştir.’

Ben derim ki: Ebû Bekr b. Ayyâş sika bir ravidir. Buhârî *Sahîh*'inde, içerisinde Ebû Bekr b. Ayyâş'ın da olduğu bir senetle gelen bir hadis rivayet etmiş ve onunla ihticâc etmiştir. Zehebî *Mîzân*'da şöyle demiştir: ‘Buhârî, içerisinde Ebû Bekr b. Ayyâş'ın da olduğu bir senetle gelen bir hadis rivayet etmiştir. Ebû Bekr ‘sâlihu’l-hadîs’tir.’³³⁰ İbn Hacer de *Takrîb*'de şöyle demiştir: ‘Ebû Bekr sikadır, âbiddir ancak yaşı ilerleyince hıfzı zayıflamıştır. Kitabı ise sahihtir.’³³¹ Böylelikle Ebû Bekr'in sika olduğu, sadece yaşı ilerleyince hıfzının zayıfladığı sabit olmuştur. Nitekim hadis

³²⁹ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 276. en-Nîmevî'nin Şevkânî'ye yönelik diğer itirazları için bkz. *Âsâru's-Sünen*, s. 194, 196, 231, 245.

³³⁰ Bkz. ez-Zehebî, *Mîzân*, IV, 499. *Sâlihu'l-Hadîs*: Ta'dîlin Zehebî ve Irâkî'ye göre dördüncü, Sehâvî'ye göre altıncı mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan siga. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibâr için alınır. Aydınî, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 272.

³³¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 693.

usulünde tahkik edildiği üzere; sika bir ravinin, ömrünün sonuna doğru zabtı zayıfladığında bakılır, kendisinden zabtı zayıflamadan önce rivayette bulunanların rivayeti sahih kabul edilir. Bu eser de Ebu Bekr'den zabtı zayıflamadan önce rivayet edilmiştir. Çünkü bu eser Tahâvî'nin rivayetine göre Ebu Bekr'den Ahmed b. Yûnus senediyle gelmiştir ve Ahmed b. Yûnus Ebû Bekr'in eski ravilerindendir. Buhârî de *Sahih*'inin Kitâbu't-Tefsîr bölümünde Ebû Bekr'den Ahmed b. Yûnus tariki ile gelen bir hadis ile ihticac etmiştir. O halde ömrünün sonuna doğru zabtının zayıflaması Ebû Bekr'e zarar vermez. Nitekim pek çok sika ravi ondan rivayette bulunmuştur. İbn Hacer *Hedyü's-Sâri'de* İbn Adiyy'in şöyle dediğini nakletmiştir: 'Ebû Bekr'den sika ravilerin rivayet ettikleri hadisler içerisinde münker bir hadis bilmiyorum.' Böylelikle, Saduka'nın 'Ömrünün sonuna doğru Ebû Bekr b. Ayyâş'ın zabtı zayıflamıştır.' ifadesi sebebiyle bu rivayetin illetli kabul edilemeyeceği sabit olmuştur.

Üçüncüsü: 'İbn Ömer'in ashâbından Tâvus, Sâlim, Nâfi', Ebu'z-Zübeyr, Muhârib b. Disâr gibi pek çok ravi bu hususta Mücâhid'e muhalefet etmiş ve hepsi de bizim 'İbn Ömer tekbir aldığı ve rûkûya gittiğinde ellerini kaldırır' şeklindeki görüşümüzü benimsemişlerdir. Mücâhid'in, 'İbn Ömer'in arkasında namaz kıldım. O sadece namazın ilk tekbirinde ellerini kaldırıyordu.' şeklindeki hadisi gerçekleşmiş olsa bile bu, bir kimse namazında hata edebileceği gibi, İbn Ömer'in de bunu hatâen yaptığına yorulur. Çünkü İbn Ömer Nebî'den (sas.) rivayet ettiği bir hadisi terk etmezdi. Yine İbn Ömer'in namazda ellerini kaldırmayan kimselere (uyarı maksatlı) küçük taşlar attığı nakledilmiştir. İbn Ömer, başkasına emrettiği bir fiili nasıl terk eder!'

Ben derim ki: *Muvatta*'ın Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî rivayetinde Abdülaziz b. Hakîm, Mücâhid'in bu rivayetine muvafakat etmiştir: 'Muhammed b. Ebân b. Sâlih'in, Abdülaziz b. Hakîm'den bize haber verdiğine göre Abdülaziz şöyle demiştir: 'İbn Ömer'i iftitah tekbirinde ellerini kulakları hizasına kaldırırken gördüm. Bunun haricinde ellerini kaldırmadı'

Ben derim ki: (Eserin önceki kısımlarında) Zikredildiği üzere, Ebân b. Sâlih her ne kadar zayıf bir ravi de olsa, yalancı kabul edilen ravilerden değildir ve hadisi yazılır. Bu sebeple onun rivayeti Mücâhid'in hadisini desteklemektedir. Ayrıca Mücâhid'in rivayeti ile Tâvus ve diğerlerinin rivayetini cem' etmek de mümkündür. Şöyle ki; İbn Ömer ellerini bir defa kaldırmış, bundan sonra ellerini kaldırmayı

bırakmıştır. Tahâvî de şöyle demiştir: ‘İbn Ömer’in Tâvus’un rivayet ettiği üzere ellerini iftitah tekbirinde ve rûkûda kaldırmış olması, kendisinde bunun nesh edildiğine dair bir delil sabit olmadan öncedir. Nesh edildiğine dair delil sabit olunca ellerini kaldırmayı terk etmiş ve Mücâhid’in zikrettiğini (sadece iftitah tekbirinde ellerini kaldırmayı) yapmıştır.’

Buhârî’nin ‘...İbn Ömer’in bunu hatâen yaptığına yorulur’ ifadesine gelince, burada açık bir söz vardır. Çünkü kişi, bu gibi gece gündüz tekrarladığı durumlarda defaatle değil ancak bir veya iki kez hata yapabilir. Ellerini kaldırdığı görüşünü benimseyenler, İbn Ömer’in, namazda iftitah tekbiri hariç beş yerde ellerini kaldırıyor olduğunu söylemişlerdir. Buna göre İbn Ömer namazın beş yerinin beşinde de nasıl hata etmiş olabilir! Kaldı ki Mücâhid İbn Ömer’in büyük ashâbından olmasına rağmen bir kez bile olsun iftitah tekbiri hariç ellerini kaldırdığını rivayet etmemiştir. Bu durumda Buhârî’nin ‘...hatâen yaptığına yorulur’ şeklindeki tevili nasıl doğru olabilir? Tüm bu zikrettiğimiz deliller sayesinde bu eser hakkındaki itirazlar reddedilmiş olur. Allah doğruyu en iyi bilendir.”³³²

9. Eserde “*Defîn ve Kabir Ahkâmının Bir Kısımının Hükümleri*” bâbında 1102 numara ile yer alan bir rivayette Hz. Ebû Bekir’in (ra.) torunu Kâsım b. Muhammed şöyle demiştir:

دَخَلْتُ عَلَى عَائِشَةَ فَقُلْتُ: يَا أُمُّهُ، اكْشِفِي لِي عَنْ قَبْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصَاحِبَيْهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، فَكَشَفَتْ لِي عَنْ ثَلَاثَةِ قُبُورٍ، لَا مُشْرِفَةَ وَلَا لَاطِنَةَ

“Hz. Âişe’nin yanına girdim ve ‘Ey anneciğim! Rasûlüllah’ın (sas.) ve O’nun iki arkadaşının kabrini açıp bana gösterseniz’ dedim. Hz. Âişe bana üç kabir gösterdi. Bu kabirler ne yüksek (müşrif) idi ne de yer seviyesinde idi. Yassı ve basık idi.”³³³

1103 numara ile yer alan rivayette ise Süfyân et-Temmâr, Allah Rasûlü’nün (sas.) kabrini deve hörgücü gibi tümsek halinde (müsennem) gördüğünü söylemiştir.

en-Nîmevî bu rivayet bağlamında Beyhakî’ye (ö. 458) şöyle itiraz etmiştir: “(مسنما) ifadesi, kabri hörgüç gibi tümsek yapmanın, düzlemekten daha efdal olduğuna delâlet eder. Ebû Hanîfe, Sevrî, Leys, Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve Şâfiîlerin bir çoğu bu görüşü benimsemişlerdir. Şâfiî ve onun ashabının bir kısmı ise düzlemenin daha

³³² en-Nîmevî, *Âsârü’s-Sünen*, s. 114-115.

³³³ Ebû Dâvud, “Cenâiz”, 72.

efdal olduğu görüşünü benimsemişler ve Kâsım b. Muhammed rivayetiyle istidlâl etmişlerdir.

İbn Hacer *et-Telhîs*'te şöyle demiştir: 'Beyhakî şöyle demiştir: Kâsım b. Muhammed ve Süfyân et-Temmâr'ın rivayetini şu şekilde cem' etmek mümkündür: Rasûlüllah'ın (sas.) kabri önceden düz idi, daha sonra Velîd b. Abdûlmelik zamanında (Rasûlüllah (sas.) , Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in kabirlerinin yanı başındaki) duvar yıkılınca Rasûlüllah'ın (sas.) kabri düzenlendi ve hörgüç gibi tümsek yapıldı.' Beyhakî ayrıca 'Kâsım b. Muhammed hadisi daha evlâ ve sahihtir. Allah en iyi bilendir.' demiştir.'

Ben derim ki: Kâsım b. Muhammed hadisi, isnadında mestûr bir ravi olan Amr b. Osman b. Hâni olduğu halde nasıl daha sahih olabilir? Ayrıca Beyhakî'nin bu şekildeki te'lîfine de ihtiyaç yoktur. Çünkü 'tesnîm'in manası deve hörgücü gibi yapmaktır. Deve hörgücü gibi yapmak da kabrin alçak olmasına zıt değildir. Çünkü kabrin alçak olması, (mutlaka) düz olmasını gerektirmez. Herhangi bir şey, bir şeye göre yüksek olabilirken başka bir şeye göre yüksek olmayabilir. (Eğer bir te'lîf yapılacaksa) İki hadisin arası şöyle te'lîf edilir: Nebî'nin (sas.) kabri hörgüç gibi tümsek halinde idi ancak -günümüzdeki yüksek kabirler gibi- yüksek değildi. Ebû'l-Heyyâc el-Esedî'nin yüksek kabirlerin düzlenmesine dair Hz. Ali'den (ra.) rivayet ettiği hadisine gelince, İbnü'l-Cevzî ve diğerlerinin yorumladığı üzere, kabirlerin düzlenmesinin efdal oluşu hususunda delil değildir."³³⁴

en-Nîmevî'nin metin bağlamındaki tenkitleri incelendiğinde, onun, rivayetlerin farklı tariklerine vakıf bir muhaddis olduğu görülmektedir.

2.9.3. Diğer Tenkitler

en-Nîmevî'nin itiraz ettiği diğer iki muhaddis ise Mecdüddîn İbn Teymiyye (ö. 652) ve Zeyla'î'dir (ö. 737). Bu itirazlar isnad ve metin bağlamında olmadığından dolayı ayrı bir başlık altında aktarıyoruz:

1. Eserde "*Beş Rek'at İle Vitir Kılmak*" bâbında 589 numara ile yer alan ve Hz. Âişe'den (r.anha) gelen bir rivayette o şöyle demiştir: "Rasûlüllah (sas.) geceleyin on üç rek'at namaz kılar, bunların beşi ile vitir yapar, sonlarından başka hiçbir yerde

³³⁴ en-Nîmevî, *Âsâru's-Sünen*, s. 277. Beyhakî'ye yönelik diğer itirazlar için bkz. *Âsâru's-Sünen*, s. 9-10, 14.

(selam vermek için) oturmazdı.”

en-Nîmevî, Müslim’in *Sahîh*’inde yer alan bu rivayet bağlamında Mecdüddîn İbn Teymiyye (ö. 652) ve Hatîb et-Tebrîzî’ye (ö. 737) şöyle itiraz etmiştir:

“*Miškâtü’l-Mesâbih* sahibi Hatîb et-Tebrîzî bu rivayeti Şeyhayn’a isnad etmiş; İbn Teymiyye de *Münteka’l-Ahbâr*’da bu rivayeti hem Şeyhayn’a hem de Ahmed b. Hanbel’e isnad etmiştir. Hem Hatîb hem de İbn Teymiyye bu rivayet için “Müttetekun Aleyh” demişlerdir. Ancak bu bir vehimdir. Çünkü Buhârî, *Sahîh*’inde bunu rivayet etmemiştir. Beyhakî de *Ma’rife*’de şöyle demiştir: (...) Bu tercih yolu sebebiyle Buhârî, Hişâm b. Urve ve Sa’d b. Hişâm’ın vitir konusunda Hz. Âişe’den naklettikleri rivayeti terk etmiştir.”³³⁵

2. Eserde “*Abdestte Mazmaza ve İstinşâkın Ayrı Yapıldığını Bildiren Rivayetler*” bâbında 132 numara ile yer alan ve Muhammed el-Himmânî’nin babası Râşid b. Necîh’ten gelen bir rivayette o şöyle demiştir:

رَأَيْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ بِالزَّوَاوِيَةِ فَقُلْتُ لَهُ أَخْبِرْنِي عَنْ وَضُوءِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ كَانَ فَإِنَّهُ بَلَّغَنِي أَنَّكَ كُنْتَ تَوْضِيئُهُ قَالَ نَعَمْ فَدَعَا بِوَضُوءٍ فَأَتَى بِطَسْتٍ وَبِقَدَحٍ نُحِيتَ كَمَا نُحِيتُ فَوَضَعَ بَيْنَ يَدَيْهِ فَأَكْفَأَ عَلَى يَدَيْهِ مِنَ الْمَاءِ فَأَنَعَمَ غَسَلَ كَفَّيْهِ ثُمَّ تَمَضَّمُضَ ثَلَاثًا وَاسْتَنْشَقَ ثَلَاثًا وَغَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا ثُمَّ أَخْرَجَ يَدَهُ اليمْنَى فغسلها ثَلَاثًا ثُمَّ غَسَلَ الْيَسْرَى ثَلَاثًا ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ مَرَّةً وَاحِدَةً غَيْرَ أَنَّهُ أَمَرَهَا عَلَى أُذُنَيْهِ فَمَسَحَ عَلَيْهِمَا

“*Zâviye*’de Enes b. Mâlik’i gördüm ve ona ‘Bana Allah Rasûlü’nün (sas.) nasıl abdest aldığı haber ver. Zira bana ulaştı ki sen O’nun abdesti gibi abdest alıyormuşsun.’ dedim. Evet, deyip abdest suyu istedi. Kendisine leğen ve oyma bir kap getirildi; o da bunları önüne koydu. Elleri su döktü ve iyice yıkadı. Sonra üç defa mazmaza, üç defa istinşâk yaptı; üç defa da yüzünü yıkadı. Sonra üç defa sağ, üç defa sol elini yıkadı. Sonra bir defa başını mesh etti. Sonra ellerini kulaklarına getirdi ve onları mesh etti.”³³⁶

Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-Evsat*’ta rivayet ettiği, Heysemî’nin de ‘İsnadı sahihtir’ dediği bu rivayet bağlamında en-Nîmevî Zeyla‘î’ye (ö. 762) şöyle itiraz etmiştir: “Zeyla‘î’nin, hocası et-Türkmânî’ye muhalif olarak bu rivayet hakkında ‘Onu ne *el-İmâm*’da ne de Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-Evsat*’ında bulabildim’ demesine

³³⁵ en-Nîmevî, *Âsâru’s-Sünen*, s. 162. İbn Teymiyye’ye yönelik diğer itiraz için bkz. *Âsâru’s-Sünen*, s. 196.

³³⁶ Ebu’l-Hasen Nûruddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma‘u’z-Zevâid ve Menba‘u’l-Fevâid*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 2001, I, 318. (No: 1172)

gelince, bu, onun araştırmasının yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Biliyorum ki Hâfız el-Heysemî bu rivayeti *Mecma‘u‘z-Zevâid*’de rivayet etmiş ve *el-Mu‘cemü‘l-Evsat*’a isnad etmiş, isnadının da hasen olduğu şeklinde hüküm vermiştir. Aynı şekilde İbn Hacer de *ed-Dirâye*’de bu rivayeti *el-Mu‘cemü‘l-Evsat*’a isnad etmiştir.”³³⁷

en-Nîmevî âlimlere yönelik itirazları sonrasında yer yer “بالتباعد لكن الحق أحق”³³⁸, “كهيء منثورا”³³⁹, “سَخِيفٌ جِدًّا”³⁴⁰, “بَاطِلٌ جِدًّا”³⁴¹ gibi tenkit ifadeleri kullanmış; yer yer de “الله سبحانه أعلم”³⁴², “الله أعلم وعلمه أتم”³⁴³, “الله أعلم وعلمه أحكم”³⁴⁴, “الله أعلم وعلمه أتم”³⁴⁵, “الله أعلم بحقيقة الأحوال”³⁴⁶, “الله أعلم بحقيقة الأحوال”³⁴⁷ diyerek Allah Teâlâ’nın ilminin en doğru olduğuna, kendi görüşünün mutlak doğru olmadığına, hata payı olabileceğine işaret etmiştir.

Yukarıda zikredilen muhtelif bağlamlardaki tenkitler incelendiğinde “Hanefî fakihî” kimliğiyle tanınan en-Nîmevî’nin aynı zamanda hem isnadlara hem de rivayetlerin farklı tariklerine ve hadisçilerin ıstılahlarına vakıf, muhakkik bir muhaddis olduğu görülmektedir.

³³⁷ en-Nîmevî, *Âsâru‘s-Sünen*, s. 36. Zeyla‘î’ye yönelik diğer itiraz için bkz. *a.e.*, s. 12.

³³⁸ en-Nîmevî, *Âsâru‘s-Sünen*, s. 74.

³³⁹ en-Nîmevî, *Âsâru‘s-Sünen*, s. 241.

³⁴⁰ en-Nîmevî, *Âsâru‘s-Sünen*, s. 14.

³⁴¹ en-Nîmevî, *Âsâru‘s-Sünen*, s. 96.

³⁴² en-Nîmevî, *Âsâru‘s-Sünen*, s. 23.

³⁴³ en-Nîmevî, *Âsâru‘s-Sünen*, s. 35.

³⁴⁴ en-Nîmevî, *Âsâru‘s-Sünen*, s. 207.

³⁴⁵ en-Nîmevî, *Âsâru‘s-Sünen*, s. 193.

³⁴⁶ en-Nîmevî, *Âsâru‘s-Sünen*, s. 85.

³⁴⁷ en-Nîmevî, *Âsâru‘s-Sünen*, s. 239.

SONUÇ

Hindistanlı Muhaddis ve Fakih Muhammed b. Ali en-Nîmevî'ye ait *Âsâru's-Sünen* isimli eser sünen türünün son örneklerindendir. 1861 yılında dünyaya gelen müellif küçük yaşlardan itibaren ilimle iştigal etmiştir. Şâh Muhammed Abdülhakk el-Mekkî (ö. 1915), Mevlânâ Şâh Fazlurrahman el-Murâdâbâdî (ö. 1895), Mevlânâ Muhammed Abdullah el-Ğâzîpûrî (ö. 1920), Muhammed Abdülhayy el-Leknevî (ö. 1886) onun hocalarındandır.

Enver Şâh el-Keşmîrî (ö. 1933), Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî (ö. 1927), Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1952) ve Ebu'l-Hasan en-Nedvî (ö. 1999) gibi büyük âlimlerin medh ettiği müellif, gördüğü bir rüya üzerine bütünüyle hadis ilmine yoğunlaşmış ve *Âsâru's-Sünen*'i kaleme almıştır. Eserde Hanefîlerin ve diğer fakihlerin istidlâl ettiği, tahâret ve namazla ilgili 1113 ahkâm hadisini bir araya getirmiş ve sıhhat derecelerini belirtmiştir. Eser üzerine kaleme aldığı *et-Ta'liku'l-Hasen* ve *Ta'liku't-Ta'lik* isimli iki ta'likte ise hadislerin senet ve metin açısından kritiğini yapmış, Hanefîlerin bu hadisler hakkındaki mülahazalarını nakletmiştir.

Müellifin yaşadığı dönem, Hanefîler'in Ehl-i hadis Ekolü tarafından "hadiste zayıf olmak ve hadise muhalefet etmek" ile itham edildiği bir dönemdir. Hanefî Mezhebi'ne mensup olan, hem fakih hem de muhaddis kimlikleriyle tanınan Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1952) ve Enver Şâh el-Keşmîrî (ö. 1933) gibi âlimler en-Nîmevî'den övgüyle bahsetmektedirler. Keşmîrî onun hakkında "Hanefî mezhebi için tarihin unutamayacağı bir hizmet yürütmüştür. Son üç asırdır onun gibi bir muhaddis gelmemiştir" demiştir. Zira en-Nîmevî Hanefî bir fakih olmasının yanında iyi bir muhaddistir. Ayrıca *Âsâru's-Sünen* ve ta'liklerindeki mütalaaları, Hanefîler'e yöneltilen "hadiste zayıf olmak ve hadise muhalefet etmek" gibi iddiaları geçersiz kılmaktadır.

en-Nîmevî, eseri *Âsâru's-Sünen*'deki rivayetleri -tespit edebildiğimiz kadarıyla- 45 kaynaktan derlemiş ve eserdeki 1113 rivayetin sıhhat derecesini belirtmiştir. Bazen "*İsnadı Sahihtir*" gibi ifadelerle yetinmiş bazen de isnad ve metin merkezli uzun mülahazaları ile hadis hakkındaki görüşünü belirtmiştir. İsnad analizlerinde hadisçilerin cerh-ta'dilde kullandığı metot ve hadis usûlü prensiplerinden

ayrılmamış; cerh-ta‘dil başta olmak üzere hadis usulü ve diğer hadis ilimlerine dair kaynaklardan yoğun bir şekilde istifade etmiştir. Bununla birlikte hadisler hakkındaki değerlendirmelerinden Enver Şâh el-Keşmîrî (ö. 1933), Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî (ö. 1927), Şebbîr Ahmed Osmanî (ö. 1949) gibi muhaddisler de istifade etmiş ve *Âsâru’s-Sünen*’i eserlerinde kaynak göstermişlerdir.

Eserdeki fikhî izahlar azınlığı teşkil etmektedir. Bu izahat çerçevesinde rivayetin delalet ettiği hükme değinilmiş ve rivayetin hangi mezhep imamına delil olduğu belirtilmiştir.

en-Nîmevî hadislere dair değerlendirmelerinde bir konu hakkındaki tüm rivayetleri dikkate almıştır. Nitekim hadisleri cem‘ ederek anlaması, şâhid ve mütabi‘ rivayetlerden sıkça istifade etmesi, şâzz ve müdrec lafızları tespiti bunun delilidir. Bazı meseleleri eserlerin mahtut nüshalarına müracaat ederek tahkik etmesi ise en-Nîmevî’nin muhakkik bir âlim olduğunu göstermektedir.

Hanefîlerin hadise muhalefet ile itham edildiği bir ortamda en-Nîmevî de Ehl-i hadisi “*zâhir ehli*” diye isimlendirmiş, bazı hadislere dair değerlendirmelerinde de zâhiri ümmetin icmâına muhalif olan hadisleri tevil etmiştir.

en-Nîmevî kendi döneminde bir hadis münekkidi olarak tanınmaktadır. Rivayetler hakkındaki değerlendirmelerine bakıldığında da bu husus görülmektedir. Bununla birlikte o, ilk dönem muhaddislerinden son döneme kadar -tespit edebildiğimiz kadarıyla- yirmi muhaddise muhtelif rivayetler bağlamında isnad ve metin merkezli itirazlarda bulunmuştur.

Hanefî bir fakih ve muhaddis olan en-Nîmevî’nin, *Âsâru’s-Sünen*’deki metoduna bakıldığında ‘Hanefîler’in hadis noktasında zayıf olduğu’ görüşünün ve ‘hadise muhalefet ettikleri’ iddiasının doğru olmadığını ortaya koyduğu görülmektedir.

Bu bağlamda, Hint Alt Kıtası’nda eser veren Hanefî fakih Muhammed b. Ali en-Nîmevî’nin *Âsâru’s-Sünen* isimli eserindeki metodunu inceleyen bu çalışma, Ehl-i hadîs tarafından itham edilen Hanefîler’in hadise yaklaşımlarını görmek noktasında bir giriş çalışması mahiyetindedir. Biz bu çalışmamızda sadece en-Nîmevî’nin *Âsâru’s-Sünen*’deki metodunu merkeze aldığımızdan, Ehl-i hadis bir âlim olan Mübârekpûrî (ö. 1935) tarafından kendisine yöneltilen tenkitlere ve en-Nîmevî’nin

oğlu Muhammed Abdürreşîd'in (d. 1894) bu tenkitlere vermiş olduğu cevaplara değinmedik. Mübârekpûrî'nin tenkitlerini ihtiva eden *Ebkâru'l-Minen* ve Muhammed Abdürreşîd'in bu tenkitlere cevap mahiyetinde olan *el-Kavlü'l-Hasen* isimli eserlerinin tenkit-cevap şeklinde örnekler üzerinden mukayeseli olarak işlenmesi, ayrıca Enver Şâh el-Keşmîrî'nin *Âsâru's-Sünen*'in ta'liklerine dair kaleme aldığı notlardan oluşan *el-İthâf li Mezhebi'l-Ahnâf*'ının daha sonra yapılacak çalışmalarda incelenmesi, Ehl-i hadis ve Hanefî ekollerinin hem ahkâma dair meselelere yaklaşımlarını hem de eleştiri ve tenkitlerde kullandıkları dili görmek adına alana katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Şuayb el-Arnaûd (thk.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2001.

Athar as-Sunan, Inam Uddin & Abdassamad Clarke (Trans.), Turath Publishing, London 2012.

Atîkurrahman, Dr. Muhammed, *el-Muhaddisü'l-Kebîr Zahîr Ahsen Şevk en-Nîmevî Hayâtuhu ve Âsâruhu fî'l-Hadîs*, Merkezü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, New Azimabad Colony-Patna 2011.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV Yayınları, İstanbul 2016.

el-A'zami, Muhammed Ziyaürrahman, *Mu'cemu Mustalahâtî'l-Hadîs ve Letâifi'l-Esânîd*, Edvâu's-Selef, Riyâd 1999.

Belûc, Feyz Muhammed, *Terceme ve Şerh Âsâru's-Sünen*, Hâce Abdullah Ensârî, Türbet Câm 1396.

el-Benâresî, Muhammed Saîd, *es-Sikkîn li Kat'i Habli'l-Metîn*, Saîdü'l-Metâbi', Benâres 1312.

el-Bennûrî, Muhammed Yusuf b. es-Seyyid Muhammed Zekerîyyâ, *Nefhatü'l-Anber fî Hayatî İmami'l-Asr eş-Şeyh Enver*, İdaretü'l-Meclisi'l-İlmi, Karaçi 1969

el-Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, Abdülmü'tî Emîn Kal'acî (thk.), Dâru'l-Va'y, Halep 1991.

Birişik, Abdülhamit, "Hindistan'da İslâm Araştırmaları", *DİA*, XVIII.

Büyükmütü, Mehmet, *Muhammed Abdülhayy el-Leknevî'nin Hayatı, Eserleri ve Fıkıh İlmindeki Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

Çakan, İsmail Lütfî, *Hadîs Edebiyatı*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985.

ed-Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2001.

Daudî, Zaferullah, *Şah Veliyyullah Dehlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

Ebû Ğudde, Abdülfettâh, *Terâcimu Sitte min Fukahâi'l-Âlemi'l-İslâmî*, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep 1997.

Fihrisü'l-Hizâneti't-Teymûriyye, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire 1947.

el-Hakkânî, Mevlânâ Abdülkayyûm, *Tavdîhu's-Sünen*, Câmia Ebû Hureyre, Hâlikâbâd-Pakistan 2010.

el-Hasenî, Abdülhayy, *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi'* ve'n-Nevâzir, Dâr İbn Hazm, Beyrût 1999.

_____, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fî'l-Hind*, Matbûâtu Mecma'î'l-Lügati'l-Arabiyye, Dimeşk 1983.

el-Haydarâbâdî, Dr. Muhammed Ebu'l-Leys, *Mu'cemu Mustalahâtî'l-Hadîsi ve Ulûmih ve Eşheru'l-Musannefâtî Fîh*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün 2009.

Ebu'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2001.

Kandemir, M. Yaşar, "Sünen", *DİA*, XXXVIII.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1994.

Kesgin, Salih, *Ahkâm Hadisleri Mahiyet, Tarihsel Süreç ve Literatür*, Selâmet Kitap, Samsun 2016.

el-Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh, *el-İthâf li Mezhebi'l-Ahnâf*, el-Meclisü'l-İlmî, Karaçi 1959.

_____, *Neylü'l-Ferkadeyn fî Mes'eleti Ref'i'l-Yedeyn*, el-Meclisü'l-İlmî, Delhi 1350.

el-Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlâtü'l-Kevserî*, Ebubekir Sifil (Çev.), Rihle Kitap, İstanbul 2015.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru Taybe, Riyâd 2005.

_____, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2012.

_____, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, Nureddin Itr (thk.), Mektebetü'l-Büşrâ, Karaçi 2012.

_____, *Takrîbü't-Tehzîb*, Hassân Abdülmennân (thk.), Beytül-Efkâr, Ürdün 2000.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*, el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, Kâhire 2008.

İbnü'l-Esîr el-Cezerî, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Câmiu'l-Usûl li-Ehâdîsi'r-Resûl*, Abdülkâdir Arnaûd (thk.), Mektebetü'l-Halvânî, 1969.

İbnü'n-Nîmevî, Muhammed Abdürreşîd, *el-Kavlü'l-Hasen fî'r-Reddi 'alâ Ebkâri'l-Minen fî Te'yîdi Âsâri's-Sünen*, el-Matba'u'n-Nâmî, Lekne 1382/1963.

el-Mar'aşlî, Yûsuf, *Nesrû'l-Cevâhir ve'd-Dürer fî 'Ulemâi'l-Karni'r-Râbi'a 'Aşer ('İkdü'l-Cevher fî 'Ulemâi'r-Râbi'i mine'l-Karni'l-Hâmise 'Aşer Zeyli ile birlikte)*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2006.

Mermertaş, Yusuf Ziya, *Şebbir Ahmet Osmânî ve Fethü'l-Mülhim'deki Şerh Metodu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Danışman: Yrd. Doç. Dr. Salih Kesgin), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2017.

Mevlânâ Seyfurrahmân Sâhib, *Teshîlü'l-Âsâr fî Hall-i (Şerhi) Âsâri's-Sünen*, Câmia 'Umerubnü'l-Hattâb, Multân 2011.

el-Mizzî, Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1992.

Muhammed Eşref, *Âsâru's-Sünen (Terceme, İ'râb, Hâşiye, Tahrîc)*, Mektebe Hüseyiniyye, Gujranwala 2007.

Muhammed Liyâkat Ali Rizvî, *Şerhu Âsâri's-Sünen*, Bhavnagar 2014.

el-Mübârekpûrî, Abdurrahmân b. Abdirrahîm, Ebkâru'l-Minen fî Tenkîdi Âsâri's-Sünen, Ebu'l-Kâsım b. Abdülazîm (thk.), İdâretü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye (el-Câmiatü's-Selefiyye), Benâres 1990.

Müftî Feydânurrahmân Kemâl, *Ders-i Âsâru's-Sünen Şerh Urdu Âsâri's-Sünen*, Mübeşşir Publisher, Karaçi 2011.

en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr, *Câmi'u Beyânî'l-İlm ve Fazlihî ve mâ Yenbağî fî Rivâyetihî ve Hamlihî*, Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyrî (thk.), Dâru İbni'l-Cevzî, 1994.

en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc fî Şerhi Müslim İbni'l-Haccâc*, el-Matba'atü'l-Ezheriyye, Kahire 1969.

en-Neysâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim, *el-Müstedrek*, Mustafa Abdülkâdir Atâ (thk.), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1408.

en-Nîmevî, Muhammed b. Ali, *Âsâru's-Sünen ma'a't-Ta'likî'l-Hasen ve Ta'liku't-Ta'lik*, Mevlânâ Feyz Ahmed (thk.), Mektebe İmdâdiyye, Multan ts.

Nizami, Khaliq Ahmed, "Hindistan (Din)", *DİA*, XVIII.

Özşenel, Mehmet, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, İFAV Yayınları, İstanbul 2014.

Sabğatullah Tayfur, *Siddik Hasan Hân'ın Taklîde Karşı Duruşunun Kur'ânî Argümanları*, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kars 2019, Cilt: 6, Sayı: 11.

es-Sehârenpûrî, Halîl Ahmed, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 2006.

es-Siddîkî, Esrâru'l-Hakk, 'A'lâmu'l-Muhakkıkîn fî Vilâyeti Bihâr ve Cühûduhum fî Neşri't-Türâsi'l-'Arabîyyi'l-İslâmî, *Naqeebul Hind (Online Journal)*, Siddharthnagar: Jan-March 2018, <http://naqeebulhind.hdc.in/3-2/>.

es-Sindî, Muhammed Âbid, *Hasru's-Şârid min Esânîdi Muhammed Âbid*, Halil b. Osman el-Cebûr es-Sübey'î (thk.), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003.

es-Süyûtî, Celâlüddîn, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Mektebetü'l-Kevser, Riyâd 1994.

et-Tahhân, Dr. Mahmûd, *Teyşîru Mustalahi'l-Hadîs*, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyâd 2011.

et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrût 1994.

ez-Zehabî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd 1958.

_____, *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1963.

ÖZGEÇMİŞ

Abdulhamit Kılıç 12.10.1994 tarihinde Konya’da doğdu. 2008 yılında Terme Fatih Kur’ân Kursu’nda hafızlığını tamamladı. 2012 yılında Samsun Terme İmam Hatip Lisesi’nden, 2016 yılında Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Üniversite eğitimi boyunca İlmi ve Fikri Araştırmalar Merkezi İFAM’da Sarf-Nahiv, Tefsir, Fıkıh, Hadis, Akaid, Usûl, Belagat, Mantık derslerini takip etti. 2014-2016 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Sinop Gerze’de İmam-Hatip olarak görev yaptı. 2016 yılında Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Hadis alanında Yüksek Lisans eğitimine başladı. İyi derecede Arapça bilgisine sahip olan Kılıç, evli ve Hüma’nın babasıdır.

İletişim Bilgileri:

E-mail : abdulhamidkiloc55@gmail.com

Telefon: 0 553 649 49 24